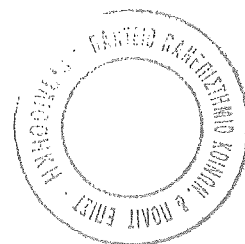
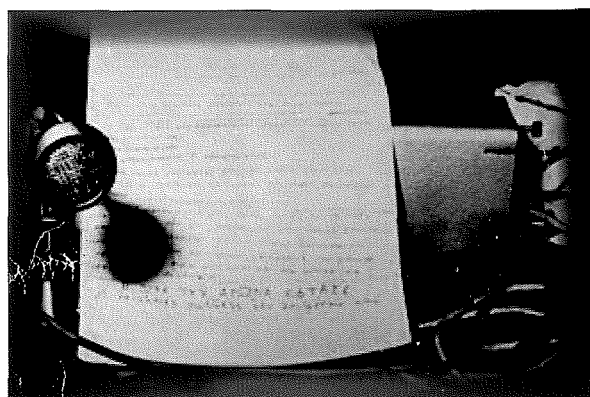

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
(Πρόγραμμα Jean Monnet)

Διπλωματική Εργασία:

Η ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΕ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Ο
ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ
ΑΓΩΓΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΕΚΤΕΛΕΣΤΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Ευαγγελία Βαρσάμη
Α.Μ.: 1206Μ013

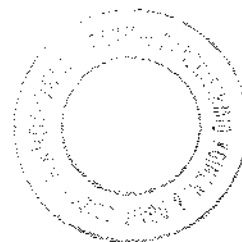
Επιβλέπων Καθηγητής: Κωνσταντίνος Στεφάνου

Αθήνα, Ιανουάριος 2009

«Χρειάστηκε η διαδρομή ενός ολόκληρου αιώνα για να καταστεί συνείδηση τόσο στον μέσο κοινό άνθρωπο όσο και στους φορείς της εξουσίας - με άλλες λέξεις, τόσο στους εξουσιαζομένους όσο και στους κρατούντες - ότι η προστασία των εν γένει λεγομένων κοινωνικών δικαιωμάτων είναι εξ ίσου με την προστασία των ατομικών και των πολιτικών δικαιωμάτων του κλασικού καταλόγου αναγκαία για την προϊσχύουσα απελευθέρωση του ανθρώπου από καταναγκασμούς, για τον αυτοκαθορισμό του και για την καταξίωσή του ως έλλογου και συνειδητού όντος, δηλαδή ως προσώπου και ως υποκειμένου της Ιστορίας».

Αριστόβουλος Μάνεσης,

«Η προβληματική της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κυριότερες Συντομογραφίες.....	7
ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
0.1 Ιστορικά προλεγόμενα.....	10
0.2 Η κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.....	11
0.2.1 Σε διεθνές επίπεδο.....	11
0.2.2 Σε ευρωπαϊκό-κοινοτικό επίπεδο.....	12
0.2.2.1 Συμβούλιο της Ευρώπης.....	12
0.2.2.2 Ευρωπαϊκή Ένωση.....	13
Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ 1975/1986/2001 – ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΓΩΓΙΜΟΤΗΤΑΣ	
1. Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου ως έκφραση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η αναθεώρηση του 2001.....	16
2. Τα κοινωνικά δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα 1975/1986/2001.....	18
2.1 Εννοιολογική προσέγγιση.....	18
2.2 Το περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων.....	19
2.3 Φορείς και αποδέκτες των κοινωνικών δικαιωμάτων	21
3. Το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων.....	22
3.1 Εισαγωγικά.....	22
3.2 Τα κοινωνικά δικαιώματα ως θεσμικές εγγυήσεις.....	23
3.3 Το «σχετικό κοινωνικό κεκτημένο» ως μορφή προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων.....	25
4. Τα κοινωνικά δικαιώματα θεμελιώνουν αγωγήμες αξιώσεις;.....	29
4.1 Η έλλειψη αγωγιμότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων.....	29
4.1.1 Η διατύπωση του συνταγματικών διατάξεων.....	30
4.1.2 Το επιχείρημα του προβλήματος της κατανομής των πόρων.....	32
4.2 Η τριτενέργεια των κοινωνικών δικαιωμάτων.....	33

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	35
Β' ΜΕΡΟΣ: Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ	
6. Γένεση και εξέλιξη του ΕΚΧ.....	37
7. Το περιεχόμενο του ΕΚΧ.....	39
7.1 Η διάρθρωση του ΕΚΧ.....	39
7.2 Τα κοινωνικά δικαιώματα που προστατεύονται στον ΕΚΧ.....	39
8. Το σύστημα ελέγχου εφαρμογής του ΕΚΧ.....	41
8.1 Εισαγωγικά.....	41
8.2 Οι εθνικές εκθέσεις.....	42
8.3 Η συμμετοχή των εθνικών οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων και μη κυβερνητικών οργανώσεων αναφορικά με τις εκθέσεις.....	43
8.4 Τα Όργανα του ΕΚΧ.....	44
8.4.1 Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων.....	44
8.4.2 Η Κυβερνητική Επιτροπή.....	45
8.4.3 Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση.....	47
8.4.4 Η Επιτροπή Υπουργών.....	47
8.5 Το Πρωτόκολλο Συλλογικών Καταγγελιών του 1995: Μια προσπάθεια για την αποτελεσματική εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων.....	48
8.5.1 Εισαγωγικά.....	48
8.5.2 Δικαιούχοι υποβολής καταγγελιών.....	49
8.5.3 Διαδικασία εξέτασης της συλλογικής προσφυγής.....	50
9. Η έλλειψη της αγωγιμότητας των δικαιωμάτων του ΕΚΧ.....	52
10. Τα κοινωνικά δικαιώματα στη νομολογία του ΕΔΔΑ: Έμμεση αγωγιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων;.....	54
11. Καταληκτικές παρατηρήσεις.....	57
Γ' ΜΕΡΟΣ: Ο ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ	

12. Εισαγωγικά: Η απουσία ενός καταλόγου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο ρόλος της νομολογίας του ΔΕΚ.....	59
13. Η σύνταξη του ΧΘΔΕΕ	60
14. Η νομική λειτουργία του ΧΘΔΕΕ.....	62
14.1 Η καταρχήν απουσία νομικής δεσμευτικότητας του ΧΘΔΕΕ.....	62
14.2 Έμμεση δεσμευτικότητα του ΧΘΔΕΕ μέσα από τη νομολογία του ΔΕΚ: Η υπόθεση BECTU και οι αποφάσεις του Δεκεμβρίου 2007.....	63
14.3 Ο ΧΘΔΕΕ στη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας.....	66
14.3.1 Η νομική δεσμευτικότητα του ΧΘΔΕΕ.....	66
14.3.2 Το ειδικό καθεστώς για τη Μεγάλη Βρετανία και την Πολωνία: Το Πρωτόκολλο για την εφαρμογή του ΧΘΔΕΕ.....	67
15. Τα κοινωνικά δικαιώματα στον ΧΘΔΕΕ.....	70
15.1 Εισαγωγικά.....	70
15.2 Τα επιμέρους κοινωνικά δικαιώματα του Χάρτη – Διακρίσεις.....	71
16. Το πρόβλημα της αγωγιμότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων στο ΧΘΔΕΕ...74	74
16.1 Η διαμάχη για τη συμπερίληψη των κοινωνικών δικαιωμάτων στο ΧΘΔΕΕ.....	74
16.2 Η διάκριση αρχών και δικαιωμάτων.....	75
16.2.1 Γενικά: Διάκριση και αγωγιμότητα.....	75
16.2.2 Η γενική διατύπωση του άρθρου 51.....	77
16.2.3 Ειδικότερα: Η διατύπωση των διατάξεων που κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα και οι επεξηγήσεις : Αρχές ή δικαιώματα;.....	78
17. Πεδίο εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ και κοινωνικά δικαιώματα.....	79
17.1 Η αρχή της επικουρικότητας.....	79
17.2 Οι προσθήκες της Συνταγματικής Συνθήκης στο ΧΘΔΕΕ.....	81
17.3 Η περιοριστική διατύπωση των διατάξεων που κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα: οι εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.....	83
18. Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	84
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	86
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	89
Ξενόγλωσση.....	89

Ελληνική.....	91
ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ.....	100
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ.....	101
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ.....	102
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.....	103
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	104
I. ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1975/1986/2001.....	104
II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ 1961.....	108
ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΧΑΡΤΗ ΤΟΥ 1988.....	121
ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΟΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ 1996.....	124
III. ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ.....	129
IV. ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ.....	137

Κυριότερες Συντομογραφίες

AMEA =	Άτομα με ειδικές ανάγκες
ΑΠ =	Άρειος Πάγος
CMLR =	Common Market Law Review
ΔΕΚ =	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔιΔικ =	Διοικητική Δίκη (νομικό περιοδικό)
ΔΟΕ =	Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΔτΑ =	Δικαιώματα του Ανθρώπου (περιοδικό)
ΕΔΔΑ =	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΚΑ =	Επιθεώρησης Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕΕυρΔ =	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
ΕΕργΔ =	Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου
ΕΚΧ =	Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης
ELJ =	European Law Journal
ΕΣ =	Ελεγκτικό Συνέδριο
ΕΣΔΑ =	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΥ =	Εθνικό Σύστημα Υγείας
ΕυρΠολ =	Ευρωπαίων Πολιτεία (περιοδικό)
ΜΚΟ =	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΝοΒ =	Νομικό Βήμα (νομικό περιοδικό)
ΠοινΔικ =	Ποινική Δικαιοσύνη (νομικό περιοδικό)
RMCUE =	Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne
RTDeur.	Revue Trimestrielle de Droit Européen
ΣΕΚ =	Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣτΕ =	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΤοΣ =	Το Σύνταγμα (νομικό περιοδικό)
ΦΕΚ =	Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
ΧΘΔΕΕ =	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η παρούσα εργασία αφορά στο ιδιαίτερα ευαίσθητο πεδίο των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η έμφαση δίδεται όχι τόσο στο περιεχόμενό τους όσο στο ζήτημα της δυνατότητας ή μη του φορέα τους προς θεμελίωση έννομης αξίωσης έναντι του Κράτους στην περίπτωση της παραβιάσής τους από το τελευταίο.

Η εν λόγω εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη: Το πρώτο μέρος πραγματεύεται το ζήτημα της κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη, όπως αυτά καθορίζονται στο Σύνταγμα του 1975/1986/2001. Η τελευταία αναθεώρηση, αναμφισβήτητα, ενίσχυσε τη θέση τους και ο κανονιστικός χαρακτήρας τους θεωρείται απ' όλους σχεδόν δεδομένος. Και πώς άλλως να χωρέσει αμφισβήτηση, όταν η προστασία τους θεμελιούται στο ίδιο το Συνταγματικό κείμενο, τον υπέρτατο νόμο της Πολιτείας; Η κανονιστικότητα, ωστόσο, αυτή που αναπτύσσουν τα κοινωνικά δικαιώματα είναι ικανή από μόνη της να προσδώσει στα τελευταία και το χαρακτηριστικό της αγωγιμότητας, χωρίς, δηλαδή, να καθίσταται αναγκαία η ενεργοποίηση της παρέμβασης από πλευράς νομοθετικής εξουσίας; Η ανάπτυξη του προβληματισμού που τίθεται ανωτέρω δεν στηρίζεται τόσο σε θεωρητικές κατασκευές όσο σε αποφάσεις δικαστηρίων, κυρίως δε του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Το δεύτερο μέρος αφορά στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Όπως θα αναφερθεί εκ νέου τόσο στο εισαγωγικό όσο και στο οικείο κεφάλαιο, ο εν λόγω Χάρτης, *«ένα καθαρά Ευρωπαϊκό δημιούργημα, έκφραση του ευρωπαϊκού πολιτισμού»*¹, αποτελεί τον πληρέστερο καταστατικό Χάρτη προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων σε οικουμενικό επίπεδο. Ο έλεγχος της εφαρμογής του Χάρτη αυτού στηρίζεται κυρίως στην υποβολή εκθέσεων από τα συμβαλλόμενα μέρη και δευτερευόντως στην υποβολή καταγγελιών από πλευράς οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων αλλά και μη κυβερνητικών οργανώσεων. Ωστόσο, ο μηχανισμός αυτός ελέγχου της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων καθίσταται στην πραγματικότητα αποτελεσματικός, δεδομένης της έλλειψης δικαστικών εγγυήσεων;

¹ Αλιπράντης Ν., Πρόλογος στο Γ. Αμίτση (επιμ.), *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης - Το θεσμικό πλαίσιο*, σ. 13.

Τέλος, το τρίτο μέρος αναφέρεται στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, το πρώτο καταστατικό κείμενο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατά το στάδιο της επεξεργασίας αυτού, ένα από τα πλέον επίμαχα ζητήματα που αναπτύχθηκαν αποτέλεσαν τα κοινωνικά δικαιώματα και η συμπερίληψη τους ή μη στο σώμα του Χάρτη. Εν τέλει, επικράτησε η ρητή αναφορά τους στο Χάρτη συνοδευόμενη, όμως, από μία διάκριση ανάμεσα σε «δικαιώματα» και «αρχές», χωρίς, ωστόσο, να διευκρινίζεται ποιά κοινωνικά δικαιώματα ανήκουν στη μια ή την άλλη κατηγορία. Ποιος είναι ο σκοπός της διάκρισης αυτής και τι ρόλο παίζει στο ζήτημα της αγωγιμότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων;

Σκοπό της παρούσας εργασίας αποτελεί, με δυο λόγια, η παρουσίαση των κοινωνικών δικαιωμάτων, της κατηγορίας εκείνης των θεμελιωδών δικαιωμάτων που αναπτύσσουν μια ιδιαιτερότητα, μια ιδιομορφία, και της επίδρασης της ιδιότητας αυτής στην αγωγιμότητα τους σε τρία επίπεδα: σε εθνικό, διεθνές και κοινοτικό.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

0.1 Ιστορικά προλεγόμενα

Η γέννηση των κοινωνικών δικαιωμάτων συμπίπτει με αυτήν του κοινωνικού κράτους, δεδομένης της αδυναμίας ύπαρξής τους στο φιλελεύθερο κράτος του 19^{ου} αιώνα. Το τελευταίο είχε ως στόχο την προστασία της ελευθερίας του ανθρώπου, μέσα από την οποία δημιουργήθηκε η έννοια του «κράτους δικαίου»².

Τα κοινωνικά δικαιώματα, συνεπώς, ονομάστηκαν ανθρώπινα δικαιώματα «δεύτερης γενεάς», καθώς την «πρώτη γενεά» αποτελούν τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, τα οποία προηγήθηκαν και ήταν επιτεύγματα της αστικής τάξης³, δεδομένου ότι από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, με τη Γαλλική Επανάσταση, αναγνώρισαν στο άτομο ένα χώρο ελευθερίας και μη αυθαίρετης κρατικής επέμβασης⁴. Από την άλλη πλευρά, η ένταση της κρατικής επέμβασης στον οικονομικό βίο, που παρατηρήθηκε τον 20^ο αιώνα, συνδέεται άμεσα με την ένταση των κοινωνικών ανταγωνισμών και, προκειμένου να αμβλύνει τους τελευταίους, συνδύαστηκε με τη θέσπιση των κοινωνικών δικαιωμάτων⁵.

Η σαφής καταγραφή των κοινωνικών δικαιωμάτων συναντάται εν πρώτοις σε συνταγματικά κείμενα της δεύτερης και τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, τα οποία αντιπροσωπεύουν διαφορετικές ιδεολογικές αντιλήψεις, όπως, για παράδειγμα, είναι αυτά της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης του 1919 και της Σοβιετικής Ένωσης του 1936. Ειδικότερα, στο μεν πρώτο, η ένταξη των κοινωνικών δικαιωμάτων στόχευε στην εγκαθίδρυση κοινωνικής μέριμνας για τους εργαζόμενους και τους οικονομικά ασθενέστερους στο πλαίσιο της φιλελεύθερης δημοκρατίας, στο δε δεύτερο, τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούσαν συστατικό στοιχείο ενός πολιτεύματος, στο οποίο η ουσιαστική ισότητα όλων των μελών της κοινωνίας αποτελεί θεμελιώδη αρχή⁶. Τα κοινωνικά δικαιώματα, επομένως, έχουν μια περίπλοκη γενεαλογία, με καταβολές οι οποίες «τα έχουν προικίσει με εντελώς διαφορετικά αξιακά, ιδεολογικά και θεσμικά

² Λεβέντης Κ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη*, ΤοΣ 1976, σ. 123-124.

³ Μάνεσης Α., «Η προβληματική της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο», στο Σ. Βασιλόγνη (επιμ.), *Όψεις της προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*, σ. 168.

⁴ Αλιπράντης Ν., Πρόλογος στο Δ. Βενιέρη, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης*, σ. 15.

⁵ Μάνεσης Α., *Συνταγματικά δικαιώματα, α' ατομικές ελευθερίες*, σ. 21.

⁶ Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό δίκαιο*, σ. 89-90.

φορτία»⁷. Τα διάφορα αυτά χαρακτηριστικά αποτυπώθηκαν σε τρία πρότυπα κράτους πρόνοιας: το «φιλελεύθερο-αγγλοσαξονικό», στο οποίο τα κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία δεν κατοχυρώνονται συνταγματικά, αποσκοπούν στην αντιμετώπιση της απόλυτης ένδειας, κριτήριο δε για την απονομή τους είναι η ανάγκη, το «ηπειρωτικό», στο οποίο η απονομή των κοινωνικών δικαιωμάτων συναρτάται με την επαγγελματική ένταξη και την ασφάλιση, βασίζεται, δηλαδή, στην κοινωνική και οικογενειακή κατάσταση και τέλος το «σοσιαλδημοκρατικό-σκανδιναβικό» στο οποίο τα εν λόγω δικαιώματα χορηγούνται σε όλους όσοι έχουν την ιδιότητα του πολίτη και διαμένουν νόμιμα στη χώρα, ανεξάρτητα από ανάγκη ή εργασιακή απόδοση⁸.

0.2 Η κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο

0.2.1 Σε διεθνές επίπεδο

Η κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων σε οικουμενικό επίπεδο, αντιστρόφως προς τις εθνικές έννομες τάξεις, προηγήθηκε αυτής των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων⁹.

Σημαντικά διεθνή κείμενα, τα οποία κάνουν λόγο για κοινωνική προστασία, αποτελούν η **Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου** της 10.12.1948, η οποία στο προοίμιό της αναφέρεται «στην κοινωνική πρόοδο και στη δημιουργία καλύτερων συνθηκών ζωής στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ελευθερίας» και το **Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα του Ο.Η.Ε.** της 16.12.1966. Το εν λόγω Σύμφωνο διαχωρίστηκε από το Σύμφωνο των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων εξαιτίας της στάσης των σοβιετικών και των αναπτυσσόμενων κρατών¹⁰. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο παίζουν και οι πολυάριθμες **Διεθνείς Συμβάσεις**, οι οποίες υιοθετήθηκαν από τη **Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (Δ.Ο.Ε.)**. Η τελευταία αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη καθιέρωση των κοινωνικών

⁷ Κατρούγκαλος Γ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα στους "τρεις κόσμους"* του κράτους πρόνοιας, σ. 265.

⁸ Κατρούγκαλος Γ., *ibidem*, σ. 273.

⁹ Μάνεσης Α., *Η προβληματική...*, *op.cit.*, σ. 180.

¹⁰ Ρούκουνας Ε., *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, σ. 16.

δικαιωμάτων σε διεθνές επίπεδο. Ιδρύθηκε το 1919 και το μέσο επίτευξης του σκοπού της αποτελούσε τόσο η διαπραγμάτευση και ψήφιση διεθνών συμβάσεων όσο και ένα λεπτομερές σύστημα που στόχευε στην αποδοχή και εφαρμογή των συμβάσεων στα κράτη. Σε αντίθεση προς τους λοιπούς διεθνείς οργανισμούς, στις ετήσιες Διεθνείς Συνδιασκέψεις, τα κράτη εκπροσωπούνται, εκτός από τις κυβερνήσεις τους, επιπλέον από τους εκπροσώπους των εργοδοτών και των εργαζομένων τους, πράγμα το οποίο προσδίδει στις συμβάσεις αυτές δυναμισμό και ρεαλισμό¹¹.

Επιπλέον, στο πλαίσιο του Ο.Η.Ε. έχουν υιοθετηθεί διεθνή κείμενα αναφορικά με την κοινωνική προστασία ευάλωτων ομάδων, ανάμεσα στα οποία είναι η **Σύμβαση για το καθεστώς των προσφύγων** της 28.7.1951¹², η **Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών** της 18.12.1979¹³ και η **Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού** της 20.11.1989¹⁴.

0.2.2 Σε ευρωπαϊκό - κοινοτικό επίπεδο

0.2.2.1 Συμβούλιο της Ευρώπης

Το πληρέστερο διεθνές κείμενο προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελεί ο **Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης** του 1961¹⁵.

Ακολούθως, η **Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών**¹⁶, η οποία υπογράφηκε το 1950 στη Ρώμη από εκπροσώπους ευρωπαϊκών κρατών και η οποία αποτελεί το πληρέστερο κείμενο ως προς την προστασία των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, περιέχει ορισμένες διατάξεις που αφορούν στα κοινωνικά δικαιώματα¹⁷. Αυτά είναι το δικαίωμα

¹¹ Βλ. Βαλτικός Ν., «Η προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων σε οικουμενικό επίπεδο: Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας», στο Σ. Βασιλούνη (επιμ.), *Όψεις της προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*, σ. 56.

¹² Κυρώθηκε με το Ν.Δ. 3989/1959 (ΦΕΚ Α' 201).

¹³ Κυρώθηκε με το Ν. 1342/1983 (ΦΕΚ Α' 39).

¹⁴ Κυρώθηκε με το Ν. 2101/1992 (ΦΕΚ Α' 192).

¹⁵ Βλ. αναλυτικά Β' Μέρος.

¹⁶ Κυρώθηκε με το Ν.Δ. 53/1974 (ΦΕΚ Α' 256).

¹⁷ Μάνεσης Α., *Η προβληματική...*, *op.cit.*, σ. 181.

για αποζημίωση λόγω σύλληψης ή κράτησης αντίθετης προς τη Σύμβαση¹⁸ ή σε περίπτωση δικαστικής πλάνης¹⁹, το δικαίωμα για δωρεάν συνήγορο ή διερμηνέα σε δίκη αν δεν διαθέτει κάποιος τα προς τούτο μέσα²⁰ και το δικαίωμα στην εκπαίδευση²¹.

Επιπρόσθετα, έχουν υπογραφεί ο Ευρωπαϊκός Κώδικας Κοινωνικής Ασφάλειας το 1946²² και το 1996 ο αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κώδικας Κοινωνικής Ασφάλειας, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την κοινωνική και ιατρική αντίληψη το 1953²³ καθώς και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Κοινωνικής Ασφάλειας το 1977.

0.2.2.2 Ευρωπαϊκή Ένωση

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Δεκέμβριο του 1989 στο Στρασβούργο, υπέγραψε τον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των εργαζομένων. Η ιδέα η οποία εκφραζόταν με τον εν λόγω Χάρτη ήταν πως η μελλοντική κοινωνική πολιτική και ειδικότερα η πολιτική για το εργατικό δίκαιο θα έπρεπε να εμπνέονται από αυτόν²⁴. Ο Χάρτης αυτός τελικώς υιοθετήθηκε από έντεκα κράτη μέλη παρά την αντίθεση του Ηνωμένου Βασιλείου. Στην αρνητική στάση του τελευταίου οφείλεται το γεγονός ότι αποτελούσε ένα κείμενο «εύκαμπτου» διεθνούς δικαίου (*soft law*), δηλαδή στην ουσία μια πολιτική διακήρυξη²⁵. Ο Κοινοτικός Χάρτης κατοχυρώνει

¹⁸ Άρθρο 5§5: «Παν πρόσωπον θύμα συλλήψεως ή κρατήσεως υπό συνθήκας αντιθέτους προς τας ανωτέρω διατάξεις, έχει δικαίωμα επανορθώσεως».

¹⁹ Άρθρο 3 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου: «Όταν ένα πρόσωπο καταδικάσθηκε με αμετάκλητη απόφαση για αξιόποινη πράξη και η καταδίκη αυτή ακυρωθεί ή όταν στο πρόσωπο αυτό απονεμηθεί χάρη με βάση ένα νέο ή μεταγενέστερο της απόφασης γεγονός που αποδεικνύει άμεσα ότι υπήρχε δικαστική πλάνη, τότε το πρόσωπο που υποβλήθηκε σε ποινή, η οποία ήταν αποτέλεσμα αυτής της καταδίκης, θα αποζημιώνεται σύμφωνα με το νόμο (...)».

²⁰ Άρθρο 6§3: « (...) πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα (...) (γ) όπως υπερασπίση ο ίδιος το εαυτόν ή αναθέσει την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του, εν δε περιπτώσει δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώση συνήγορον να τω παρασχεθεί τοιοῦτος δωρεάν, όταν τούτο ενδείκνυται υπό του συμφέροντος της δικαιοσύνης, (ε) να τύχη δωρεάν παραστάσεως διερμηνέως, εάν δεν εννοεί ή δεν ομιλεί την χρησιμοποιούμενην εις το δικαστήριον γλώσσαν».

²¹ Άρθρο 2 του 1^{ου} Πρωτοκόλλου: «Ουδείς δύναται να στερηθή του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. Παν Κράτος εν τη ασκήσει των αναλαμβανομένων υπ' αυτού καθηκόντων επί του πεδίου της μορφώσεως και της εκπαίδευσως θα σέβεται το δικαίωμα των γονέων όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και την εκπαίδευσιν ταύτην συμφώνως προς τας ιδίας αυτών θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις».

²² Κυρώθηκε με το Ν. 1136/1981.

²³ Κυρώθηκε με το Ν.Δ. 4017/1959.

²⁴ Blairpain R., Κουκιώδης Ι., Το κοινοτικό δίκαιο της εργασίας πριν και μετά το Μάαστριχτ, σ. 64-65.

²⁵ Μάνεσης Α., Η προβληματική..., *op.cit.*, σ. 184.

δώδεκα κοινωνικά δικαιώματα²⁶, η απαρίθμηση των οποίων καταδεικνύει ότι τα περισσότερα από τα κοινωνικά δικαιώματα που περιέχει κατοχυρώνονται ήδη σε άλλες συνθήκες και νομοθετήματα της Κοινότητας, με αποτέλεσμα τη μικρή προστιθέμενη κοινωνική αξία του Χάρτη αυτού²⁷.

Όσον αφορά στις **Ιδρυτικές Συνθήκες**, αυτές περιείχαν μια μικρή δόση «κοινωνικής ευαισθησίας»²⁸: Πιο συγκεκριμένα, σε ορισμένες διατάξεις τονίζεται η ανάγκη συνεκτίμησης κοινωνικών παραμέτρων στα ρυθμιζόμενα θέματα, όπως είναι η λήψη των αναγκαίων μέτρων για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων (άρθρα 39-42 ΣΕΚ), η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και απασχόλησης του εργατικού δυναμικού (άρθρα 136 ΣΕΚ), η ίση αμοιβή για όμοια εργασία ανδρών και γυναικών (άρθρο 141 ΣΕΚ) και η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (άρθρα 146-150 ΣΕΚ). Ακολούθως, το 1986 η **Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη** δεν επέφερε σπουδαίες καινοτομίες με τα άρθρα που προσέθεσε, τα οποία ήταν τα 138-139 ΣΕΚ (υγεία και ασφάλεια των χώρων εργασίας), 158-161 Α-Δ (ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής) και 146-148 (αναδιοργάνωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου). Ομοίως, η **Συνθήκη του Μάαστριχτ** δεν επέφερε κάποια καινοτομία στην κοινωνική πολιτική²⁹. Η πιο αξιοσημείωτη προσθήκη υπήρξε η προσάρτηση του Πρωτοκόλλου 14 για την κοινωνική πολιτική, παρά το γεγονός ότι δεν το υπέγραψε η Μεγάλη Βρετανία.

Μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, η **Λευκή Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την κοινωνική πολιτική του 1994** [COM 1994, 333] αναφέρθηκε για πρώτη φορά στο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο, το οποίο αποτελούσε συνδυασμό

²⁶ Τα δικαιώματα αυτά, όπως περιέχονται στον τίτλο Ι, είναι τα εξής: ελεύθερη κυκλοφορία, απασχόληση και αμοιβή, βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, κοινωνική προστασία, ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της συλλογικής διαπραγμάτευσης, επαγγελματική εκπαίδευση, ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών, πληροφόρηση, διαβούλευση και συμμετοχή των εργαζομένων, προστασία της υγείας και της ασφάλειας στο χώρο εργασίας, προστασία των παιδιών και των εφήβων, ηλικιωμένοι και ανάπηροι.

²⁷ Blanpain R., Κουκιάδης Ι., *op.cit.*, σ. 67.

²⁸ Παπαδημητρίου Γ., *Η Συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, σ. 48.

²⁹ Βλ. αρ.2 ΣΕΕ για την προώθηση της ισόρροπης και σταθερής οικονομικής και κοινωνικής προόδου, αρ. 1 του Πρωτοκόλλου για την επίτευξη υψηλού επιπέδου απασχόλησης και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της κοινωνικής προστασίας, αρ. 152 ΣΕΚ για την επιδίωξη του μέγιστου δυνατού συντονισμού των εθνικών πολιτικών υγείας και την ανάπτυξη της διακρατικής και νέων στρατηγικών στον τομέα της υγείας. Επιπλέον, διευρύνονται οι αρμοδιότητες του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου για την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση, ενώ ο Κοινοτικός Χάρτης αναφέρεται στο Πρωτόκολλο ως κατευθυντήριο άξονας της κοινωνικής πολιτικής.

οικονομικών λειτουργιών και κοινωνικής αλληλεγγύης και το οποίο βασίζεται στην κοινωνική συναίνεση και στις τριμερείς διαπραγματεύσεις³⁰.

Στη συνέχεια, με τη **Συνθήκη του Άμστερνταμ** προβάλλεται έντονα το κοινωνικό στοιχείο: Στο προοίμιό της τονίζεται ρητά η προσήλωση των κρατών μελών στα «θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα, όπως ορίζονται από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη που υπογράφηκε στο Τορίνο στις 18 Οκτωβρίου 1961 και τον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων του 1989». Η κοινωνική αρχή δεν αναφέρεται ρητά, ωστόσο συνάγεται από το Προοίμιο σε συνδυασμό με το νέο τίτλο VIII για την απασχόληση, τις διατάξεις για την κοινωνική πολιτική, τη δημόσια υγεία και την προστασία του περιβάλλοντος. Επιπλέον, στην εν λόγω Συνθήκη ενσωματώνεται το Πρωτόκολλο για την κοινωνική πολιτική, το οποίο είχαν υπογράψει όλα τα κράτη μέλη πλην της Μεγάλης Βρετανίας

Όσον αφορά στη **Συνθήκη της Νίκαιας**, προστέθηκε στο άρθρο 137 ΣΕΚ ο στόχος της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και του εκσυγχρονισμού των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, ενώ, λόγω των αντιδράσεων της Μεγάλης Βρετανίας και της Σουηδίας, δεν επετεύχθει η επέκταση της ειδικής πλειοψηφίας στα ζητήματα της κοινωνικής πολιτικής³¹. Επίσης, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Νίκαιας του 2000, διακηρύσσεται πανηγυρικά ο **Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης**, στον οποίο συμπεριλαμβάνονται και κοινωνικά δικαιώματα³², επιπλέον δε, εγκρίνεται και η **Ευρωπαϊκή Κοινωνική Ατζέντα**, η οποία υποβλήθηκε από την Επιτροπή τον Ιούνιο του 2000 [COM 2000, 379], και αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων, στη διασφάλιση του ευρωπαϊκού κοινωνικού προτύπου³³.

³⁰ Κατρούγκαλος Γ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα*, σ. 68.

³¹ Κοντιάδης Ξ., *Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας*, σ. 238.

³² Βλ. αναλυτικά, Γ' Μέρος.

³³ Βλ. Νικολακοπούλου-Στεφάνου Η., «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική», στο Κ. Στεφάνου (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τόμος γ', Οικονομική ολοκλήρωση και πολιτικές. Το ρυθμιστικό πλαίσιο*, σ. 522.

Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ 1975/1986/2001 – ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΓΩΓΙΜΟΤΗΤΑΣ

1. Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου ως έκφανση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η αναθεώρηση του 2001.

Ο όρος «κοινωνικό κράτος» (*Socialstaat*) προέρχεται από τη γερμανική θεωρία και καθιερώθηκε ρητά στη διάταξη του άρθρου 20 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης του 1949. Με τον όρο «κοινωνικό κράτος δικαίου», με την κανονιστική του σημασία, νοείται «το σύνολο των κανόνων δικαίου που καθορίζουν την ενεργό και διαπλαστική παρέμβαση του κράτους στην κοινωνική ζωή και την κατευθύνουν στην ικανοποίηση κοινωνικών δικαιωμάτων (δικαιωμάτων παροχών, κοινωνικής συμμετοχής και κοινωνικών ελευθεριών), καθώς και στην πραγμάτωση στόχων κοινωνικής ή περιβαλλοντικής πολιτικής που προβλέπει το Σύνταγμα και εξειδικεύει ή συγκεκριμενοποιεί, κάθε φορά, ο νομοθέτης και η διοίκηση»³⁴.

Με την αρχή του κοινωνικού κράτους προστατεύονται τα κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία, όμως, δεν προσδιορίζονται αυτοτελώς στο κείμενο. Στην Ελλάδα συνέβη το ακριβώς αντίθετο, με το Σύνταγμα του 1975/1986, να μην αναφέρεται ρητά στο «κοινωνικό κράτος»³⁵. Ωστόσο, η έννοια αυτή δεν ήταν απύσχα από το συνταγματικό δίκαιο, αλλά ενυπήρχε σε ορισμένες διατάξεις του συνταγματικού κειμένου, κυρίως σ' αυτές που κατοχύρωναν τα κοινωνικά δικαιώματα και το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, το οποίο δεν μπορούσε να οδηγήσει σε ανατροπή του κοινωνικού και οικονομικού *status quo*³⁶ (άρθρα 21-25 αλλά και 17§§1,2, 18 και 106)³⁷. Συνεπώς, η ρητή κατοχύρωση της αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου είναι κυρίως επιβεβαιωτική και συμβολική, αλλά ταυτόχρονα και ουσιαστική, δεδομένου ότι σε συνδυασμό με τις λοιπές κοινωνικές ρήτρες του Συντάγματος, όπως αυτή του άρθρου 106, μπορούν να αξιοποιηθούν

³⁴ Μανιτάκης Α., *Η κανονιστική διάσταση των σχέσεων κράτους δικαίου και κοινωνικού κράτους*, ΤοΣ 4/1993, σ. 693.

³⁵ Μάνεσης Α., *Η προβληματική...*, *op.cit.*, σ. 173-174.

³⁶ Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Β΄, Οργάνωση και Λειτουργία της Πολιτείας*, σ. 162.

³⁷ Πρβλ. Τσάτσος Δ., *ibidem*, σ. 160-161.

ερμηνευτικά προς την ενίσχυση των κοινωνικών δικαιωμάτων και της κοινωνικής πολιτικής γενικότερα³⁸. Ωστόσο, η ρητή αναγνώριση της εν λόγω αρχής ως θεμελιώδους συνταγματικής αρχής δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αυτονόητη, αλλά συνδέεται με την οικοδόμηση του κράτους πρόνοιας στην ηπειρωτική Ευρώπη, καθώς ενίσχυσε την κρατική παρέμβαση στο κοινωνικό και οικονομικό πεδίο αλλά και την κανονιστικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων³⁹.

Με την αναθεώρηση του 2001, η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου ορίζεται ρητά πλέον στο συνταγματικό κείμενο και συγκεκριμένα στο άρθρο 25§1⁴⁰. Ειδικότερα, με τη διατύπωση του α' εδαφίου, καταδεικνύεται επιπλέον ότι ο σεβασμός της αρχής του κοινωνικού κράτους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, η οποία εκτείνεται και στο κοινωνικό πεδίο, δεσμεύοντας και τις τρεις κρατικές λειτουργίες⁴¹. Με άλλες λέξεις, η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου αποτελεί άμεσα εφαρμοστέο δικαίο, με αυτοτελές κανονιστικό περιεχόμενο, η οποία «δεν αποτελεί μια απλή έννοια γένους έναντι των κοινωνικών δικαιωμάτων, αλλά παράλληλα με την ενδυνάμωση της κανονιστικής τους πυκνότητας επηρεάζει ποιοτικά το νόημά τους, όπως και ευρύτερα το νόημα όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων»⁴².

Το άρθρο 25 συμπληρώνεται από το δεύτερο εδάφιο, το οποίο προβλέπει ρητά την υποχρέωση των κρατικών οργάνων στη διασφάλιση της αποτελεσματικής και ανεμπόδιστης άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων. Με την τελευταία αυτή διατύπωση, προσδίδεται «ωφέλιμο κανονιστικό αποτέλεσμα» σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα, δεδομένου ότι δεν αρκεί πλέον μόνο η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων, αλλά επιπλέον και η άσκησή τους. Έτσι, με αυτόν τον τρόπο, παραμερίζεται η διάκριση μεταξύ διατάξεων άμεσης εφαρμογής και κατευθυντηρίων διατάξεων⁴³.

³⁸ Σωτηρέλης Γ., *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»*, σ. 350.

³⁹ Κοντιάδης Ξ., *Συνταγματικές εγγυήσεις...*, *op.cit.*, σ. 162-163.

⁴⁰ 25§1: «Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως άτομον και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση άσκησή τους».

⁴¹ Βενιζέλος Ε., *Το αναθεωρητικό κείμενο*, σ. 133.

⁴² Κοντιάδης Ξ., *Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001*, σ. 511.

⁴³ Βενιζέλος Ε., *op.cit.*, σ. 135-136.

Η αναθεώρηση του 2001, εκτός από τη ρητή κατοχύρωση του κοινωνικού κράτους δικαίου, ενίσχυσε και τις κοινωνικές διατάξεις του Συντάγματος⁴⁴, πράγμα το οποίο καταδεικνύεται από την κατοχύρωση της αρχής της αειφορίας, τις εγγυήσεις κοινωνικής προστασίας που παρέχονται στα άτομα με ειδικές ανάγκες (άρθρο 21§6), την υποχρέωση του κράτους να ασκεί δημογραφική πολιτική (άρθρο 21§5), αλλά και το αναθεωρημένο άρθρο 116§2, σύμφωνα με το οποίο το κράτος υποχρεούται στη λήψη θετικών μέτρων αποκατάστασης της ισότητας.

Επιπρόσθετα δε, και η ρητή κατοχύρωση της αρχής της αναλογικότητας συμβάλλει στην προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων⁴⁵, δεδομένου ότι πολλές φορές η επίκληση των οικονομικών προβλημάτων του κράτους αποτελεί πρόσχημα σε βάρος μορφών κοινωνικής προστασίας, χωρίς παράλληλα να προκύπτει ο σκοπός ή η αναγκαιότητα, που να επιτρέπουν τη χρησιμοποίηση περιοριστικών μέτρων προκειμένου να πραγματοποιηθεί η οικονομική πολιτική⁴⁶.

2. Τα Κοινωνικά Δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα 1975/1986/2001

2.1 Εννοιολογική προσέγγιση

⁴⁴ Κοντιάδης Ξ., *Το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, σ. 267.

⁴⁵ Σημαντική απόφαση προς αυτήν την κατεύθυνση αυτή αποτελεί η υπ' αριθ. 1492/2002 της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου (ΕΔΚΑ 2001, σ.346), η οποία έκρινε ότι η διάταξη του άρθρου 62 (παρ.1 περ.α') του π.δ.166/2000, σύμφωνα με την οποία ο υπάλληλος του Δημοσίου χάνει το συνταξιοδοτικό του δικαίωμα, παρά το ότι πληροί τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση σύνταξης, στην περίπτωση όπου αυτός απολυθεί διότι απείχε αδικαιολόγητα από την εκπλήρωση των καθηκόντων του αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας. Σύμφωνα με το σκεπτικό του Δικαστηρίου, «Η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας, που απορρέει από την έννοια του κράτους δικαίου και ήδη κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, (...)επιβάλλει στον κοινό νομοθέτη, όταν θεσπίζει ένα δυσμενές μέτρο σε βάρος μιας κατηγορίας προσώπων που συνεπάγεται την εξαίρεσή του από έναν ευμενή γενικότερο κανόνα δικαίου, να χρησιμοποιεί κριτήρια αντικειμενικά που να δικαιολογούνται από λόγους δημόσιου συμφέροντος.(...)Η ίδια η κύρωση, ως δυσμενές μέτρο, εμφανίζει τέτοια ένταση και διάρκεια (...) με άμεσο αποτέλεσμα ακόμα και την προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας του (άρθρ.2 παρ.1 Σ). Τα μειονεκτήματα αυτά που συνεπάγεται το ως άνω μέτρο κρίνονται δυσανάλογα προς τον επιδιωκόμενο δημόσιο σκοπό, της εύρυθμης δηλαδή λειτουργίας της δημόσιας υπηρεσίας, ο οποίος, δεδομένου ότι μπορούσε να επιτευχθεί μ' ένα άλλο εξίσου αποτελεσματικό, αλλά λιγότερο επαχθές μέτρο, υπερακοντίζεται κατάδηλα». (Βλ. περισσότερα από διεθνή και ελληνική νομολογία, Κατρούγκαλος Γ., *Αρχή της αναλογικότητας και κοινωνικά δικαιώματα*, ΔτΑ, τόμος εκτός σειράς IV, 2006, σ.141-158).

⁴⁶ Σωτηρέλης Γ., *ορ.είν*, σ. 352-353.

Ως κοινωνικό δικαίωμα νοείται μια ικανότητα απονεμόμενη από το ισχύον δίκαιο, η οποία αποσκοπεί στην ικανοποίηση ορισμένου συμφέροντος του δικαιούχου και έγκειται στην παροχή βιοτικών, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτισμικών και άλλων αγαθών ή υπηρεσιών από την κρατική εξουσία⁴⁷. Τα κοινωνικά δικαιώματα, δηλαδή, καλείται να τα πρωτοδημιουργήσει η κρατική εξουσία⁴⁸, χωρίς, όμως, η θετική αυτή παρέμβαση να συνδέεται με αξιώσεις συγκεκριμένων δικαιούχων έναντι του κράτους⁴⁹. Συνέπεια των παραπάνω αποτελεί το ότι, αντίθετα πάλι προς τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, η τυχόν παράβαση των συνταγματικών διατάξεων που κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα δεν θεμελιώνει, για τα κρατικά όργανα, καμιά ποινική, αστική ή και πειθαρχική ευθύνη⁵⁰.

Ωστόσο, το γεγονός ότι τα κοινωνικά δικαιώματα καθιερώνουν το *status positivus*⁵¹ δεν σημαίνει ότι η προστασία τους είναι αποτελεσματική όταν η τελευταία στηρίζεται μόνο σε παροχές. Τουναντίον, μάλιστα, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι αλληλένδετα με τα ατομικά και τα πολιτικά δικαιώματα. Τα δικαιώματα, δηλαδή, χαρακτηρίζονται από «παραπληρωματικότητα». Δεν νοείται, για παράδειγμα, προστασία του δικαιώματος της εργασίας, μόνο με τη θετική παροχή της εργασίας, η οποία κάλλιστα θα μπορούσε να αποτελεί και αναγκαστική εργασία, εάν δεν συνυπάρχει με τα ατομικά δικαιώματα της ελευθερίας της εργασίας, του συνεταιρισμού και των συναθροίσεων αλλά και με ορισμένες απαγορεύσεις, όπως η εργασία ανηλίκων και οι αυθαίρετες απολύσεις⁵².

2.2 Περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων

⁴⁷ Μάνεσης Α., *Η προβληματική...*, *op.cit.*, σ. 168.

⁴⁸ Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ'*, *Θεμελιώδη δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος*, σ. 207.

⁴⁹ Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, σ. 30-31.

⁵⁰ Μάνεσης Α., *ατομικές ελευθερίες*, *op.cit.*, σ. 22.

⁵¹ Ο γερμανός νομικός G. Jellinek διατύπωσε την κλασική διάκριση των δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τη θεωρία των *status*, τα δικαιώματα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες, που αναφέρονται στην αποθετική κατάσταση (*status negativus*), στην ενεργό (*status activus*) και τη θετική (*status positivus*). Στην κατηγορία των *status negativus* ανήκουν τα ατομικά δικαιώματα, τα οποία έχουν ως προστατευόμενο έννομο αγαθό περιοχές της ιδιωτικής ζωής και αφοσκοπούν στην προστασία της τελευταίας από κρατικές προσβολές. Στον *status activus* ανήκουν τα πολιτικά δικαιώματα, δηλαδή τα δικαιώματα συμμετοχής στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας και τέλος, στον *status positivus* τα κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία αξιώνουν από το κράτος αγαθά ή υπηρεσίες. Το κύριο αγαθό που προστατεύουν τα δικαιώματα αυτά είναι η κοινωνική δικαιοσύνη και συνακόλουθα αποτελούν έκφραση του κοινωνικού κράτους (βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α'*, σ. 53).

⁵² Μάνεσης Α., *ατομικές ελευθερίες...*, *op.cit.*, σ. 24-25.

Το ισχύον Σύνταγμα περιέχει τον πληρέστερο κατάλογο κοινωνικών δικαιωμάτων σε σχέση με τα προγενέστερα.

Ειδικότερα, τα κοινωνικά δικαιώματα ρυθμίζονται στα άρθρα 16 [ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης και της παιδείας], 21§1 [προστασία της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας], 21§3 [το δικαίωμα στην υγεία], 22§1 [το δικαίωμα για εργασία], 22§5 [το δικαίωμα για κοινωνική ασφάλιση], 21§4 [το δικαίωμα για στέγαση] και σύμφωνα με την κρατούσα άποψη στο άρθρο 21§§2,3 και 6 το ενιαίο δικαίωμα για κοινωνική πρόνοια. Επιπλέον, στα άρθρα 23§§1,2, κατοχυρώνονται το δικαίωμα στη συνδικαλιστική ελευθερία, δηλαδή το δικαίωμα αυτών που ασκούν το ίδιο επάγγελμα να οργανώνονται σε σωματεία και να επιδιώκουν την προστασία των οικονομικών και των επαγγελματικών τους συμφερόντων⁵³, και το δικαίωμα στην απεργία. Ωστόσο, η συνδικαλιστική ελευθερία είναι πρωτίστως ατομικό δικαίωμα και κατόπιν κοινωνικό, «θεμελιώνοντας αξίωση για αποχή της κρατικής εξουσίας από κάθε προσπάθεια κηδεμόνευσης του συνδικαλιστικού κινήματος»⁵⁴.

Τα εν λόγω δικαιώματα, διαθέτουν ευρύ περιεχόμενο και, βάσει αυτού, δύναται να ταξινομηθούν σε τρεις επιμέρους κατηγορίες⁵⁵:

α) Το δικαίωμα εργασίας. Σ' αυτό περιλαμβάνονται το δικαίωμα για αμειβόμενη θέση εργασίας (δικαίωμα εργασίας με τη στενή έννοια), το δικαίωμα για δίκαιους όρους εργασίας, το δικαίωμα για υγιείς και ασφαλείς συνθήκες εργασίας, το συνδικαλιστικό δικαίωμα και το δικαίωμα για συλλογικές διαπραγματεύσεις.

β) Το δικαίωμα για κοινωνική ασφάλιση. Σ' αυτό ανήκουν το δικαίωμα για κοινωνική ασφάλιση κατά του γήρατος, κατά του εργατικού ατυχήματος, κατά της επαγγελματικής νόσου, κατά της ανικανότητας για εργασία και κατά της εγκυμοσύνης.

γ) Το δικαίωμα για κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της προσωπικότητας. Αυτό περιλαμβάνει το δικαίωμα για εκπαίδευση, επαγγελματική ή μη, το δικαίωμα των οικογενειών για οικονομική και κοινωνική ενίσχυση και το δικαίωμα των σωματικά ή πνευματικά καθυστερημένων για επαγγελματική εκπαίδευση και επανένταξη στο σύνολο.

⁵³ Παραράς Π., *Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, σ. 151.

⁵⁴ Χρυσόγονος Κ., *op.cit.*, σ. 511.

⁵⁵ Λεβέντης Κ., *op.cit.*, σ. 145.

2.3 Φορείς και αποδέκτες των κοινωνικών δικαιωμάτων

Τα κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία κατοχυρώνουν μια θετική σχέση κράτους-ατόμου, δεν απευθύνονται γενικά και αφηρημένα στο άτομο, αλλά στο άτομο, το οποίο έχει την ιδιότητα του μέλους του κοινωνικού συνόλου⁵⁶.

Συνεπώς, **φορείς** ή άλλως υποκείμενα των κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελούν όλοι οι άνθρωποι, οι οποίοι διαβιούν στη χώρα ή – διαφορετικά – όλοι όσοι ανήκουν σε μια ειδικά προστατευόμενη κατηγορία, όπως, παραδείγματος χάρη, οι εργαζόμενοι, οι πολύτεκνοι ή οι ανάπηροι. Επομένως, η ιδιότητα του μέλους του κοινωνικού συνόλου καθορίζει τα υποκείμενα των δικαιωμάτων και, κατά συνέπεια, το γεγονός ότι η προστασία κάποιων από αυτά, όπως είναι το δικαίωμα της εργασίας ή της κοινωνικής πρόνοιας, περιορίζεται σε ορισμένες κατηγορίες ατόμων, δεν σημαίνει ότι τα ως άνω δικαιώματα εξαντλούν την προστατευτική τους εμβέλεια στις συγκεκριμένες αυτές κατηγορίες και ότι φορείς τους δεν είναι όλοι όσοι διαθέτουν την ιδιότητα αυτή⁵⁷.

Συγκεκριμένα, φορείς των συνταγματικών δικαιωμάτων της **οικογένειας, του γάμου και της μητρότητας** (αρ. 21§1) αποτελούν τα φυσικά πρόσωπα, ημεδαποί και αλλοδαποί, χωρίς διάκριση σε βάρος μικτών οικογενειών, παρά την αναφορά του κειμένου «*θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους*». Όσον αφορά στην **κοινωνική ασφάλιση** (αρ. 22§5), φορείς αποτελούν οι εργαζόμενοι, Έλληνες και αλλοδαποί, ενήλικοι και ανήλικοι. «Εργαζόμενοι» θεωρούνται και οι έμποροι και οι ελεύθεροι επαγγελματίες, αλλά και οι δημόσιοι υπάλληλοι και λειτουργοί. Γενικότερα εργαζόμενοι είναι όσοι παρέχουν πραγματικά εργασία, στοιχείο το οποίο ο νομοθέτης λαμβάνει υπόψη για την αναγνώριση χρονικών περιόδων ως καλυπτόμενων ασφαλιστικά. Φορείς του δικαιώματος στην υγεία (αρ. 21§3) - βάσει της γραμματικής διατύπωσης του άρθρου - είναι καταρχήν οι Έλληνες. Ωστόσο, με δεδομένο ότι οι ημεδαποί έχουν αξίωση περίθαλψης από δημόσιους νοσηλευτικούς φορείς σε επείγουσες περιπτώσεις, θα πρέπει να ισχύσει το ίδιο και για τους αλλοδαπούς, σε συνδυασμό μάλιστα με το άρθρο 2§1, το οποίο προστατεύει της αξία του ανθρώπου, και

⁵⁶Μανιτάκης Α., *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος*, σ. 245.

⁵⁷ Σωτηρέλης Γ., *op.cit.*, σ. 347-348.

την αρχή του κοινωνικού κράτους⁵⁸. Τέλος, φορείς του δικαιώματος στην κοινωνική πρόνοια (αρ. 21§§2,3,6) αποτελούν όλα τα φυσικά πρόσωπα, τα οποία ανήκουν στις προστατευόμενες κατηγορίες και του δικαιώματος για στέγαση (αρ. 21§4) οι Έλληνες και οι αλλοδαποί που διαμένουν στην Ελλάδα⁵⁹.

Αποδέκτης των κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελεί κατά κύριο λόγο η κρατική εξουσία - και συγκεκριμένα ο νομοθέτης και η δημόσια διοίκηση αλλά και τα δικαστήρια - η οποία και υποχρεούται να προβαίνει στη μέριμνά τους⁶⁰. Ωστόσο, μπορεί να γίνει και λόγος για *τριτενέργεια* ή οριζόντιο αποτέλεσμα κάποιων άρθρων (βλ. παρακάτω).

3. Το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων

3.1 Εισαγωγικά

Η ρητή αναφορά και προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στα σύγχρονα Συντάγματα δημιούργησαν έναν προβληματισμό και συνακόλουθα μια ευρεία συζήτηση αναφορικά με την κανονιστική τους ισχύ⁶¹.

Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν παρέχεται απευθείας από το Σύνταγμα ατομική αξίωση για ορισμένες κοινωνικές παροχές δεν σημαίνει ότι οι συνταγματικές αυτές διατάξεις δεν έχουν κανονιστικό περιεχόμενο, αλλά ότι το πεδίο της δεσμευτικότητας τους ποικίλλει ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Με λίγα λόγια, δεν υπάρχει καμιά διάταξη του Συντάγματος, η οποία να στερείται παντελώς κανονιστικού περιεχομένου⁶². Παραδείγματος χάρη, με τη συνταγματική προστασία της μητρότητας στο αρ. 21§1, δεν παρέχεται απευθείας αξίωση για παροχή στέγασης, ταυτόχρονα, όμως, αποκλείονται διακρίσεις σε βάρος των άγαμων μητέρων κατά την κατανομή κοινωνικών κατοικιών.

Όσον αφορά στην αντιμετώπιση της κανονιστικότητας των κοινωνικών δικαστηρίων, τα τελευταία ήταν διστακτικά ως προς αυτή. Μάλιστα, προγενέστερη νομολογία, η οποία τώρα έχει εγκαταλειφθεί, αμφισβητούσε τον κανονιστικό χαρακτήρα

⁵⁸ Κοντιάδης Ε., *Κράτος πρόνοιας και κοινωνικά δικαιώματα*, σ. 456.

⁵⁹ Βλ. Χρυσόγονος Κ., *op.cit.*, σ. 501-540, *passim*.

⁶⁰ Μάνεσης Α., *Η προβληματική...*, *op.cit.*, σ. 172-173.

⁶¹ Στεργίου Α., *Η αναζήτηση της κανονιστικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων*, ΤοΣ 4/1993, σ. 704.

⁶² Δαγτόγλου Π.Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο. Ατομικά Δικαιώματα Β'*, σ. 1236.

των εν λόγω δικαιωμάτων⁶³. Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι τα ελληνικά δικαστήρια, ιδιαίτερα δε το Συμβούλιο της Επικρατείας, κλήθηκαν να αξιοποιήσουν έναν πλήρη κατάλογο κοινωνικών δικαιωμάτων, το κανονιστικό περιεχόμενο των οποίων δεν ήταν σαφές ούτε στην ελληνική ούτε στη διεθνή νομική επιστήμη. Κατά συνέπεια, δεν υπήρχαν επαρκώς τεκμηριωμένες ερμηνευτικές κατευθύνσεις, οι οποίες θα διευκόλυναν το έργο του δικαστηρίου.

Στη συνέχεια, όμως, ιδίως το Συμβούλιο της Επικρατείας, επιδεικνύει έναν «πραγματισμό», απεγκλωβίζεται, δηλαδή, από θεωρίες αναφορικά με την κανονιστικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων και αρχίζει να ενδιαφέρεται περισσότερο για τις συνέπειες της συνταγματικής τους αναγνώρισης⁶⁴: Τριάντα χρόνια περίπου μετά την κατοχύρωση των εν λόγω δικαιωμάτων στο Σύνταγμα του 1975, η νομολογία του ακυρωτικού δικαστηρίου «αξιοποίησε σε σημαντικό βαθμό τις σχετικές διατάξεις, επιδεικνύοντας ενίοτε ιδιαίτερη ευρηματικότητα και διαμορφώνοντας ένα ολοκληρωμένο πλέγμα επιμέρους μορφών, υπό τις οποίες εκδηλώνεται το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων»⁶⁵.

3.2 Τα κοινωνικά δικαιώματα ως θεσμικές εγγυήσεις

Η θεωρία περί θεσμικών εγγυήσεων (*Einrichtungsgarantien*) προέρχεται επίσης από τη γερμανική νομική επιστήμη και το Σύνταγμα της Βαϊμάρης και έχει ως αντικείμενο προστασίας έναν θεσμό του δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, όπως, για παράδειγμα, είναι η οικογένεια, η θέση του δημοσίου υπαλλήλου, η συνδικαλιστική οργάνωση. Συγκεκριμένα, με τις θεσμικές εγγυήσεις, δεν προστατεύεται ο θεσμός στη συγκεκριμένη μορφή του, αλλά ο θεσμός όπως έχει νομικά διαπλαστεί από τον κοινό

⁶³ Στην απόφαση 805/1990 του Αρείου Πάγου (ΕΔΚΑ 1992, σ.57), το ανώτατο δικαστήριο νομολόγησε ότι « (...) η διάταξη του άρθρου 22 παρ.1 του Συντάγματος κατά την οποίαν το κράτος μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχολήσεως όλων των πολιτών, έχει τον χαρακτήρα διακηρύξεως των σκοπών του κράτους και κατευθυντηρίας γραμμής προς την νομοθετική εξουσίαν. Συνεπώς η διάταξη αυτή του Συντάγματος δεν συνιστά κανόνα δικαίου υπό την έννοια του άρθρου 559 αριθ.1 Κ.Πολ.Δ. Έτσι ο τρίτος λόγος αναιρέσεως κατά το πέμπτο τμήμα αυτού, με τον οποίον προβάλλεται η αιτίαση της υπό του δευτεροβαθμίου δικαστηρίου παραβιάσεως της παραπάνω διατάξεως του Συντάγματος, είναι απαράδεκτος». Ανάλογη αντιμετώπιση του άρθρου 22§1 είχε επιδείξει ο Άρειος Πάγος με τις αποφάσεις 681/1987 (ΕΕργΔ 1988, σ. 352) και 843/87 (ΔΕΝ 1988, σ. 644).

⁶⁴ Στεργίου Α., *op.cit.*, σ. 731.

⁶⁵ Κοντιάδης Ξ., *Το κανονιστικό περιεχόμενο...*, *op.cit.*, σ. 268.

νομοθέτη σε έναν δεδομένο τόπο και χρόνο. Κατά συνέπεια, η θεσμική εγγύηση υποχρεώνει τον τελευταίο να σέβεται και να μη θίγει την ουσία, δηλαδή τον πυρήνα του θεσμού. Επομένως, απευθύνεται στον κοινό νομοθέτη, ο οποίος και δικαιούται να διαμορφώνει το θεσμό στις λεπτομέρειές του, χωρίς όμως να τον αλλοιώνει στην ουσία του⁶⁶.

Περαιτέρω, από τις θεσμικές εγγυήσεις δεν πηγάζουν καταρχήν αγώγιμες αξιώσεις, χωρίς, όμως, να αποκλείεται η θεμελίωση υποκειμενικών δικαιωμάτων, τα οποία συνάγονται από την προσβολή του πυρήνα του θεσμού και έχουν αμυντικό χαρακτήρα. Γενικά, το κοινωνικό δικαίωμα από τη στιγμή που εκτυλίσσεται ως θεσμική εγγύηση, η πραγματικότητα του εξαρτάται περισσότερο από τη λειτουργία των νομικών θεσμών που το διασφαλίζουν και λιγότερο από την ευχέρεια προσφυγής στα δικαστήρια⁶⁷. Ωστόσο, ο κοινός νομοθέτης υποχρεούται από το Σύνταγμα να διαμορφώσει τους θεσμούς αυτούς και να δημιουργήσει για τους πολίτες αμέσως ή εμμέσως και αγώγιμες αξιώσεις.

Ειδικότερα, χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνικού δικαιώματος που αποτελεί θεσμική εγγύηση είναι το άρθρο 22§5, το οποίο εγγυάται το θεσμό της κοινωνικής ασφάλισης στα ουσιώδη σημεία του, όπως αυτά προκύπτουν μέσα από τη διαχρονική του συνέχεια⁶⁸. Η κοινωνική ασφάλιση ως θεσμική εγγύηση αναγνωρίστηκε και από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σύμφωνα με την οποία «*Εξ ετέρου, διά του αρθρ.22§4 του Συντάγματος, κατοχυρούται ο θεσμός της κοινωνικής ασφαλίσεως, εν τη εννοία ότι θεσπίζεται μεν δια τον νομοθέτην υποχρέωσις ασφαλιστικής καλύψεως του εργαζομένου πληθυσμού της Χώρας, πλην, κατά τα λοιπά, ο νόμος δύναται να διαμορφώσει ελευθέρως την μορφήν και την έκτασιν της παρεχομένης ασφαλιστικής προστασίας, υποκείμενος μόνον εις περιορισμούς επιβαλλομένους δι' άλλων συνταγματικών διατάξεων*»⁶⁹. Με την απόφαση αυτή, καθίσταται σαφές ότι η εν λόγω διάταξη δεν αποτελεί μια προγραμματική αρχή, η οποία θα εκμηδενίζε στην ουσία το δικαίωμα για κοινωνική ασφάλιση και θα το μετέβαλε σε πολιτικό ευχολόγιο, ενώ παράλληλα

⁶⁶ Λεβέντης Κ., *op.cit.*, σ. 153-154.

⁶⁷ Στεργίου Α., *op.cit.*, σ. 724.

⁶⁸ Χρυσόγονος Κ., *op.cit.*, σ. 568.

⁶⁹ ΣτΕ 2253/1976, ΝοΒ 1977, σ. 605.

διακηρύσσεται και η υποχρέωση του νομοθέτη για ασφαλιστική κάλυψη του εργαζόμενου πληθυσμού της χώρας⁷⁰.

3.3 Το «σχετικό κοινωνικό κεκτημένο» ως μορφή εκδήλωσης της κανονιστικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων

Η αρχή του κοινωνικού κράτους, όπως και τα κοινωνικά δικαιώματα - τα οποία αποτελούν το κυριότερο δομικό στοιχείο της αρχής - διαθέτουν κανονιστική ισχύ και δεσμεύουν την κρατική εξουσία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κανονιστικής λειτουργίας των «κοινωνικών» διατάξεων αποτελεί η θεωρία του «κοινωνικού κεκτημένου»^{71,72}.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τη μορφή του **σχετικού κοινωνικού κεκτημένου**, η εξειδίκευση ενός κατοχυρωμένου συνταγματικά κοινωνικού δικαιώματος, από τον κοινό νομοθέτη, στον ένα ή τον άλλο βαθμό, συνεπάγεται τον περιορισμό των επιμέρους στοιχείων της κοινωνικής παροχής, μόνο υπό την προϋπόθεση ότι θα διατηρηθεί το συνολικό προστατευτικό δικαίωμα. Αυτό σημαίνει πως ο νεότερος νομοθέτης δεν δύναται να προχωρήσει ούτε στην πλήρη κατάργηση ούτε στον αυθαίρετο περιορισμό της κοινωνικής αυτής παροχής⁷³. Με τον τρόπο αυτό, οι νομοθετικές διατάξεις, με τις οποίες κατοχυρώνονται κοινωνικές παροχές ή υπηρεσίες, αποκτούν έναν «οιονεί συνταγματικό χαρακτήρα», ο οποίος τις καθιστά απρόσβλητες από νομοθετικές μεταβολές, με επακόλουθο την απομείωση της προστασίας τους⁷⁴. Προς αυτήν την αρνητικής υφής υποχρέωση των κρατικών οργάνων αντιστοιχεί μια θετική αξίωση του φορέα του αντίστοιχου κοινωνικού δικαιώματος - η οποία είναι δικαστικά επιδιώξιμη - και συνακόλουθα το τελευταίο αποκτά αμυντικό χαρακτήρα αντίστοιχο του ατομικού δικαιώματος, που προστατεύεται στο κράτος δικαίου. Έτσι, για παράδειγμα,

⁷⁰ Λεβέντης Κ., *Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση*, σχόλιο στην απόφαση του ΣτΕ 2253/1976, ΝοΒ 1977, σ. 629.

⁷¹ Παπακωνσταντίνου Α., *Η θεωρία του "κοινωνικού κεκτημένου" ως απόδειξη της κανονιστικής υφής του κοινωνικού κράτους*, ΤοΣ 2/1999, σ. 297.

⁷² «*théorie de cliquet*» κατά τη γαλλική νομολογία, δηλαδή «θεωρία του επισχέτρου» κατά τον Ν.Αλιπράντη, «Τα κοινωνικά δικαιώματα υπόκεινται σε δικαιοδοτικό έλεγχο;», στο Ν.Αλιπράντη (επιμ.), *Για μια διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων ένα πρότυπο: ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης*, σ. 261.

⁷³ Χρυσόγονος Κ., *op.cit.*, σ. 40.

⁷⁴ Παπακωνσταντίνου Α., *op.cit.*, σ. 298.

αγώγιμη αξίωση θεμελιώνει το δικαίωμα εργασίας του άρθρου 22§1 του Συντάγματος ως δικαίωμα για την προστασία της ήδη κατεχόμενης θέσης⁷⁵. Κατά συνέπεια, με τη θεωρία του «κοινωνικού κεκτημένου», τα κοινωνικά δικαιώματα αποκτούν «ένα *minimum* προστασίας που λειτουργεί ως φραγμός στην κοινωνική - που θα ήταν και ιστορική - οπισθοδρόμηση»⁷⁶.

Αντιθέτως, η θεωρία του «απόλυτου κεκτημένου» δεν μπορεί να γίνει δεκτή, διότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, οι νομοθετικά κατοχυρωμένες κοινωνικές παροχές θα αποκτούσαν αυξημένη τυπική ισχύ, ενώ η τροποποίηση ή κατάργησή τους προϋποθέτει συνταγματική αναθεώρηση, επιπλέον δε, φορείς των κοινωνικών δικαιωμάτων θα αποκτούσαν δικαίωμα αγώγιμης αξίωσης⁷⁷. Ωστόσο, η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, με μια ρηξικέλευθη απόφαση (10/1988 Ολομ.) αποδέχεται το «απόλυτο κεκτημένο» αναφορικά με την **προστασία του περιβάλλοντος** (άρθρο 24 του Συντάγματος), εισάγοντας παράλληλα το **πολεοδομικό κεκτημένο**⁷⁸.

Περαιτέρω, **υγειονομικό κεκτημένο**, σχετικό όμως, απορρέει και από το άρθρο 21§3 του Συντάγματος. Συγκεκριμένα, θα ήταν αντισυνταγματική η ολική κατάργηση του Ν. 1379/83, με τον οποίο ιδρύθηκε το ΕΣΥ, και η επάνοδος στο προϊσχύσαν καθεστώς, όπως επίσης και η μερική κατάργησή του, δηλαδή περιορισμοί στην έκταση εφαρμογής του νόμου, ο οποίος υλοποίησε τη συνταγματική επιταγή. Το τελευταίο θα συνέβαινε στις περιπτώσεις μείωσης των υπηρεσιών υγείας και του περιορισμού της κρατικής φροντίδας για την υγεία μόνο στην περίθαλψη⁷⁹. Συνεπώς, ιδίως στο πεδίο της ιατροφαρμακευτικής πρόνοιας, το κοινωνικό κεκτημένο δεν μπορεί να είναι δεσμευτικό σε σχέση με τη μορφή των υπηρεσιών υγείας. Έτσι, επί του παρόντος, η επιλογή του ΕΣΥ είναι δικαιολογημένη και συνταγματικά ανεκτή, στο μέλλον, όμως, ο δημοκρατικά νομιμοποιούμενος νομοθέτης δύναται να προβεί στην αντικατάστασή της. Στην

⁷⁵ Μάνεσης Α., *Η προβληματική...*, *op.cit.*, σ. 178.

⁷⁶ Μάνεσης Α., *ibidem*, σ. 179.

⁷⁷ Κοντιάδης Ξ., *κράτος πρόνοιας και κοινωνικά δικαιώματα*, σ. 201-202.

⁷⁸ **ΣτΕ 10/1998 Ολ** (ΝοΒ 1988, σ. 807): « (...) ο κοινός νομοθέτης δύναται να τροποποιεί τις ισχύουσες πολεοδομικές ρυθμίσεις και να μεταβάλλει τους ήδη υφιστάμενους όρους δομήσεως των σχεδίων πόλεων (...) μόνον όμως υπό την έννοια ότι δια της εισαγομένης νέας ρυθμίσεως θα βελτιώνονται ακόμη περισσότερο οι συνθήκες διαβιώσεως των κατοίκων. Συνεπώς, περιεχόμενον των νέων τούτων ρυθμίσεων (...) δεν μπορεί σε καμμία περίπτωση να είναι η επιδείνωση του υφισταμένου φυσικού και οικιστικού περιβάλλοντος και, άρα, οι τροποποιήσεις των οικοδομικών κανονισμών και των σχεδίων πόλεως (...) δέον να μη συνεπάγονται υποβάθμιση του περιβάλλοντος (...)»

⁷⁹ Βλ. Ανθόπουλος Χ., *Η προστασία της υγείας ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα*, ΤοΣ 4/1993, σ. 781.

περίπτωση αυτή, ο δικαστής, όταν κληθεί, θα αποφανθεί ως προς τη συνταγματικότητα της νομοθετικής επιλογής - δηλαδή αν παρέχεται υγειονομική περίθαλψη υψηλού επιπέδου και ισότιμη πρόσβαση σ' αυτή ανάλογης του προηγούμενου καθεστώτος - και μόνο στην περίπτωση κατά την οποία διαπιστώσει σημαντική μείωση του επιπέδου παροχών ή αποκλεισμό μέρους του πληθυσμού από αυτήν θα θεωρήσει αντισυνταγματικές τις διατάξεις της νέας νομοθεσίας⁸⁰.

Αξίζει να αναφερθεί ότι ο νόμος για το ΕΣΥ δημιούργησε ένα «**δημόσιο υποκειμενικό δικαίωμα**» των πολιτών σε παροχές υπηρεσιών υγείας, δεδομένου ότι οι γιατροί του ΕΣΥ υποχρεούνται στην παροχή των υγειονομικών φροντίδων που προβλέπει ο νόμος. Το δικαίωμα του χρήστη των δημοσίων υπηρεσιών υγείας αναλύεται είτε σε αξίωση κατά συγκεκριμένου υγειονομικού σχηματισμού για αυτούσιες υγειονομικές φροντίδες είτε στην αξίωση κατά του κράτους για αποζημίωση από παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των ιατρών του ΕΣΥ, οι οποίες περιλαμβάνουν και τις ζημιές του ασθενούς από ιατρικό σφάλμα, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑΚ. Χαρακτηριστική απόφαση του ΣτΕ αποτελεί η 400/1986⁸¹, με την οποία το εν λόγω Δικαστήριο απεφάνθη ότι το άρθρο 21§3 «*ιδρύει ευθεία εκ του Συντάγματος υποχρέωση του Κράτους για τη λήψη θετικών μέτρων προς προστασία της υγείας των πολιτών στους οποίους δίνει το δικαίωμα να απαιτήσουν από την Πολιτεία την πραγμάτωση της αντίστοιχης υποχρέωσής της*». Με την απόφαση αυτή, το ακυρωτικό δικαστήριο φαίνεται ότι λαμβάνει υπόψη του τις παροχές υπηρεσιών υγείας που θεσπίζει ο νόμος για το ΕΣΥ και οι οποίες αποτελούν, ακόμη και σύμφωνα με την θεωρία που εξαρτά την ενεργοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων αποκλειστικά από τη βούληση του κοινού νομοθέτη, αντικείμενο αγωγίμου δικαιώματος⁸².

Επιπρόσθετα, η νομολογία του ΣτΕ έχει αναγνωρίσει το «**κοινωνικό κεκτημένο**» και στο πεδίο των **ασφαλιστικών δικαιωμάτων**, των **συντάξεων** και των **επιδομάτων**.

Συγκεκριμένα, στην απόφαση 2409/1998 του ΣΤ' Τμήματος⁸³, το ανωτέρω δικαστήριο έκρινε ως συνταγματικό το Ν. 1505/1989, με τον οποίο θεσπίζεται το

⁸⁰ Μανωλκίδης Σ.Κ., *Η νομική φύση του δικαιώματος στην υγεία και η τυπική ισοδυναμία των συνταγματικών διατάξεων: Ένα ακόμη σχόλιο με αφορμή τη ΣτΕ 400/86 (ολ.)*, Δίκαιο και Πολιτική 17-18, σ. 207-208.

⁸¹ ΤοΣ 1986, σ. 433.

⁸² Ανθόπουλος Χ., *op.cit.*, σ. 764-765.

⁸³ ΤοΣ 1998, σ. 595.

επίδομα των οικογενειακών βαρών, και το οποίο αποτελεί οικονομικό κίνητρο, προκειμένου να διευκολύνει όλους όσους θέλουν να συνάψουν γάμο και να δημιουργήσουν οικογένεια, θεσμοί για τους οποίους μεριμνά το κράτος (αρ. 21§1). Σύμφωνα, λοιπόν, με το σκεπτικό της απόφασης, το επίδομα αποτελεί, ως θεσμός, κοινωνικό κεκτημένο, το οποίο δεν μπορεί να καταργηθεί και συνεπώς θα πρέπει να καταβάλλεται σε αμφοτέρους τους συζύγους, χωρίς διάκριση, δεδομένου ότι και οι δύο συμπράττουν στη δημιουργία οικογένειας.

Όσον αφορά στις **συντάξιμες αποδοχές**, η νομολογία έχει κρίνει ότι η μείωσή τους δεν προσβάλλει κεκτημένο δικαίωμα του συνταξιούχου, διότι δεν αναγνωρίζεται στη σφαίρα του δημοσίου δικαίου τέτοιο δικαίωμα⁸⁴, καθώς και ότι δεν αποκλείεται ο δυσμενέστερος αναδρομικός καθορισμός νέων κανόνων αναφορικά με το ύψος της σύνταξης, όπως και η θέσπιση παραγραφής των σχετικών απαιτήσεων και κατάργησης των εκκρεμών δικών⁸⁵.

Σημαντική εξέλιξη στην αντιμετώπιση της **συνταγματικής προστασίας των πολύτεκνων οικογενειών** από τη νομολογία αποτελεί η απόφαση 1095/2001 του Συμβουλίου της Επικρατείας. Με την παραπάνω απόφαση κρίθηκε αντιβαίνον στο άρθρο 21§2 του Συντάγματος το άρθρο 39§§1-3 του Ν. 2459/1997, το οποίο εισήγαγε εισοδηματικά κριτήρια για τη χορήγηση του παρεχόμενου επιδόματος στις πολύτεκνες οικογένειες, για λόγους αναγόμενους στην αντιμετώπιση του δημογραφικού

⁸⁴ ΕΣ 236/1991 Τμ., (Διδικ 1991, σ. 702): «Η κατάταξή του (...) δεν αποτελεί υποβιβασμό γιατί ο κοινός νομοθέτης μπορεί να μειώνει τις συντάξιμες αποδοχές (...) και η μείωση αυτή δεν δύναται να θεωρηθεί ότι αποτελεί υποβιβασμό, αφού ο υποβιβασμός, προϋποθέτει ενεργό υπαλληλική σχέση, η οποία λύεται με την αποχώρηση του υπαλλήλου από την υπηρεσία. **Ούτε μπορεί να θεωρηθεί η μείωση των συνταξίμων αποδοχών ότι προσβάλλει κεκτημένο δικαίωμα του συνταξιούχου, γιατί τέτοιο δικαίωμα δεν αναγνωρίζεται στη σφαίρα του δημοσίου δικαίου**».

⁸⁵ ΣτΕ 2802/1991 Α' Τμ., (Διδικ 1992, σ. 626): «Ούτω (...) ετέθη ουσιαστικός κανών αναδρομικής ισχύος, θεσπίζων ανώτατον όριον του εφ' άπαξ βοηθήματος (...) τούτο δε εις ουδεμίαν συνταγματικήν διάταξιν αντίκειται, δεδομένου ότι αφ' ενός μεν δεν αποκλείεται υπό του Συντάγματος η δια γενικών κανόνων αναδρομική ρύθμισις εννόμων σχέσεων έτι και εκκρεμών ενώπιον των δικαστηρίων (...) αφ' ετέρου δε δεν απαγορεύεται η θέσπισις ανωτάτου ορίου εις εφ' άπαξ ασφαλιστικής παροχής (...) προβλέφθη παραγραφή των υπερβαινουσών το κατά τ' ανωτέρω θεσπιζόμενον ανώτατον όριον του εφ' άπαξ βοηθήματος χρηματικών έναντι των ασφαλιστικών οργανισμών απαιτήσεων (...). Τούτο δε δεν αντίκειται εις την διάταξιν του άρθρου 22 § 4 του Συντάγματος, (...), **προβαίνει ελεuthέρως εις την ρύθμισιν των θεμάτων τούτων, μη αποκλειόμενον, ως εκ τούτου, εις αυτόν όπως εν όψει επιτρεπτής αναδρομικής ρυθμίσεως του ύψους των εφ' άπαξ εισφορών, θεσπίση παραγραφών των χρηματικών απαιτήσεων, καθ' ο μέρος αύται ερείδονται επί του προγενεστέρου νομοθετικού καθεστώτος. Εν όψει των κατά τ' ανωτέρω γενικών ρυθμίσεων θεμιτώς ωρίσθη περαιτέρω δια των διατάξεων τούτων, ότι καταργούνται αι εκκρεμείς δίκαι, αι αφορώσαι εις τοιαύτας, πέραν του κατά τ' ανωτέρω ορίου του εφ' άπαξ βοηθήματος, απαιτήσεις έναντι των ασφαλιστικών οργανισμών**».

προβλήματος⁸⁶. Συνεπεία αυτού ακυρώθηκε η Κ.Υ.Α, με την οποία υλοποιήθηκε κανονιστικά ο ανωτέρω νόμος. Σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης, το άρθρο 21§2 έχει ως στόχο την αντιμετώπιση του ως άνω προβλήματος και όχι την ενίσχυση των πολυτέκνων ως ευάλωτης πληθυσμιακής ομάδας. Η σημασία της απόφασης συνίσταται στην ανάδειξη της κανονιστικότητας της εν λόγω συνταγματικής διάταξης, η οποία αντιμετωπιζόταν ως προγραμματικού χαρακτήρα διάταξη κοινωνικού περιεχομένου⁸⁷, η δε ερμηνευτική προσέγγιση της απόφασης μοιάζει με αναγνώριση ενός σχετικού κοινωνικού κεκτημένου στο θέμα αυτό⁸⁸.

4. Τα κοινωνικά δικαιώματα θεμελιώνουν αγωγήμες αξιώσεις;

4.1 Εισαγωγικά: Η έλλειψη αγωγιμότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων

Το πρόβλημα της αγωγιμότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελεί ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα στη θεωρία του συνταγματικού δικαίου:

Καταρχήν, τα κοινωνικά δικαιώματα δεν γεννούν αγωγήμες αξιώσεις συγκεκριμένων φορέων τους έναντι του κράτους για κοινωνικές παροχές. Συγκεκριμένα, παρά το γεγονός ότι και τα δικαιώματα αυτά αποτελούν θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, ισότιμα προς τα ατομικά, δεν δύνανται να θεμελιώσουν έννομη αξίωση του φορέα τους έναντι της πολιτείας για την πραγμάτωσή τους, δεδομένου ότι πρόκειται για δικαιώματα, η αναγνώριση των οποίων «έγινε αναγκαία σε μια ορισμένη φάση ανάπτυξης της βιομηχανικής κοινωνίας, όταν οι συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων προκάλεσαν, με την ανάπτυξη ιδίως της τεχνολογίας και την ιδιοτελή χρήση της, απειλή

⁸⁶ ΣΤΕ 1095/2001 (ΕΔΚΑ 2001, σ. 346): «(...) Με την διάταξη αυτή, η θέσπιση της οποίας αποσκοπεί την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος της Χώρας, παρέχεται μεν, κατ' αρχήν, υπόδειξη προς τον κοινό νομοθέτη για την λήψη των καταλλήλων μέτρων φροντίδας υπέρ των πολυτέκνων οικογενειών, εξηπακούεται, όμως, ταυτοχρόνως στοιχειώδης απαγορευτικός κανόνας, δεσμευτικός για τον κοινό νομοθέτη, συμφώνως προς τον οποίο δεν είναι συνταγματικώς ανεκτός ο περιορισμός ή η υποβάθμιση της παρεχομένης στους πολυτέκνους ειδικής φροντίδας, άνευ αποχρώντος λόγου (...) δεν είναι, επίσης, συνταγματικώς ανεκτές, ρυθμίσεις με τις οποίες ορισμένες πολύτεκνες οικογένειες εξαιρούνται της ανωτέρω ειδικής κρατικής φροντίδας, αφού έτσι αναρείται, ως προς αυτές, η αδιαστίκτως υπέρ των πολυτέκνων οικογενειών επιβαλλόμενη από το Σύνταγμα ειδική φροντίδα του Κράτους».

⁸⁷ Κοντιάδης Ξ., *Το κανονιστικό περιεχόμενο...*, *op.cit.*, σ. 277.

⁸⁸ Χρυσόγονος Κ., *op.cit.*, σ. 575.

για την επιβίωσή τους και όταν διαπιστώθηκε ότι ο εγωκεντρικός τρόπος διαβίωσής του καθένα αποτελούσε εν δυνάμει κίνδυνο για τη ζωή του άλλου και την ανθρωπότητα»⁸⁹.

Τα εν λόγω δικαιώματα, λοιπόν, δεν γίνονται αντιληπτά ως γνήσια δικαιώματα από τα οποία μπορούν να γεννηθούν αγωγίμες αξιώσεις, αλλά αντίθετα αντιμετωπίζονται συνήθως ως «κατευθυντήριες αρχές» ή «συνταγματικές εντολές» ή «θεσμικές εγγυήσεις»⁹⁰.

4.1.1 Η διατύπωση του συνταγματικών διατάξεων

Η ιδιαίτερη λεκτική διατύπωση του Συντάγματος στα άρθρα που κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα καταδεικνύει πως το Κράτος έχει την υποχρέωση εφαρμογής κοινωνικής πολιτικής, η οποία θα έχει ως στόχο την όλο και μεγαλύτερη προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων, χωρίς, ωστόσο, κάποιος φορέας να έχει τη δυνατότητα να στραφεί κατά του Κράτους για παράλειψη⁹¹.

Συγκεκριμένα, η διατύπωση των διατάξεων των άρθρων του Συντάγματος που θεσπίζουν κοινωνικά δικαιώματα έχει ως εξής:

α) **21§1:** «*Η οικογένεια (...) καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους*»

β) **21§2:** «*Πολύτεκνες οικογένειες, ανάπηροι πολέμου (...) έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος*»

γ) **21§3:** «*Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων*»

δ) **21§4:** «*Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που τη στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους*» καθώς και

⁸⁹ Μανιτάκης Α., *Κράτος Δικαίου και Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, σ. 247.

⁹⁰ Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, δέχεται τη μη ευθεία δικαστική επιδίωξη αξιώσεων που πηγάζουν από τα κοινωνικά δικαιώματα. Ενδεικτικά, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της χώρας στην υπ' αριθμόν 2802/1991 απόφασή του έκρινε ότι αναφορικά με το άρθρο 22§4 ότι «*η διάταξη αυτή δεν καθορίζει ευθέως αξίωσιν των εργαζομένων επί το είδος ή την έκτασιν της ασφαλιστικής προστασίας, αλλά δημιουργεί απλώς υποχρέωσιν εις τον νομοθέτην όμως με γνώμονα την προστασίαν του ασφαλιστικού κεφαλαίου και την προαγωγήν της κοινωνικής ασφάλισεως των εργαζομένων(...)*». Επιπλέον, με την απόφαση 910/1994 (Διδικ 1994, σ. 1214), το ΣτΕ νομολόγησε ότι με το άρθρο 21§1 «*διατυπώνεται κατ' αρχήν υπόδειξις προς την νομοθετική εξουσία για τη λήψη μέτρων προστατευτικών του γάμου και της οικογένειας*».

⁹¹ Παραράς Π., *op.cit.*, σ. 129.

ε) 22§5: «*Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει*».

Συνεπώς, από τα ανωτέρω, συνάγεται ότι οι εν λόγω συνταγματικές διατάξεις, δεν εξειδικεύουν τις υποχρεώσεις του Κράτους και οι προϋποθέσεις των κοινωνικών παροχών δεν δύνανται να εκτιμηθούν από το Δικαστήριο⁹². Έτσι, για παράδειγμα, ένας άστεγος δεν έχει τη δυνατότητα να απαιτήσει από το Κράτος, βάσει αυτών των συνταγματικών διατάξεων, την «εδώ και τώρα» παροχή στέγης ή ένας εργαζόμενος την παροχή σύνταξης, επειδή θεωρεί ότι εργάστηκε αρκετά.

Περιπτωσιολογικά, όσον αφορά στην προστασία της **εργασίας**, αξίζει να επισημανθεί ότι ο συντακτικός νομοθέτης, χρησιμοποίησε στη διατύπωση του άρθρου 22§1 τον όρο «δικαίωμα» [*«Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος»*], χαρακτηρισμό τον οποίο απέφυγε σε σχέση με την **κρατική μέριμνα για την υγεία και την κοινωνική ασφάλιση**, αμφότερες κατοχυρωμένες στα άρθρα 21§3 και 22§5 αντίστοιχα. Ακόμη, στο σχέδιο του Συντάγματος (άρθρο 24§4) γινόταν λόγος για «κοινωνική ασφάλεια» και όχι για «κοινωνική ασφάλιση», θεσμός σαφέστατα κατώτερος ως προς την κάλυψη κινδύνου ασθένειας. Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την αναφορά του περί κρατικής «μέριμνας» και όχι κρατικού «καθήκοντος», επιβεβαιώνουν μια διστακτικότητα από πλευράς νομοθέτη σχετικά με την ουσιαστική ενίσχυση της νομικής θέσης των πολιτών⁹³.

Περαιτέρω, θα πρέπει να τονιστεί ότι η νομική ισχύς ενός κοινωνικού δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα θα πρέπει να ερευνάται σε συνδυασμό «όχι μόνο με την κοινή νομοθεσία αλλά και με τις κοινωνικές αξίες που αναδύονται στη συλλογική συνείδηση και τις κοινωνικές προσδοκίες των πολιτών από το Σύνταγμα και τους εφαρμοστές του». Συνακόλουθα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το **δικαίωμα στην υγεία των ατόμων με μειωμένη κινητικότητα**, το οποίο αποτελεί αντικείμενο αυξημένης προστασίας στο άρθρο 21§3 του Συντάγματος και συγκεκριμενοποιείται στο άρθρο 29§5 εδάφιο β' του νόμου 1577/85, που αφορά στα δημόσια κτήρια, δημιουργεί ευθεία **υποχρέωση της συμβαλλόμενης Διοίκησης** να επιβάλει στους αναδόχους έργων, που εξυπηρετούν μεταφορικές ανάγκες του πληθυσμού, τη δημιουργία υποδομών

⁹² Χρυσόγονος Κ., *op.cit.*, σ. 38.

⁹³ Κρεμαλής Κ., *Το δικαίωμα για προστασία της υγείας*, σ. 172.

που καθιστούν τα έργα αυτά πλήρως προσβάσιμα στα άτομα με ειδικές ανάγκες. Συνεπώς, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το άρθρο 21§3 δεν αποτελεί μόνο κατευθυντήρια διάταξη, την οποία η Διοίκηση δύναται να αγνοήσει επικαλούμενη διάφορους λόγους, αλλά επιπλέον επιτακτικό κοινωνικό καθήκον του Κράτους, την εκπλήρωση του οποίου μπορούν να αξιώσουν οι θιγόμενοι πολίτες ενώπιον του ΣτΕ μόνο με την επίκληση της εν λόγω συνταγματικής διάταξης. Το δικαστήριο, λοιπόν, δύναται να αποφανθεί για την τροποποίηση της διοικητικής σύμβασης, προκειμένου η τελευταία να συμφωνεί με το ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου⁹⁴.

4.1.2 Το επιχείρημα του προβλήματος της κατανομής των πόρων

Ένα εκ των πλέον πειστικότερων επιχειρημάτων που συνηγορούν στην αδυναμία της αγωγιμότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων αντλείται από το γεγονός ότι η εφαρμογή των τελευταίων τελεί υπό την αίρεση της εξεύρεσης οικονομικών όρων. Αυτό σημαίνει, με άλλα λόγια, πως το περασμένο των δημοσίων εσόδων έχει ως συνέπεια η υλοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων να εξαρτάται από τα μέσα που υπάρχουν και τις συγκυρίες⁹⁵. Μάλιστα, στην υποτιθέμενη περίπτωση που όλα τα κοινωνικά δικαιώματα ήταν αγωγή, η κατανομή των πόρων θα πραγματοποιούνταν μέσω των δικαστικών αποφάσεων, με συνέπεια την αδυναμία χρηματοδότησης νέων πολιτικών και την κατά προτεραιότητα προώθηση ορισμένων από τις παλιές⁹⁶.

Αντιθέτως, ο νομοθέτης και ουσιαστικά η Κυβέρνηση, η οποία απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής, καθορίζει τη γενική πολιτική της χώρας και κυρίως έχει την νομοθετική πρωτοβουλία - στη δε περίπτωση που προβλέπονται δαπάνες σε βάρος του Δημοσίου είναι μόνη αρμόδια (άρθρο 73§3 του Συντάγματος) - είναι υπεύθυνη για την αξιολόγηση των προτεραιοτήτων, του είδους και την έκταση των παροχών⁹⁷. Οι κοινωνικές παροχές ιεραρχούνται πάντα λόγω των ορίων των οικονομικών δυνατοτήτων του κράτους από τα οποία απορρέει και η έννοια των κοινωνικών προτεραιοτήτων. Οι

⁹⁴ Ανθόπουλος Χ., *op.cit.*, σ. 763.

⁹⁵ Κατρούγκαλος Γ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα*, σ. 124.

⁹⁶ Χρυσόγονος Κ., *op.cit.*, σ. 38.

⁹⁷ Μάνσης Α., *Η προβληματική...*, *op.cit.*, σ. 176.

τελευταίες καθορίζονται από τον δημοκρατικά νομιμοποιούμενο νομοθέτη και δεν δύνανται να εκτιμηθούν δικαστικά ύστερα από άσκηση αγωγής του πολίτη⁹⁸.

Επομένως, η ύπαρξη των δημόσιων πόρων είναι συνυφασμένη με τη λαϊκή κυριαρχία και για τη διάθεσή τους υπεύθυνη είναι η εκάστοτε Κυβέρνηση, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 79§§1,2, 80§1 και 82§2 του Συντάγματος. Ωστόσο, όμως, η Κυβέρνηση, όταν λαμβάνει αποφάσεις, θα πρέπει να «δεσμεύεται από την ύπαρξη των κανόνων υπέρτερης ισχύος που καθορίζουν συνταγματικούς σκοπούς, στους οποίους συγκαταλέγονται και οι συνταγματικές διατάξεις κοινωνικής προστασίας»⁹⁹.

4.2 Η τριτενέργεια των κοινωνικών δικαιωμάτων

Ο όρος «τριτενέργεια» (*drittwirkung*) προέρχεται και αυτός από τη γερμανική θεωρία και σημαίνει πως τα ατομικά δικαιώματα ισχύουν όχι μόνο στις σχέσεις ατόμου - Κράτους αλλά και στις οριζόντιες σχέσεις των ατόμων και των νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου. Με άλλες λέξεις, δεσμεύουν, εκτός από το Κράτος και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, και την ιδιωτική σφαίρα των «τρίτων»¹⁰⁰. Η τριτενέργεια μπορεί να λάβει δύο μορφές: την άμεση και την έμμεση. «Άμεση» τριτενέργεια υπάρχει όταν τα δικαιώματα εφαρμόζονται άμεσα στις ιδιωτικές σχέσεις, δηλαδή ως αυτοτελείς κανόνες δικαίου, ενώ «έμμεση» όταν η εφαρμογή των δικαιωμάτων γίνεται με τη μορφή της χρησιμοποίησής τους για την πλήρωση και ερμηνεία των γενικών ρητρών και των αόριστων νομικών εννοιών του ιδιωτικού δικαίου¹⁰¹.

Από την πλευρά τους, οι κοινωνικές εγγυήσεις του Συντάγματος δύναται να δημιουργούν δικαιώματα των ατόμων έναντι του κράτους για ορισμένη θετική ενέργεια ή και αξίωση για αποχή από κάθε προσβολή του αγαθού, στη διασφάλιση του οποίου αποβλέπουν. Συνεπώς, «στο μέτρο που απορρέουν από τις κοινωνικές εγγυήσεις

⁹⁸ Τσάτσος Δ., *Γ' τόμος...*, *op.cit.*, σ. 207.

⁹⁹ Κατρούγκαλος Γ., *op.cit.*, σ. 125.

¹⁰⁰ Κασσιμάτης Γ., *Το ζήτημα της «τριτενέργειας» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*, ΤοΣ 1981, σ. 5.

¹⁰¹ Πλιοπούλου-Στράγγα Γ., *Η «τριτενέργεια» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος* 1975, σ. 49.

αμυντικά δικαιώματα του ατόμου «τρίτενεργούν» όπως και οι εγγυήσεις των ατομικών ελευθεριών»¹⁰².

Η τρίτενέργεια, λοιπόν, δεν εξαρτά την εφαρμογή της από τη φύση του δικαιώματος ως ατομικού ή κοινωνικού, συνεπώς δε, αποτελεί χαρακτηριστικό και των κοινωνικών δικαιωμάτων. Κάποια κοινωνικά δικαιώματα είναι ασυμβίβαστα με την αρχή της τρίτενέργειας, όπως είναι το δικαίωμα στην εργασία του άρθρου 22§1¹⁰³, δεδομένου ότι το κράτος και όχι οι ιδιώτες οφείλει στη μέριμνα δημιουργίας απασχόλησης των πολιτών^{104,105}. Ωστόσο, το Σύνταγμα απαγορεύει την αδικαιολόγητη προσβολή του δικαιώματος της εργασίας και κατά συνέπεια η προστασία από αυθαίρετες και αδικαιολόγητες απολύσεις αποτελεί περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού. Επομένως, η εν λόγω προστασία θεωρείται συνταγματικά επιβαλλόμενη, με την Πολιτεία να υποχρεούται σε παρέμβαση, ενώ παράλληλα το σύστημα αντικειμενικού ελέγχου της καταγγελίας θα πρέπει να θεωρείται υποχρεωτικό και χωρίς την παρέμβαση του νομοθέτη¹⁰⁶.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν **κάποια κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία «τρίτενεργούν», θεμελιώνοντας αγωγήμη αξίωση, στηριζόμενη απευθείας στο Σύνταγμα**¹⁰⁷. Στην κατηγορία αυτή ανήκει το δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας, όπως ορίζεται στο **άρθρο 22 §1 εδάφιο β΄** του Συντάγματος¹⁰⁸, καθώς και το δικαίωμα στη διαφύλαξη του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος

¹⁰² Κασσιμάτης Γ., *op.cit.*, σ. 17.

¹⁰³ Γίνεται δεκτό ότι το δικαίωμα εργασίας δεν αποτελεί δημόσιο υποκειμενικό δικαίωμα και συνεπώς δεν θεμελιώνει αγωγήμη αξίωση κατά του Κράτους για παροχή αμειβόμενης θέσης εργασίας, ανεξαρτήτως οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης, συνεπώς δε, και ανεργίας, δεδομένου ότι η αναγνώριση αξίωσης με περιεχόμενο την παροχή μιας θέσης δεν συνάδει με τη φύση του κρατούντος κοινωνικοοικονομικού συστήματος (Πρβλ. Ζερδέλης Δ., *Η απόλυση ως ultima ratio*, σ. 113).

¹⁰⁴ Ανθόπουλος Χ., *Η τρίτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως συνταγματική αρχή*, ΔτΑ 15/2002, σ. 697.

¹⁰⁵ Στο άρθρο 2§1 του Ν. 2643/2001 προβλέπεται μια εξαίρεση: Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις ή εκμεταλλεύσεις στην Ελλάδα, εφόσον απασχολούν προσωπικό πάνω από 50 άτομα, υποχρεούνται να προσλαμβάνουν άτομα προστατευόμενων κατηγοριών (π.χ. πολύτεκνους γονείς, τέκνα πολύτέκνων, ΑΜΕΑ) σε ποσοστό 8% επί του συνόλου του προσωπικού.

¹⁰⁶ Ζερδέλης Δ., *op.cit.*, σ. 120.

¹⁰⁷ Μάνεσης Α., *Η προβληματική...*, *op.cit.*, σ. 177.

¹⁰⁸ Χαρακτηριστική είναι η απόφαση 495/1986 του Αρείου Πάγου, (ΕΕργΔ 1986, σ. 1041), η οποία έκρινε ότι η διάταξη αυτή δεσμεύει και τον νομοθέτη, υπονοώντας ότι δεσμεύονται και οι συμβαλλόμενοι και αναγνώρισε στην εργαζόμενη γυναίκα το δικαίωμα αξίωσης της εξίσωσής της ως προς την αμοιβή με τους άνδρες συναδέλφους της βάσει αυτής της συνταγματικής διάταξης (Βλ. Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *op.cit.*, σ. 119).

του άρθρου 24§1¹⁰⁹. Αναλυτικότερα, το δικαίωμα της εργασίας υπό τη μορφή του ως δικαιώματος ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας, στρέφεται τόσο κατά του κράτους - εργοδότη όσο και κατά των τρίτων - εργοδοτών, ενώ περιεχόμενό του αποτελεί η παροχή στον εργαζόμενο τέτοιων όρων και τέτοιας αμοιβής εργασίας, ώστε να εξασφαλίζεται ένα επίπεδο ζωής ανταποκρινόμενο στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας¹¹⁰. Τέλος, αναφορικά με τις παροχές από ιδιωτικούς ασφαλιστικούς φορείς, όπου η κοινωνική ασφάλιση πραγματοποιείται είτε στα πλαίσια ενδοσωματειακών σχέσεων είτε στα όρια εργασιακών σχέσεων, η χορήγησή τους έχει χαρακτήρα εκπλήρωσης ενοχικών υποχρεώσεων του οφειλέτη (ιδιωτικού ασφαλιστικού φορέα) απέναντι στο δανειστή (ασφαλισμένο)¹¹¹. Και εδώ, όμως, ενυπάρχει μια υποκειμενική συνταγματική θέση κράτους – ιδιωτικού φορέα – πολίτη, στην οποία το κράτος, στο πλαίσιο του εγγυητικού του ρόλου, υποχρεούται στον έλεγχο της φερεγγυότητας των ιδιωτικών ασφαλιστικών φορέων¹¹².

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Απ' όλα όσα ελέχθησαν, μπορεί αναμφίβολα να συναχθεί ότι τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν κανόνες δικαίου. Δεν σημαίνει, δηλαδή, ότι, τα ως άνω δικαιώματα, αποτελούν απλώς και μόνο πολιτικό ευχολόγιο για το λόγο ότι θεμελιώνουν *status positivus*. Αντιθέτως, μάλιστα, είναι νομικοί κανόνες, οι οποίοι με τη σειρά τους παράγουν νομικά αποτελέσματα¹¹³.

Στην ανωτέρω διαπίστωση συνέβαλε αποφασιστικά και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία υπήρξε πάντα πρωτοπόρα όσον αφορά στην προστασία και την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο, χωρίς να υπερβεί τα όρια του άρθρου 26 του Συντάγματος περί της διάκρισης των λειτουργιών, όχι μόνο αποστασιοποιήθηκε από τις αντιλήψεις, οι οποίες

¹⁰⁹ Με την απόφαση 3682/1986 (ΤοΣ 1986, σ. 461), το ΣτΕ νομολόγησε για πρώτη φορά ότι το 24§1 καθιερώνει ένα κοινωνικό δικαίωμα, στο οποίο προσέδωσε ευρύτερο περιεχόμενο από αυτό της γραμματικής ερμηνείας της διάταξης.

¹¹⁰ Λεβέντης Κ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη*, σ. 149.

¹¹¹ Κρεμαλής Κ., *Δίκαιο Κοινωνικών Ασφαλίσεων*, σ. 295.

¹¹² Κατρούγκαλος Γ., *op.cit.*, σ. 103.

¹¹³ Τσάτσος Δ., *τόμος Γ'...*, *op.cit.*, σ. 211.

υποβαθμίζουν τον κανονιστικό χαρακτήρα των κοινωνικών δικαιωμάτων, αλλά επιπλέον ανέδειξε το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει ο δικαστής, μέσω του ελέγχου της συνταγματικότητας της κοινωνικής νομοθεσίας, αναφορικά με τη λειτουργία του κράτους πρόνοιας¹¹⁴.

Από την άλλη πλευρά, παρά το γεγονός ότι το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι πλέον δεδομένο, η κρατούσα άποψη αρνείται την αγωγιμότητα τους. **Η νομολογία έχει αναγνωρίσει δειλά πως κάποιες αξιώσεις κοινωνικών παροχών μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο αγωγίμης αξίωσης, ωστόσο, σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να υποστηριχθεί η αγωγιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων.** Αξίζει, όμως, καταληκτικά, να τονιστεί ότι η απουσία συγκεκριμένου έννομου καταναγκασμού δεν στερεί τη συνταγματική σημασία των κοινωνικών δικαιωμάτων, καθώς το είδος αυτού του καταναγκασμού δεν αποτελεί τη μοναδική κύρωση. Χωρίς άλλο, σημαντική κύρωση αποτελεί και η έλλειψη της πολιτικής φυσιογνωμίας της Κυβέρνησης, η οποία, στις περιπτώσεις της μη λήψης των προσηκόντων μέτρων για την υλοποίηση των συνταγματικών κοινωνικών επιταγών, εξασθενεί την πολιτική της νομμοποίηση¹¹⁵.

¹¹⁴ Κοντιάδης Ξ., *Το κανονιστικό περιεχόμενο...*, *op.cit.*, σ. 285-286.

¹¹⁵ Τσάτσος Δ., *τόμος Γ'...*, *op.cit.*, σ. 212.

Β' ΜΕΡΟΣ: Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

6. Γένεση και εξέλιξη του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη

Αντίστοιχα προς την ΕΣΔΑ, η οποία κατοχυρώνει τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, υιοθετήθηκε, ύστερα από πρωτοβουλία της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης. Ο τελευταίος υπογράφηκε στο Τορίνο το 1961 και τέθηκε σε ισχύ στις 26 Φεβρουαρίου 1965¹¹⁶.

Ο ΕΚΧ αποτελεί τον πληρέστερο κατάλογο των κοινωνικών δικαιωμάτων, ιδίως μετά την αναθεώρηση του 1996, καθώς, μεταξύ άλλων, κατοχυρώνει δικαιώματα που εξασφαλίζουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπου ανεξαρτήτως φύλου εντός και εκτός του χώρου εργασίας, προστατεύοντας τον από κοινωνικούς κινδύνους, επιπρόσθετα δε, μεριμνά για ιδιαίτερες κατηγορίες προσώπων, όπως είναι τα νεαρά άτομα, τα ΑΜΕΑ και οι ξένοι εργαζόμενοι¹¹⁷. Επιπρόσθετα, το κείμενο του αναθεωρημένου ΕΚΧ, παρά το γεγονός ότι δεν διαθέτει τη συνοχή του αρχικού κειμένου του 1961, είναι εμπλουτισμένο με νεόκοπα κοινωνικά δικαιώματα, όπως αυτά της προστασίας κατά της φτώχειας και του αποκλεισμού, προσαρμόζοντας, με αυτόν τον τρόπο, την προστασία τους στα σύγχρονα δεδομένα¹¹⁸.

Με δυο λόγια, σκοπό του ΕΚΧ αποτελούν η εγγύηση και η ανάπτυξη των *ανθρωπίνων δικαιωμάτων* και ανθρώπινα δικαιώματα κατά την αντίληψη του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν νοούνται μόνο τα ατομικά και τα πολιτικά: Αντιθέτως, η τεχνική αυτή διάκριση δεν λαμβάνεται υπόψη από το διεθνές αυτό οργανισμό, ο οποίος εμμένει στον καθολικό, αδιαίρετο και αλληλένδετο χαρακτήρα των δικαιωμάτων,

¹¹⁶ Στην Ελλάδα, ο ΕΚΧ επικυρώθηκε με αρκετή καθυστέρηση - μόλις το 1984 - λόγω της στρατιωτικής δικτατορίας.

¹¹⁷ Αλιπράντης Ν., Πρόλογος στο Δ. Βενιέρη, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης*, σ. 15.

¹¹⁸ Στεργίου Α., *Σχετικά με την αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου* στο «Πέντε χρόνια μετά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001», σ. 540.

γεγονός που αποδεικνύεται από την υιοθέτηση του Χάρτη, παρά το ότι το κείμενο αυτό δεν είναι ευρέως γνωστό όπως αυτό της ΕΣΔΑ¹¹⁹.

Όσον αφορά στην εξέλιξη του ΕΚΧ, αυτή εκκινεί από το **Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1988**. Στη συνέχεια ακολουθεί το **Τροποποιητικό Πρωτόκολλο του 1991**, το οποίο αναδιοργανώνει το σύστημα παρακολούθησης του Χάρτη, προκειμένου το τελευταίο να καταστεί πιο αποτελεσματικό. Ακολούθως, το **1995**, υπογράφηκε το **Πρόσθετο Πρωτόκολλο για το σύστημα συλλογικών καταγγελιών**, το οποίο αποσκοπούσε στην ενίσχυση του ελέγχου εφαρμογής, με τη συμμετοχή των εθνικών και διεθνών οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων όπως και των μη κυβερνητικών οργανώσεων στη διαδικασία υπόδειξης πεδίων μη συμμόρφωσης των συμβαλλόμενων κρατών. Τέλος, στις 3 Μαΐου **1996** υπογράφηκε ο **Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης**, τον οποίο τα συμβαλλόμενα κράτη επεδίωκαν να καταστήσουν σημείο αναφοράς στην κοινωνική ευρωπαϊκή νομοθεσία. Προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, τα κράτη επιχείρησαν να λάβουν υπόψη τους τις εξελίξεις των κοινωνικών δικαιωμάτων σε άλλους διεθνείς οργανισμούς και τις εθνικές νομοθεσίες, όπως επίσης και την αναγκαιότητα κατοχύρωσης κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία δεν προβλέπονται σε άλλα διεθνή όργανα¹²⁰.

Μέχρι σήμερα **38** κράτη^{121,122} έχουν επικυρώσει το Χάρτη είτε τον αρχικό είτε το αναθεωρημένο κείμενο και **8** χώρες τον έχουν υπογράψει, με την επικύρωσή του, όμως, να εκκρεμεί¹²³.

¹¹⁹ Fuchs K., "The European Social Charter: Its role in present-day Europe and its reform", στο K.Drzewicki, C.Krause, A.Rosas (επιμ.), *Social Rights as Human Rights*, σ. 151.

¹²⁰ Αμίτσης Γ., *Η θεσμική κατοχύρωση των ελαχίστων ορίων διαβίωσης στην ελληνική και διεθνή έννομη τάξη*, σ. 303.

¹²¹ Πρόκειται για την Αλβανία, Ανδόρα, Αρμενία, Αυστρία, Αζερμπαϊτζάν, Βέλγιο, Βουλγαρία, Κροατία, Κύπρο, Τσεχία, Δανία, Εσθονία, Φινλανδία, Γαλλία, Γεωργία, Ελλάδα, Γερμανία, Ουγγαρία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λετονία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Μάλτα, Μολδαβία, Ολλανδία, Νορβηγία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβακία, Σλοβενία, Ισπανία, Σουηδία, ΠΓΔΜ, Τουρκία και Ηνωμένο Βασίλειο.

¹²² Η Ελλάδα επικύρωσε τον αρχικό ΕΚΧ στις 6.6.1984 (Ν.1426/1984, ΦΕΚ Α' 32) και έχει αποδεχτεί 67 από τις 72 παραγράφους. Επίσης, έχει αποδεχθεί το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1988 και το Πρωτόκολλο του 1995 στις 18.6.1998 (Ν.2595/1998, ΦΕΚ Α' 63), καθώς και το Τροποποιητικό Πρωτόκολλο στις 12.9.1996 (Ν.2422/1996, ΦΕΚ Α' 144). Τέλος, έχει υπογράψει αλλά δεν έχει επικυρώσει τον αναθεωρημένο ΕΚΧ.

¹²³ Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Λιχτενστάιν, Μαυροβούνιο, Μονακό, Ολλανδία, Ρωσία, Άγιος Μαρίνος, Σερβία και Ελβετία (http://www.coe.int/t/f/droits_de_l%27homme/cse/7_Ressources/FAQ_fr.asp#TopOfPage).

7. Το Περιεχόμενο του ΕΚΧ

7.1 Η διάρθρωση του ΕΚΧ

Το κείμενο του ΕΚΧ αποτελείται από **πέντε** μέρη, τα οποία ειδικότερα έχουν ως ακολούθως: Το μέρος **I**, το οποίο αποτελεί την πολιτική διακήρυξη του ΕΚΧ, περιέχει τις αρχές και τα δικαιώματα, τα οποία τα κράτη μέλη αναγνωρίζουν ως αντικειμενικό σκοπό της πολιτικής τους. Στο μέρος **II** ορίζονται τα δικαιώματα, τα οποία δεσμεύουν τα συμβαλλόμενα μέρη. Στο μέρος **III** εισάγονται δεσμεύσεις για τα συμβαλλόμενα μέρη και συγκεκριμένα προβλέπεται η προσχώρηση στο Χάρτη μόνο στην περίπτωση που το κράτος δεσμευθεί για την εφαρμογή πέντε εκ των άρθρων 1, 5, 6, 12, 13, 16 και 19, με δυνατότητα οποτεδήποτε μεταγενέστερων δεσμεύσεων. Το μέρος **IV** καθορίζει το σύστημα ελέγχου της εφαρμογής του Χάρτη. Στο μέρος **V** προβλέπονται οι εξαιρέσεις και οι περιορισμοί στην εφαρμογή του Χάρτη, οι σχέσεις του τελευταίου με το εσωτερικό δίκαιο και τις διεθνείς συμφωνίες, η εδαφική εφαρμογή του, η επικύρωση, οι τροποποιήσεις και η καταγγελία του. Τέλος, στο **Παράρτημα** ορίζεται η έκταση του Χάρτη σε σχέση με τα προστατευόμενα πρόσωπα και εισάγονται ρήτρες για τα δικαιώματα που κατοχυρώνει.

7.2 Τα προστατευόμενα κοινωνικά δικαιώματα του ΕΚΧ

Τα κοινωνικά δικαιώματα, έτσι όπως καταγράφονται στον αρχικό Χάρτη και τα τέσσερα πρόσθετα Πρωτόκολλα, με αποκορύφωμα το αναθεωρημένο κείμενο του 1996, μπορούν να διακριθούν σε τρεις βασικές κατηγορίες¹²⁴: σε αυτά που προστατεύονται στον εργασιακό χώρο, σε αυτά που αφορούν ευάλωτες ομάδες προσώπων και τα σχετικά με τον κοινωνικοασφαλιστικό τομέα.

Πιο αναλυτικά, το **αρχικό κείμενο του Κοινωνικού Χάρτη (1961)** προστάτευε δεκαεννέα δικαιώματα, τα οποία αφορούν τους εξής τομείς:

¹²⁴ Πρβλ. Σ.Ματθίας, Γ.Κριστάκης, Λ.Σταυρίτη, Κ.Στεφανάκη, (επιμ.), *Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη με βάση τη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου*, σ. 242-244.

α) τον εργασιακό χώρο. Ειδικότερα, πρόκειται για το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 1), το δικαίωμα για δίκαιες συνθήκες εργασίας (άρθρο 2), το δικαίωμα για ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας (άρθρο 3), το δικαίωμα για δίκαιη αμοιβή (άρθρο 4), το συνδικαλιστικό δικαίωμα (άρθρο 5), το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης (άρθρο 6), το δικαίωμα των παιδιών και των νεαρών προσώπων για προστασία (άρθρο 7), το δικαίωμα των εργαζομένων γυναικών για προστασία (άρθρο 8), το δικαίωμα για επαγγελματικό προσανατολισμό (άρθρο 9), το δικαίωμα για επαγγελματική εκπαίδευση (άρθρο 10) και το δικαίωμα για την άσκηση κερδοφόρας δραστηριότητας στο έδαφος των άλλων Συμβαλλόμενων Μερών (άρθρο 18)·

β) τον χώρο εκτός εργασίας για ορισμένες ευάλωτες κατηγορίες προσώπων. Εδώ ανήκουν το δικαίωμα των προσώπων που μειονεκτούν σωματικά ή διανοητικά για επαγγελματική εκπαίδευση και επαγγελματική και κοινωνική επαναπροσαρμογή (άρθρο 15), το δικαίωμα της οικογένειας για κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία (άρθρο 16), το δικαίωμα της μητέρας και του παιδιού για κοινωνική και οικονομική προστασία (άρθρο 17) και το δικαίωμα των μεταναστών εργατών και των οικογενειών τους για προστασία και αντίληψη (άρθρο 19)·

γ) τον κοινωνικοασφαλιστικό χώρο. Πρόκειται για το δικαίωμα για προστασία της υγείας (άρθρο 11), το δικαίωμα για κοινωνική ασφάλεια (άρθρο 12), το δικαίωμα για κοινωνική και ιατρική αντίληψη (άρθρο 13), το δικαίωμα για απόλαυση των κοινωνικών υπηρεσιών (άρθρο 14).

Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο (1988) προσέθεσε στο αρχικό κείμενο τα ακόλουθα τέσσερα δικαιώματα:

α) στον εργασιακό χώρο, το δικαίωμα στην ισότητα ευκαιριών και μεταχείρισης στον τομέα της απασχόλησης και του επαγγέλματος, χωρίς διάκριση λόγω του φύλου (άρθρο 1), το δικαίωμα στην ενημέρωση και στη διαβούλευση (άρθρο 2), το δικαίωμα συμμετοχής στον καθορισμό και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και του εργασιακού περιβάλλοντος (άρθρο 3)·

β) εκτός του χώρου εργασίας για ορισμένες ευάλωτες κατηγορίες προσώπων, το δικαίωμα των ηλικιωμένων ατόμων για κοινωνική προστασία (άρθρο 4).

Τέλος, με τον αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (1996) κατοχυρώθηκαν οκτώ νέα δικαιώματα, που είναι τα εξής:

α) στον εργασιακό χώρο, το δικαίωμα για προστασία σε περίπτωση απόλυσης (άρθρο 24), το δικαίωμα των εργαζομένων για προστασία των απαιτήσεών τους σε περίπτωση πτώχευσης του εργοδότη (άρθρο 25), το δικαίωμα για αξιοπρέπεια στην εργασία (άρθρο 26), το δικαίωμα των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις για ίσες ευκαιρίες και ίση μεταχείριση (άρθρο 27), το δικαίωμα των εκπροσώπων των εργαζομένων για προστασία στο επίπεδο της επιχείρησης και παροχή διευκολύνσεων (άρθρο 28), το δικαίωμα για ενημέρωση και διαβούλευση σε διαδικασίες ομαδικών απολύσεων (άρθρο 29)'

β) στην κοινωνική προστασία, το δικαίωμα για προστασία ενάντια στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό (άρθρο 30) και το δικαίωμα για στέγυση (άρθρο 31). Αξίζει να σημειωθεί πως είναι η πρώτη φορά που κατοχυρώνονται στο επίπεδο του Διεθνούς Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλειας τα δικαιώματα του άρθρου 30. Η πρόβλεψη δε του εν λόγω άρθρου αποβλέπει στην κατοχύρωση κανονιστικών εργαλείων για την καταπολέμηση της φτώχειας και κατά συνέπεια συνδέεται άμεσα με τη διευρυμένη αντίληψη αναφορικά με τα δικαιώματα των ατόμων εκείνων που αντιμετωπίζουν προβλήματα ένταξης ή επανένταξης στον οικονομικό και κοινωνικό ιστό¹²⁵.

8. Το σύστημα ελέγχου εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη

8.1 Εισαγωγικά

Ο έλεγχος της εφαρμογής του ΕΚΧ έχει ανατεθεί σ' έναν πολυσύνθετο μηχανισμό υλοποίησης της κοινωνικής πολιτικής του. Στη διαδικασία αυτή εμπλέκονται εμπειρογνώμονες, κυβερνήσεις, επιτροπές, εργοδότες, εργαζόμενοι και μη κυβερνητικές οργανώσεις¹²⁶. Ειδικότερα, ο μηχανισμός παρακολούθησης βασίζεται στις εθνικές εκθέσεις, σύμφωνα προς την κλασική πρακτική που ακολουθείται στο διεθνές δίκαιο, ο οποίος και συμπληρώθηκε το 1995, από μια διαδικασία συλλογικών αναφορών.

Δεδομένου ότι η αναγνώριση των δικαιωμάτων αποκτά μεγαλύτερη σημασία από νομικής άποψης, όταν αυτή συνοδεύεται από έναν αποτελεσματικό έλεγχο εφαρμογής

¹²⁵ Πρβλ. Αμίσης Γ., *op.cit.*, σ. 302.

¹²⁶ Βενιέρης Λ., *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης*, σ. 83.

των δικαιωμάτων που διακηρύσσονται¹²⁷, ο εν λόγω μηχανισμός αποτέλεσε το αντικείμενο της αναθεώρησης του ΕΚΧ στο πλαίσιο της διαδικασίας «αναζωογόνησης» του. Συγκεκριμένα, ο αρχικός Χάρτης ενισχύθηκε με το τροποποιητικό Πρωτόκολλο του 1991, δεδομένης της ανεπάρκειας του σε ό,τι αφορά στη δομή και τις διατυπώσεις εφαρμογής του¹²⁸. Μάλιστα, παρά το γεγονός ότι το Πρωτόκολλο δεν έχει τεθεί σε ισχύ, καθώς εκκρεμεί η επικύρωσή του από όλα τα συμβαλλόμενα κράτη, τα όργανα εφαρμόζουν τις διατάξεις του, γεγονός που καταδεικνύει την αποφασιστικότητά τους¹²⁹.

8.2 Οι εθνικές εκθέσεις

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 21 του ΕΚΧ, «Τα Συμβαλλόμενα μέρη θα υποβάλλουν κάθε δύο χρόνια στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης έκθεση σχετική με την εφαρμογή των διατάξεων του μέρους II του Χάρτη».

Στη διάρκεια των δώδεκα κύκλων ελέγχου, μεταξύ των ετών 1965-1990, ακολουθήθηκε η ως άνω διαδικασία με την υποβολή διετών εκθέσεων. Η αύξηση, όμως, του αριθμού των συμβαλλόμενων μερών οδήγησε στην αλλαγή του συστήματος¹³⁰ και την υποβολή ετήσιας έκθεσης για ορισμένο αριθμό διατάξεων, πράγμα που σήμαινε πρακτικά την υποβολή διετών εκθέσεων για τις διατάξεις του «σκληρού πυρήνα» του Χάρτη και τετραετών για τις υπόλοιπες. Η αλλαγή αυτή είχε ως συνέπεια τη μείωση του φόρτου εργασίας, αλλά και να καταστεί το σύστημα ελέγχου πιο ελαστικό, μολονότι τα συμβαλλόμενα μέρη δεν παραλείπουν τις υποχρεώσεις τους¹³¹.

Σύμφωνα με το νέο σύστημα υποβολής εκθέσεων, το οποίο έχει τεθεί σε εφαρμογή από τις 31 Οκτωβρίου 2007, τα συμβαλλόμενα μέρη οφείλουν να παρουσιάζουν ετησίως μια έκθεση αναφορικά με μια κατηγορία διατάξεων, ενώ θα

¹²⁷ Brillat R., «Le système de contrôle de l'application de la Charte Sociale», στο J.-F. Akandji-Kombé, S. Leclerc (επιμ.), *La Charte Sociale Européenne*, σ. 45.

¹²⁸ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και πρακτική*, σ. 648.

¹²⁹ Βενιέρης Δ., *op.cit.*, σ. 84.

¹³⁰ 479^η Συνεδρίαση των Αντιπροσώπων των Υπουργών, απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 1992.

¹³¹ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 648-650.

πρέπει να παρουσιάζεται μια έκθεση για κάθε διάταξη του Χάρτη κάθε τέσσερα χρόνια¹³².

Εκτός από τις εκθέσεις για τις διατάξεις που έχουν γίνει αποδεκτές, σύμφωνα με το άρθρο 22, τα συμβαλλόμενα μέρη υποχρεούνται, μετά από αίτημα της Επιτροπής Υπουργών και σε κατάλληλα χρονικά διαστήματα, στην υποβολή εκθέσεων οι οποίες αναφέρονται σε διατάξεις που δεν αποδέχθηκαν τα συμβαλλόμενα μέρη κατά την επικύρωση ή την αποδοχή ή με μεταγενέστερη γνωστοποίηση.

Τέλος, οι εκθέσεις των δύο ανωτέρω άρθρων, σε αντίθεση με το προγενέστερο σύστημα στο οποίο ήταν εμπιστευτικές, είναι πλέον διαθέσιμες στους ενδιαφερομένους, ύστερα από αίτηση τους¹³³.

8.3 Η συμμετοχή των εθνικών οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων και μη κυβερνητικών οργανώσεων αναφορικά με τις εκθέσεις

Παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικοί εταίροι διαθέτουν άμεσο ενδιαφέρον αναφορικά με τις δεσμεύσεις επί των οποίων τα κράτη υποβάλλουν εκθέσεις¹³⁴, η συμμετοχή τους στη διαδικασία αυτή δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική.

Συγκεκριμένα, στο άρθρο 23 του ΕΚΧ, προβλέπεται ότι καθένα από τα συμβαλλόμενα μέρη πρέπει να απευθύνει αντίγραφο της έκθεσης, βάσει των άρθρων 21 και 22, στις εθνικές οργανώσεις που είναι μέλη των διεθνών οργανώσεων των εργοδοτών και των εργαζομένων και οι οποίες εκπροσωπούνται στις συνόδους της Κυβερνητικής

¹³² Ειδικότερα, (για την περίοδο 2007-2011), τα έτη 2005-2006, η πρώτη ομάδα αφορούσε στην **απασχόληση, την επαγγελματική κατάρτιση και τις ίσες ευκαιρίες** και τις διατάξεις των άρθρων 1, 9, 10, 15, 18, 20, 24 και 25, η ημερομηνία υποβολής των εκθέσεων ήταν μέχρι τις 31/10/2007 και τα Συμπεράσματα της Κοινωνικής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων θα εκδοθούν τον Δεκέμβριο του 2008. Για την περίοδο 2005-2007, η δεύτερη ομάδα αφορά στην **υγεία, την κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική προστασία** και τα άρθρα 3, 11, 12, 13, 14, 23 και 30, η υποβολή είναι μέχρι τις 31/10/2008 και τα Συμπεράσματα θα εκδοθούν το Δεκέμβριο του 2009. Για την περίοδο 2005-2008, η τρίτη ομάδα αφορά στα **εργασιακά δικαιώματα** - τα άρθρα 2, 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28 και 29 - η ημερομηνία υποβολής των εκθέσεων είναι μέχρι τις 31/10/2009 και τα Συμπεράσματα θα εκδοθούν το Δεκέμβριο του 2010. Για τα έτη 2005-2009, η τέταρτη ομάδα αφορά στα **παιδιά, την οικογένεια και τους μετανάστες** και τα άρθρα 7, 8, 16, 17, 19, 27 και 31, οι εκθέσεις είναι μέχρι τις 31/10/2010 και τα Συμπεράσματα θα εκδοθούν το Δεκέμβριο του 2011. Τέλος, για τα έτη 2007-2010, οι εκθέσεις αφορούν πάλι στην **πρώτη ομάδα**, η ημερομηνία υποβολής τους μέχρι τις 31/10/2011 και τα Συμπεράσματα της Επιτροπής θα εκδοθούν το Δεκέμβριο του 2012. (βλ. http://www.coe.int/Techhuman_rights/esc/3_Reporting_procedure/1_State_Reports/NRsCalendar_en.pdf)

¹³³ Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, άρθρο 23§3.

¹³⁴ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 651-652.

Επιτροπής. Οι παρατηρήσεις, οι οποίες διατυπώνονται από τις εν λόγω οργανώσεις, λαμβάνονται υπόψη από Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων. Ωστόσο, παρά το ότι αποτελούν σημαντική πηγή πληροφόρησης και συνακόλουθα οι απόψεις τους διαθέτουν χρησιμότητα, οι ως άνω οργανώσεις δεν κάνουν χρήση της δυνατότητας που τους παρέχεται από τη διάταξη αυτή, δεδομένης της έλλειψης ενδιαφέροντος από μέρους τους.

Περαιτέρω, ένα ακόμη αρνητικό στοιχείο αποτελεί η μη πρόβλεψη της συμμετοχής μη κυβερνητικών οργανώσεων στη διαδικασία αυτή, προκειμένου οι τελευταίες να συμβάλουν με τη σειρά τους στην προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων. Το άρθρο 23§2 του Πρωτοκόλλου τροποποίησης επιχειρεί να αμβλύνει την αρνητική αυτή κατάσταση, ορίζοντας ότι *«ο Γενικός Γραμματέας θα απευθύνει αντίγραφο των εκθέσεων των συμβαλλόμενων μερών στις διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις που έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα στο Συμβούλιο της Ευρώπης και είναι ιδιαίτερα εξειδικευμένες στα θέματα που ρυθμίζονται από το Χάρτη»*. Όπως διαπιστώνεται από τη διατύπωση της ανωτέρω διάταξης, ελλείπει οποιαδήποτε αναφορά στις εθνικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι οποίες, επιπρόσθετα, επιδεικνύουν ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον και είναι πιθανόν και περισσότερο ενημερώμενες από τις διεθνείς. Το γεγονός αυτό αντισταθμίζεται κάπως από την §3 του αυτού άρθρου, η οποία επιτρέπει την ύστερα από αίτηση διαθεσιμότητα των εκθέσεων στο κοινό, όπου και οι εθνικές μη κυβερνητικές οργανώσεις¹³⁵.

8.4 Τα Όργανα του Χάρτη

8.4.1 Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων

Ο έλεγχος των εκθέσεων οι οποίες προβλέπονται στο άρθρο 21 έχει ανατεθεί στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, η οποία και υιοθετεί τα **Συμπεράσματα**. Τα τελευταία συνίστανται στο αν, βάσει των εθνικών εκθέσεων, τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν εφαρμόσει τις διατάξεις τις οποίες έχουν αποδεχθεί. Τα Συμπεράσματα είναι θετικά, όταν κρίνεται ότι εφαρμόζεται ο Χάρτης, ή αρνητικά, όταν

¹³⁵ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 651.

διαπιστώνεται παραβίαση των διατάξεων. Βάσει των ανωτέρω συμπερασμάτων, λοιπόν, συνάγεται ο βαθμός συμμόρφωσης των συμβαλλόμενων κρατών στις επιταγές των διατάξεων του Χάρτη¹³⁶.

Όσον αφορά στη σύνθεση της εν λόγω Επιτροπής, η τελευταία αποτελείται από εννέα μέλη, τα οποία προτείνονται από τα κράτη μέλη και εκλέγονται από την Κοινοβουλευτική Σύνοδο, για περίοδο έξι ετών, με δικαίωμα επανεκλογής¹³⁷. Παρά το γεγονός ότι δεν γίνεται αναφορά για νομικά προσόντα, η επιλογή των περισσότερων μελών δείχνει αποδοχή νομικών ικανοτήτων¹³⁸. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα όργανο, το οποίο λειτουργεί με ανεξαρτησία και αμεροληψία, και έχει ως αρμοδιότητα την εκτίμηση, από νομικής σκοπιάς, της συμφωνίας της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής προς το περιεχόμενο των υποχρεώσεων που απορρέουν από το Χάρτη για τα συμβαλλόμενα μέρη¹³⁹. Τέλος, η Επιτροπή έχει τη δυνατότητα να ζητήσει συμπληρωματικές πληροφορίες και διευκρινίσεις απευθείας από το συμβαλλόμενο μέρος¹⁴⁰, γεγονός το οποίο θα συμβάλει στην πληρέστερη αντίληψη της Επιτροπής αναφορικά με το δίκαιο και την πρακτική του συμβαλλόμενου κράτους¹⁴¹.

Όσον αφορά στις εκθέσεις του άρθρου 22, αρμοδιότητα της Επιτροπής αποτελεί η εξέταση των λόγων, μέσα στο πλαίσιο της νομοθεσίας και πρακτικής του κράτους, για τους οποίους δεν έγιναν αποδεκτές οι εκθέσεις, καθώς και η πρόταση τροποποιήσεων, οι οποίες θα οδηγήσουν στην αποδοχή. Ωστόσο, η Επιτροπή δεν ανταποκρίνεται πάντα σ' αυτόν το ρόλο, προκειμένου, με τον τρόπο αυτό, να αποφευχθεί η άσκηση πίεσης προς τα κράτη για την αποδοχή συμπληρωματικών διατάξεων¹⁴².

8.4.2 Η Κυβερνητική Επιτροπή

Σύμφωνα με το άρθρο 27§1 του ΕΚΧ, οι εκθέσεις των Συμβαλλόμενων Μερών και τα **Συμπεράσματα** της Επιτροπής Ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων **υποβάλλονται**

¹³⁶ Βενιέρης Δ., *op.cit.*, σ. 92.

¹³⁷ Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, άρθρο 25§§1, 2.

¹³⁸ Gornien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 652.

¹³⁹ Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, άρθρο 24§2.

¹⁴⁰ Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, άρθρο 24§3.

¹⁴¹ Gornien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 654.

¹⁴² Βενιέρης Δ., *op.cit.*, σ. 98.

για εξέταση σε Υποεπιτροπή της Κυβερνητικής Κοινωνικής Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης¹⁴³.

Η Κυβερνητική Επιτροπή αποτελείται από έναν εκπρόσωπο από κάθε συμβαλλόμενο κράτος, οι οποίοι συνήθως είναι ανώτατοι υπάλληλοι, διορισμένοι από την κυβέρνησή τους, και συνακόλουθα υποκείμενοι οποτεδήποτε σε αντικατάσταση. Επιπλέον δε, στην Επιτροπή συμμετέχουν διεθνείς οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων ως παρατηρητές, με ρόλο όμως συμβουλευτικό¹⁴⁴, κάτι το οποίο μειώνει σε μεγάλο βαθμό την αξία της συμμετοχής τους¹⁴⁵. Στην πράξη δε, η τριμερής αυτή σύνθεση δεν υπήρξε ικανοποιητική.

Πριν από τις αλλαγές που επήλθαν με το Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, η Κυβερνητική Επιτροπή συμβούλευε την Επιτροπή Υπουργών για όλα τα θέματα του ΕΚΧ: Στη διαδικασία του άρθρου 21, η Κυβερνητική Επιτροπή κατέληγε στα δικά της συμπεράσματα όσον αφορά στη συμμόρφωση των κρατών, τα οποία αποτελούσαν και το κύριο μέρος των εκθέσεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διαπλοκή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Κυβερνητικής Επιτροπής και της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων, αναφορικά προς την ερμηνεία και την εφαρμογή του Χάρτη.

Με το Τροποποιητικό Πρωτόκολλο¹⁴⁶, η Κυβερνητική Επιτροπή αποκτά γνωμοδοτική αρμοδιότητα προς την Επιτροπή Υπουργών σχετικά με τις περιπτώσεις για τις οποίες η τελευταία πρέπει να απευθύνει συστάσεις στο συμβαλλόμενο μέρος. Ωστόσο, η νέα αρμοδιότητα της Κυβερνητικής Επιτροπής, παρά το γεγονός ότι σε σχέση με το παρελθόν συνέβαλε στο να υπάρξουν κάποιες βελτιώσεις στο σύστημα ελέγχου, δεν επέφερε ουσιαστικά αποτελέσματα στην αύξηση των προτάσεων συστάσεων προς την Επιτροπή Υπουργών.

Με άλλες λέξεις, όταν η σύνθεση ενός οργάνου, το οποίο παίρνει μέρος στη διαδικασία ελέγχου, αποτελείται από αντιπροσώπους κυβερνήσεων, το αποτέλεσμα είναι να δημιουργείται η πεποίθηση ότι δεν αποδίδεται δικαιοσύνη¹⁴⁷.

¹⁴³ Στο Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, η υποεπιτροπή αναφέρεται ως Κυβερνητική Επιτροπή.

¹⁴⁴ Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, άρθρο 27§2.

¹⁴⁵ Βενιέρης Δ., *op.cit.*, σ. 99.

¹⁴⁶ Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, άρθρο 27§3.

¹⁴⁷ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 659.

8.4.3 Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση

Σύμφωνα με το άρθρο 28 του αρχικού ΕΚΧ, ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης θα διαβίβαζε στη Συμβουλευτική Συνέλευση (τόρα Κοινοβουλευτική Συνέλευση) τα πορίσματα της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων (τόρα Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων), προκειμένου η πρώτη να κοινοποιήσει στην Επιτροπή των Υπουργών τη γνωμοδότησή της αναφορικά με τα πορίσματα.

Με το τροποποιητικό Πρωτόκολλο αντικαθίσταται η εν λόγω διάταξη με ένα άρθρο νέου περιεχομένου¹⁴⁸, σύμφωνα με το οποίο η Κοινοβουλευτική Συνέλευση θα πραγματοποιεί περιοδικές συζητήσεις βάσει των εκθέσεων, χωρίς, ωστόσο, να λαμβάνει μέρος στην τυπική διαδικασία ελέγχου.

Η αλλαγή αυτή προήλθε κατόπιν αιτήματος της ίδιας της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης, καθότι κρίθηκε πως οι γνώμες του οργάνου αυτού, παρά το γεγονός ότι ήταν εποικοδομητικές, δεν επέφεραν κάποιο ουσιώδες αποτέλεσμα, η όλη δε διαδικασία χρονοτριβούσε για κάποιους μήνες¹⁴⁹.

8.4.4 Η Επιτροπή Υπουργών

Σύμφωνα με το άρθρο 29 του ΕΚΧ, η Επιτροπή Υπουργών έχει τη δυνατότητα, με την πλειοψηφία των δύο τρίτων των μελών της, να απευθύνει τις αναγκαίες συστάσεις σε καθένα από τα συμβαλλόμενα κράτη. Η διατύπωση του εν λόγω άρθρου καταδεικνύει πως οι συστάσεις αυτές δεν είναι νομικά δεσμευτικές, δημιουργούν, ωστόσο, «υποχρεώσεις»¹⁵⁰, δεδομένου ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τα συμβαλλόμενα μέρη, σύμφωνα προς το πνεύμα του θεσμικού πλαισίου του Συμβουλίου της Ευρώπης¹⁵¹.

Η αλλαγή στους κανόνες ψηφοφορίας, την οποία οι Υπουργοί αποφάσισαν «να προωθήσουν την εφαρμογή ορισμένων» είχε ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση συστάσεων ξεχωριστά σε κάθε συμβαλλόμενο κράτος¹⁵².

¹⁴⁸ Τροποποιητικό Πρωτόκολλο, άρθρο 29.

¹⁴⁹ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 660.

¹⁵⁰ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *ibidem*, σ. 661.

¹⁵¹ Βενιέρης Δ., *op.cit.*, σ. 107.

Ωστόσο, η Επιτροπή Υπουργών δεν είχε απευθύνει, για είκοσι περίπου χρόνια, καμία σύσταση σε κράτος για παράβαση διάταξης του Χάρτη, αλλά αρκούταν σε μια μόνο γενική σύσταση, την οποία απηύθυνε στο σύνολο των κρατών.

8.5 Το Πρωτόκολλο Συλλογικών Καταγγελιών του 1995: Μια προσπάθεια για την αποτελεσματική εφαρμογή των κοινωνικών δικαιωμάτων.

8.5.1 Εισαγωγικά

Η θεσμοθέτηση ενός συστήματος συλλογικών καταγγελιών για τον ΕΚΧ, παρόμοιο με αυτό της ΔΟΕ., στόχευε στο να δοθεί νέα ώθηση στον Χάρτη: Το σύστημα συλλογικών καταγγελιών θα βελτιώνει την αποτελεσματικότητα του υπάρχοντος μηχανισμού ελέγχου, ο οποίος μέχρι τότε στηριζόταν μόνο στην υποβολή των εκθέσεων από τα συμβαλλόμενα κράτη. Το εν λόγω σύστημα - πιο σύντομο σε διάρκεια - δημιουργήθηκε ως συμπλήρωμα στο μηχανισμό ελέγχου μέσω των εκθέσεων, το οποίο από τη φύση του αποτελεί και το βασικό μηχανισμό ελέγχου του ΕΚΧ^{153, 154}.

Επιπρόσθετα, η συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων αλλά και των μη κυβερνητικών οργανώσεων στο μηχανισμό ελέγχου της εφαρμογής του Χάρτη - η οποία είχε ήδη βελτιωθεί με το Τροποποιητικό Πρωτόκολλο του 1991 - θα ενίσχυε ταυτόχρονα και την αποδοχή και την αξιοπιστία της διαδικασίας αυτής¹⁵⁵. Όσον αφορά, μάλιστα, στο τελευταίο, υπήρχε πολιτική βούληση, η οποία και καταδεικνύεται από την ομαλή και συλλογική υιοθέτηση του εν λόγω κειμένου από τα συμβαλλόμενα μέρη¹⁵⁶.

Η δομή του Πρωτοκόλλου αυτού απαντά σε δύο ερωτήματα:¹⁵⁷

¹⁵³ Βλ. Επεξηγηματική έκθεση του Πρωτοκόλλου του 1995.

¹⁵⁴ Κατά τον F. Matscher, "Quelques remarques sur la protection des droits sociaux en général et sur la Charte sociale en particulier", στο F. Benoît-Rohmer, C. Crewe, (επιμ.), *Les droits sociaux ou la demolition de quelques raccords*, σ. 80-91, το σύστημα των συλλογικών καταγγελιών είναι παρόμοιο με αυτό της "Verbandsklage" του γερμανικού και αυστριακού δικαίου, η οποία αποτελεί συλλογική δράση κάποιων οργανισμών που σχετίζονται με την προστασία των καταναλωτών από τον αθέμιτο ανταγωνισμό και τις εργασιακές σχέσεις. Ωστόσο, σε αντίθεση με το γερμανικό θεσμό, οι καταγγελίες του Πρωτοκόλλου δεν συνεπάγονται μια δικαιοδοτική διαδικασία με τη στενή έννοια του όρου, αλλά το σύστημα ελέγχου στο οποίο βασίζονται χαρακτηρίζεται ως ημιδικαιοδοτικό.

¹⁵⁵ Βενιέρης Δ., *op.cit.*, σ. 66.

¹⁵⁶ Kenny T., *Για τη διασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων σε όλη την Ευρώπη - Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: ένα εργαλείο για τις ΜΚΟ*, σ. 24.

¹⁵⁷ Επεξηγηματική έκθεση του Πρωτοκόλλου του 1995.

- Ποιός μπορεί να υποβάλει καταγγελίες και ποιός εξετάζει τις καταγγελίες;
- Με ποιά διαδικασία;

8.5.2 Δικαιούχοι υποβολής καταγγελιών

Δικαίωμα υποβολής καταγγελιών έχουν οι εξής κατηγορίες¹⁵⁸:

- Οι διεθνείς οργανώσεις των εργοδοτών και των εργαζομένων, οι οποίες έχουν προσκληθεί να συμμετάσχουν, με συμβουλευτικά καθήκοντα, στις εργασίες της Κυβερνητικής Επιτροπής ως παρατηρητές, όπως ορίζεται στο άρθρο 27§2¹⁵⁹.
- Οι διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις (INGOs), με συμβουλευτικά καθήκοντα στο Συμβούλιο της Ευρώπης, οι οποίες είναι εγγεγραμμένες στον κατάλογο που συντάσσεται από την Κυβερνητική Επιτροπή για το σκοπό αυτό¹⁶⁰.
- Οι εθνικές αντιπροσωπευτικές¹⁶¹ οργανώσεις των εργοδοτών και των εργαζομένων¹⁶² που υπάγονται στη δικαιοδοσία του συμβαλλόμενου μέρους κατά του οποίου γίνεται η αναφορά και
- Οι εθνικές μη κυβερνητικές οργανώσεις και μόνο στους τομείς στους οποίους έχουν αναγνωριστεί ως ιδιαίτερα αρμόδιες¹⁶³. Η αναγνώριση του δικαιώματος υποβολής καταγγελιών από εθνικές ΜΚΟ είναι προαιρετική και προϋποθέτει την προηγούμενη δήλωση του κράτους¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Άρθρο 1 του Προσθέτου Πρωτοκόλλου.

¹⁵⁹ Πρόκειται για την Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Εργατικών Συνδικάτων (ETUC), την Ένωση Συνομοσπονδιών Βιομηχανίας και Εργοδοτών της Ευρώπης (UNICE) και τη Διεθνή Οργάνωση Εργοδοτών (IOE).

¹⁶⁰ Η αναφορά στο Πρωτόκολλο των οργανώσεων αυτών, δεδομένου ότι πολλές διατάξεις του Χάρτη δεν αφορούν στο πεδίο της εργασίας, όπου έχουν άμεση αρμοδιότητα οι κοινωνικοί εταίροι, τονίζει την πρωτοτυπία του ΕΚΧ σε σύγκριση προς τα αντίστοιχα διεθνή συστήματα (Βλ. Επεξηγηματική έκθεση, σκέψη 18).

¹⁶¹ Η χρήση του όρου «αντιπροσωπευτικές» κρίθηκε απαραίτητη, προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική λειτουργία της διαδικασίας. Η Επιτροπή Ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων, όταν εξετάζει το παραδεκτό της καταγγελίας, αποφαινεται για το κριτήριο αυτό, βάσει των πληροφοριών και των παρατηρήσεων από το κράτος (άρθρο 6 του Πρωτοκόλλου).

¹⁶² Σύμφωνα με το άρθρο 23§1, κάθε συμβαλλόμενο μέρος πρέπει να απευθύνει αντίγραφο της έκθεσής του σε ορισμένες από τις εθνικές οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων.

¹⁶³ Άρθρο 3 του Προσθέτου Πρωτοκόλλου. Η Ελλάδα δεν έχει προβεί στην απαραίτητη δήλωση για την αναγνώριση του δικαιώματος των εθνικών ΜΚΟ να υποβάλλουν συλλογικές καταγγελίες.

¹⁶⁴ (βλ. περυσότερα, http://www.coe.int/t/e/human_rights/esc/4_collective_complaints/List_of_collective_complaints/default.asp#topOfPage). Κατά της Ελλάδας έχουν ασκηθεί συνολικά επτά προσφυγές: η 3/1998 [Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων κατά Ελλάδας για παράβαση των άρθρων 5 (συνδικαλιστικό δικαίωμα) και 6 (δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης), η οποία απορρίφθηκε ως απαράδεκτη], η 7/2000 [Διεθνής Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου κατά Ελλάδας για

Αξίζει δε να σημειωθεί ότι ο μηχανισμός των συλλογικών αναφορών παρουσιάζει τρία θετικά στοιχεία, τα οποία ελλείπουν από αντίστοιχους διεθνείς μηχανισμούς, και συγκεκριμένα¹⁶⁵:

Πρώτον, οι οργανώσεις οι οποίες υποβάλλουν τις καταγγελίες δεν δεσμεύονται και δεν υποχρεούνται να έχουν υποστεί άμεσα τις συνέπειες της παράβασης ή να είναι θύματά της.

Δεύτερον, δεν είναι υποχρεωτική η εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, προκειμένου να κατατεθεί η αναφορά, και

Τρίτον, δεν υπάρχει προθεσμία από τη συντέλεση της παράβασης για την υποβολή της καταγγελίας του Χάρτη¹⁶⁶.

8.5.3 Διαδικασία εξέτασης της συλλογικής προσφυγής

Οι συλλογικές καταγγελίες υποβάλλονται εγγράφως και εξετάζονται από την Επιτροπή Ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων. Η τελευταία αποφαινεται για το παραδεκτό

παράβαση του άρθρου 1§2 (απαγόρευση αναγκαστικής εργασίας). Στην ετήσια έκθεσή της για την Ελλάδα (Conclusions XVIII-1(2006), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων ήταν μερικώς ικανοποιημένη από τη ψήφιση του νόμου 3257/2004], η 8/2000 [Ευρωπαϊκό Γραφείο των αντιρρησιών συνείδησης (Quaker) κατά Ελλάδας, για παράβαση του άρθρου 1§2. Η Επιτροπή έκρινε ότι η Ελλάδα δεν έχει συμμορφωθεί πλήρως], η 15/2003 [Ευρωπαϊκό Κέντρο Δικαιωμάτων των Ρομά (ERRC) κατά Ελλάδας, για παράβαση του άρθρου 16 (δικαίωμα της οικογένειας για κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία και την αρχή της μη διάκρισης που αναφέρεται στο Προοίμιο). Και εδώ η Επιτροπή έκρινε ότι η Ελλάδα δεν έχει συμμορφωθεί πλήρως ως προς τις υποχρεώσεις της], η 17/2003 [Παγκόσμια Οργάνωση κατά των Βασανιστηριών κατά Ελλάδας, για παράβαση του άρθρου 17 (δικαίωμα μητέρας και παιδιού για κοινωνική και οικονομική προστασία. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην έκθεσή της (Conclusions XVII-2(2005) ζητά ενημέρωση για τα αποτελέσματα των ελληνικών μέτρων)], η 30/2003 [Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου κατά Ελλάδας] για παράβαση των άρθρων 11 (προστασία της υγείας), 2§4 (επικίνδυνα και ανθυγιεινά επαγγέλματα), 3§1 (κανονισμοί ασφάλειας και υγιεινής) και 3§3 (κοινές διαβουλεύσεις για τη βελτίωση της υγιεινής και ασφάλειας). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων διαπίστωσε παράβαση των ανωτέρω άρθρων πλην του 3§1. Η Επιτροπή Υπουργών υιοθέτησε Ψήφισμα στις 16 Ιανουαρίου 2008 CM/ResChS(2008)1]. Τέλος, η 49/2008 [Λιεθνές Κέντρο Νομικής Προστασίας για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (INTERIGHTS) κατά Ελλάδας, η οποία κατατέθηκε στις 28 Μαρτίου 2008, σύμφωνα με την οποία η Ελληνική Κυβέρνηση δίδωνει βιαιώς τους Ρομά, χωρίς να τους παρέχει εναλλακτική στέγαση, ενώ παραβιάζει το άρθρο 16 και την αρχή της μη διάκρισης του Προοιμίου].

¹⁶⁵ Kenny T., *op.cit.*, σ. 25.

¹⁶⁶ Μέχρι σήμερα έχουν υποβληθεί 51 συλλογικές καταγγελίες κατά συμβαλλόμενων μερών. Η τελευταία κατατέθηκε την 1η Απριλίου 2008 από το Ευρωπαϊκό Κέντρο Δικαιωμάτων των Ρομά κατά της Γαλλίας για παράβαση των άρθρων 16, 19 (δικαίωμα των μεταναστών εργαζομένων και των οικογενειών τους για προστασία και βοήθεια), 30 (δικαίωμα προστασίας κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού) και 31 (δικαίωμα στέγασης). Επιπλέον δε, η Γαλλία δεν έχει λάβει μέτρα για την αντιμετώπιση των κακών συνθηκών ζωής των Ρομά εν συγκρίσει με τα λοιπά μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

της αναφοράς, για την εκτίμηση του οποίου θα εξετάζονται οι απόψεις του κράτους και της οργάνωσης που υπέβαλε την καταγγελία. Ωστόσο, η Επιτροπή δεν είναι υποχρεωμένη να ζητήσει πληροφορίες, προκειμένου να αποδεχθεί ή να απορρίψει μια κατηγορία η οποία είναι εμφανώς απαράδεκτη από μόνη της¹⁶⁷. Ακολούθως, η Επιτροπή Ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων συντάσσει έκθεση, στην οποία παρουσιάζει τα συμπεράσματά της αναφορικά με το αν το κράτος εφάρμοσε κατά τρόπο ικανοποιητικό τις διατάξεις του Χάρτη¹⁶⁸. Στη συνέχεια, η έκθεση υποβάλλεται στην Επιτροπή Υπουργών, η οποία υιοθετεί Ψήφισμα (*Résolution*). Στην περίπτωση, όμως, που τα Συμπεράσματα της Επιτροπής είναι αρνητικά, η Επιτροπή Υπουργών υιοθετεί Σύσταση (*Recommendation*), με πλειοψηφία των δύο τρίτων των ψηφίζόντων^{169,170}. Η σύσταση δεν είναι νομικά δεσμευτική, το εν λόγω κράτος, όμως, θα πρέπει να παράσχει πληροφορίες για τα μέτρα που έχουν ληφθεί, σε συνέχεια της σύστασης, στην επόμενη έκθεσή του¹⁷¹.

Η Επιτροπή Υπουργών δεν δύναται να ανατρέψει τη νομική εκτίμηση της Επιτροπής Ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων, ωστόσο, όμως, η απόφαση που θα λάβει – ψήφισμα ή σύσταση – μπορεί να βασιστεί σε κοινωνικούς, οικονομικούς ή πολιτικούς παράγοντες¹⁷².

Αρνητικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι τόσο η Κυβερνητική Επιτροπή όσο και η Επιτροπή Υπουργών αποτελούνται από αντιπροσώπους του κράτους κατά του οποίου στρέφεται η καταγγελία, η προσφυγή είναι μάλλον σπάνια, η δε παρεμβολή της Κυβερνητικής Επιτροπής καθιστά χρονοβόρα τη διαδικασία¹⁷³. Ένα άλλο μειονέκτημα του συστήματος συνίσταται στο ότι το δικαίωμα της υποβολής καταγγελιών - σε αντίθεση προς την ΕΣΔΑ - είναι σήμερα ιδιαίτερα περιορισμένο, δεδομένου ότι δεν επιτρέπεται σε φυσικά πρόσωπα - θύματα της παραβίασης των δικαιωμάτων, τα οποία κατοχυρώνονται στο Χάρτη, να υποβάλουν καταγγελίες¹⁷⁴.

¹⁶⁷ Πρωτόκολλο συλλογικών καταγγελιών, άρθρο 6.

¹⁶⁸ Πρωτόκολλο συλλογικών καταγγελιών, άρθρο 8§1.

¹⁶⁹ Πρωτόκολλο συλλογικών καταγγελιών, άρθρο 9§1.

¹⁷⁰ Επιπλέον, βάσει του άρθρου 9§2, η Επιτροπή Υπουργών δύναται να συμβουλευθεί την Κυβερνητική Επιτροπή σε περίπτωση που από την έκθεση της Επιτροπής Ανεξάρτητων Εμπειρογνομόνων ανακύψουν νέα ερωτήματα.

¹⁷¹ Πρωτόκολλο συλλογικών καταγγελιών, άρθρο 10.

¹⁷² Επεξηγηματική έκθεση, σκέψη 46.

¹⁷³ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 667.

¹⁷⁴ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *ibidem*, σ. 665.

Περαιτέρω, σε αντίθεση προς τη διαδικασία ελέγχου μέσω των εκθέσεων που υποβάλλονται από τα κράτη, η επιλογή των θεμάτων γίνεται από τις οργανώσεις και είναι σαφώς πιο περιορισμένη - αφορά κυρίως το συνδικαλιστικό δικαίωμα και το δικαίωμα συλλογικών διαπραγματεύσεων (άρθρα 5 και 6). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στην εν λόγω διαδικασία δεν ισχύει το δεδικασμένο¹⁷⁵. Μάλιστα, το παραδεκτό μιας καταγγελίας δεν εμποδίζεται από το γεγονός ότι το ζήτημα έχει υποβληθεί σε άλλο όργανο ή έχει εξεταστεί κατά τη διαδικασία των κυβερνητικών εκθέσεων¹⁷⁶.

Ωστόσο, η ελεγκτική αυτή διαδικασία αποδεικνύει ότι οι κυβερνήσεις των συμβαλλομένων μερών επέδειξαν τη «στοιχειώδη διορατικότητα όπως αναγορεύσουν τους κοινωνικούς εταίρους και άλλες μη κυβερνητικές οργανώσεις σε μείζονες θεσμικούς παράγοντες διεκδίκησης και διασφάλισης των κοινωνικών δικαιωμάτων στην Ευρώπη»¹⁷⁷. Μάλιστα, θα μπορούσε, καταληκτικά, να υποστηριχθεί ότι ο έλεγχος αυτός, ο στηριζόμενος στις συλλογικές καταγγελίες από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και τις ΜΚΟ, αποτελεί ένα «οιονεί ένδικο μέσο», το οποίο μπορεί να αποτελέσει πρότυπο κάθε εσωτερικού και διεθνούς δικαιοδοτικού ελέγχου των κοινωνικών δικαιωμάτων¹⁷⁸. Και πώς άλλως όταν η Επιτροπή ακούει τα εκατέρωθεν επιχειρήματα και καλείται να κρίνει τη βασιμότητα της καταγγελίας¹⁷⁹.

9. Η έλλειψη της αγωγιμότητας των δικαιωμάτων του ΕΚΧ.

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης κατοχυρώνει αντικειμενικές υποχρεώσεις των κρατών και όχι υποκειμενικά δικαιώματα δυνάμενα να θεμελιώσουν αγωγή αξίωση: Τα συμβαλλόμενα μέρη δεν δεσμεύονται τόσο σε σχέση με τα αποτελέσματα αλλά με τα μέσα και τον προσανατολισμό της κοινωνικής πολιτικής. Αυτό σημαίνει πως τα κράτη υποχρεούνται «να ακολουθούν επιλογές για το μέλλον, οι οποίες να εξασφαλίζουν τις υφιστάμενες κοινωνικές κατακτήσεις»¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Birk R., *Ένας νέος μηχανισμός του Χάρτη: οι συλλογικές καταγγελίες*, σ. 248.

¹⁷⁶ Birk R., *ibidem*, σ. 245.

¹⁷⁷ Βενιέρης Δ., *op.cit.*, σ. 70.

¹⁷⁸ Αλιπράντης Ν., «Τα κοινωνικά δικαιώματα υπόκεινται σε δικαιοδοτικό έλεγχο;», *op.cit.*, σ. 273-274.

¹⁷⁹ Fitzpatrick B., «Le système européen de protection des droits sociaux fondamentaux», στο *La protection des droits sociaux fondamentaux en Europe par la Charte sociale européenne*, σ. 32.

¹⁸⁰ Κατρούγκαλος Γ., *Το κοινωνικό κράτος της μεταβιομηχανικής εποχής*, σ. 322.

Καταρχάς, το κύρος του συστήματος ελέγχου της εφαρμογής των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί προϋπόθεση της εγγύησης τους¹⁸¹. Στην προκείμενη περίπτωση, ο μηχανισμός ελέγχου της εφαρμογής του ΕΚΧ δεν μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένος, καθώς δεν κατοχυρώνει ούτε την επιβολή ουσιαστικών κυρώσεων σε βάρος των συμβαλλομένων κρατών τα οποία παραβιάζουν τα κοινωνικά δικαιώματα - γεγονός που υποβαθμίζει την αποτελεσματικότητα του εν λόγω Χάρτη - αλλά ούτε και προβλέπει τη δυνατότητα της άσκησης ατομικής προσφυγής¹⁸². Οι θιγόμενοι, δηλαδή, δεν νομιμοποιούνται να ασκήσουν αγωγή ενώπιον ενός δικαστηρίου ανάλογου προς αυτό του ΕΔΔΑ της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Το Παράρτημα, εξάλλου, του ΕΚΧ επιβεβαιώνει την ανωτέρω διαπίστωση, ορίζοντας τα εξής: «Είναι ευνόητο ότι ο Χάρτης περιέχει νομικές δεσμεύσεις διεθνούς χαρακτήρα, η εφαρμογή των οποίων υπόκειται μόνο στον έλεγχο που αναφέρεται στο μέρος IV». Συνεπεία δε τούτου, αποτελεί και ο περιορισμός της νομικής δεσμευτικότητας του ΕΚΧ.

Περαιτέρω, από την πλευρά τους, τα περισσότερα εθνικά δικαστήρια των συμβαλλόμενων μερών αρνούνται την άμεση εφαρμογή του Κοινωνικού Χάρτη ενώπιόν τους¹⁸³. Ειδικότερα, όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας, στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, γίνεται συχνότερη αναφορά στις διατάξεις του ΕΚΧ¹⁸⁴,

¹⁸¹ Gomien, D., Harris, D., Zwaak, J., *op.cit.*, σ. 668.

¹⁸² Κοντιάδης Ξ., *Συνταγματικές εγγυήσεις...*, *op.cit.*, σ. 224.

¹⁸³ Sciotti C., "L'applicabilité de La Charte Sociale Européenne dans l'ordre juridique des états contractants", στο J.-F. Flauss (επιμ.), *Droits sociaux et droit européen*, σ. 188.

¹⁸⁴ Π.χ., στην **ΣτΕ 1464/1995** (Ελ.Επαγγ. 1998, σ. 47) αναφέρεται ότι οι διατάξεις του ν. 2084/1992, οι οποίες αφορούν στους πόρους του Λογαριασμού Αλληλεγγύης των φορέων κοινωνικής ασφάλισης, δεν παραβιάζουν το άρθρο 12§3 του ΕΚΧ, σύμφωνα με το οποίο τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να καταβάλλουν προσπάθεια για την ανύψωση του συστήματος κοινωνικής ασφαλείας στο υψηλότερο επίπεδο. Στην **ΣτΕ 996/2004**, μεταξύ άλλων, κρίθηκε ότι η αυτοδίκαιη απόλυση του εκκαλούντος από την υπηρεσία λόγω συμπλήρωσης του προβλεπόμενου ορίου ηλικίας και τριακονταπενταετούς πραγματικής υπηρεσίας κατ' εφαρμογή του άρθρου 32 του Ν. 2009/1992, δεν παραβιάζει το κατοχυρωμένο με τις διατάξεις του **Μέρους Ι περ. 1 και Μέρους ΙΙ άρθρο 1§2** του ΕΚΧ δικαίωμα εργασίας και, επομένως, ο λόγος εφέσεως με τον οποίο υποστηρίζεται το αντίθετο πρέπει να απορριφθεί ως αβάσιμος (πρβλ. Επίσης την **ΣτΕ 2458/2002** [ΝοΒ 2004, σ. 110]). Στην **ΣτΕ 574/2005**, νομολογήθηκε ότι υπουργική απόφαση περί υπαγωγής των μαθητών διαπολιτισμικού λυκείου στο Ενιαίο Λύκειο δεν μεταβάλλει επί το δυσμενέστερο το καθεστώς των μαθητών του Λυκείου αυτού και ως εκ τούτου δεν παραβιάζεται το δικαίωμά τους στη μόρφωση, το οποίο κατοχυρώνεται από το άρθρο 16 του Συντάγματος, το άρθρο 26 της Οικουμενικής Διακήρυξης του Ο.Η.Ε., το άρθρο 2 του Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΑΑ., το άρθρο 10 του **Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη** και το άρθρο 13 του Διεθνούς Συμφώνου για τα οικονομικά, μορφωτικά και κοινωνικά δικαιώματα, καθώς και τις περί ισότητας διατάξεις του άρθρου 4 του Συντάγματος και τη συνταγματική αρχή του Κράτους Δικαίου. Με την **ΣτΕ 1844/2005**, το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι οι διατάξεις του ν. 2226/1994 και της ΚΥΑ, που προέβλεπε ότι, κατά τις εισιτήριες εξετάσεις στα ΑΕΙ του έτους 2000, στη Σχολή Αστυφυλάκων της ΕΛ.ΑΣ. εισέρχονται γυναίκες σε ποσοστό 15% επί του συνόλου των θέσεων, δεν παραβίαζε την αρχή της ισότητας των δύο

χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι ο εν λόγω Χάρτης ή άλλες συμβάσεις, οι οποίες κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα, αξιοποιούνται από τα δικαστήρια στο βαθμό που θα έπρεπε. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω του αυτεπάγγελτου ελέγχου τους, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Συντάγματος, της ΕΣΔΑ και του κοινοτικού δικαίου¹⁸⁵.

10. Τα κοινωνικά δικαιώματα στη νομολογία του ΕΔΔΑ: Έμμεση αγωγιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων;

Το ΕΔΔΑ προσέδωσε στη νομολογία του έντονη κοινωνική διάσταση, προκειμένου, κατ' αυτόν τον τρόπο, να εξασφαλιστεί η ουσιαστική προστασία των δικαιωμάτων. Έτσι, σε πολλές αποφάσεις του, νομολόγησε τη μη διάκριση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Τα άρθρα της ΕΣΔΑ, τα οποία το εν λόγω δικαστήριο επικαλέστηκε για την άντληση κοινωνικών εγγυήσεων είναι κυρίως το 6§1 (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη), το 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) και το 14 (απαγόρευση των διακρίσεων)¹⁸⁶. Ταυτόχρονα, με αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται και η έμμεση ενίσχυση της αγωγιμότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων, παρακάμπτοντας τις δυσχέρειες του ΕΚΧ¹⁸⁷.

Ενδεικτικά, αναφέρονται η απόφαση *Airey*¹⁸⁸, στην οποία το ΕΔΔΑ νομολόγησε ότι «η Σύμβαση (...) ενώ κατοχυρώνει κυρίως ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, πολλά

φύλων κατά την πρόσβαση στο επάγγελμα του αστυνομικού υπαλλήλου και στην εκπαίδευση που είναι απαραίτητη για την άσκηση του επαγγέλματος αυτού, την οποία θεσπίζουν οι διατάξεις των άρθρων 4 και 116§2 του Συντάγματος του 1975 και της Οδηγίας 76/207/ΕΟΚ και συνακόλουθα οι λόγοι της έφεσης με τους οποίους προβαλλόταν παράβαση των άρθρων 2, 3§2, 137§1, 141§4 και 249 της ΣΕΕ, του άρθρου 1§2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, του άρθρου 1§1 του Προσθέτου Πρωτοκόλλου στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη καθώς και του άρθρου 11 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών είναι απορριπτέοι ως αβάσιμοι. Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά μπορεί να γίνει στην ΣτΕ 260/2004 (ΝοΒ 2004, σ. 1299), στην οποία το ανώτατο δικαστήριο απέρριψε τους ισχυρισμούς του αιτούντος περί δεσμευτικής για το Δικαστήριο ερμηνείας των διατάξεων του άρθρου 1§2 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού κατόπιν αποφάσεων της Επιτροπής Ανεξαρτήτων Εμπειρογνομόνων και της Επιτροπής Υπουργών, γιατί προβάλλονται απαράδεκτα με υπόμνημα, δηλαδή για διονομικούς λόγους.

¹⁸⁵ Κατρούγκαλος Γ., *Οι διεθνείς κανόνες του κοινωνικού δικαίου στη νομολογία του ΣτΕ*, ΤοΣ, 2/2007, σ. 342.

¹⁸⁶ Κατρούγκαλος Γ., *Το κοινωνικό κράτος...*, *op.cit.*, σ. 327.

¹⁸⁷ Κοντιάδης Ξ., *Συνταγματικές εγγυήσεις...*, *op.cit.*, σ. 218.

¹⁸⁸ CEDH, 9.10.1979, Série A, no 32.

από αυτά έχουν επιπτώσεις κοινωνικής και οικονομικής υφής. Το Δικαστήριο θεωρεί, επομένως, (...) ότι η επέκταση της ερμηνείας της Σύμβασης στη σφαίρα των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων δεν πρέπει να αποκλείεται. Δεν υπάρχει διάκριση που να διαχωρίζει τη σφαίρα αυτή από το πεδίο που καλύπτει η Σύμβαση».

Περαιτέρω, στην υπόθεση *Marchx κατά Βελγίου*¹⁸⁹, μητέρα και κόρη εκτός γάμου προσέφυγαν στο ΕΔΔΑ, εξαιτίας της μειονεκτικής μεταχείρισης που προέβλεπε ο ΑΚ για τα εκτός γάμου τέκνα. Το δικαστήριο έκρινε ότι η μη αυτόματη αναγνώριση της σχέσης μητέρας και εκτός γάμου τέκνου παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Με την απόφαση αυτή, νομολογήθηκε ότι ο σεβασμός της οικογενειακής ζωής συνεπάγεται την υποχρέωση ενέργειας από το Κράτος, προκειμένου να αναπτυχθεί ο οικογενειακός δεσμός με παιδί και να παρασχεθεί η αναγκαία νομική προστασία, έτσι ώστε να μπορεί το παιδί από τη γέννησή του να ενταχθεί στην οικογένεια¹⁹⁰.

Στην υπόθεση *López-Ostra κατά Ισπανίας*¹⁹¹, το ΕΔΔΑ αντιμετώπισε το ζήτημα της παραβίασης του οικιακού ασύλου της ενάγουσας λόγω σοβαρής περιβαλλοντικής ρύπανσης, εξαιτίας εγκατάστασης και λειτουργίας σταθμού βιολογικού καθαρισμού λυμάτων κοντά στην κατοικία της, με αποτέλεσμα να υποχρεωθεί να την εγκαταλείψει. Το δικαστήριο έκρινε ότι οι αρχές δεν έλαβαν όλα τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου να αποτρέψουν τη ρύπανση και κατά συνέπεια υπήρξε παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Στην υπόθεση *Botta κατά Ιταλίας*¹⁹², αντικείμενο της προσφυγής αποτέλεσε η μη λήψη κατάλληλων μέτρων από τις εθνικές αρχές, προκειμένου να καταστεί εφικτή η πρόσβαση σε ιδιωτικές παραλίες ατόμων με ειδικές ανάγκες. Το ΕΔΔΑ έκρινε τη μη εφαρμογή του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, ωστόσο, με την απόφαση αυτή, τονίζεται ο κοινωνικός χαρακτήρας του δικαιώματος του σεβασμού στην ιδιωτική ζωή και η σχέση του με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Ο σεβασμός αυτός συνίσταται στην υποχρέωση λήψης θετικών μέτρων από το κράτος, τα οποία επεκτείνονται και στις ιδιωτικές σχέσεις, με την προϋπόθεση, όμως, της ύπαρξης στενής σχέσης προσβαλλόμενου δικαιώματος – ιδιωτικής ζωής προσφεύγοντος. Η μη επέκταση, όμως,

¹⁸⁹ CEDH, 13.6.1979, Série A, no 31.

¹⁹⁰ Σαρμάς Ι., *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής. Αναλυτική μελέτη των Μεγάλων Θεμάτων*, σ. 325.

¹⁹¹ CEDH, 9.12.1994, Série A, no 303-C.

¹⁹² CEDH, 24.2.1998, Recueil des arrêts et décisions 1998-I.

του πεδίου εφαρμογής της ΕΣΔΑ γεννά πάλι ερωτήματα αναφορικά με την παραγνώριση της ανάγκης προστασίας ευπαθών ομάδων προσώπων, όπως είναι τα ΑΜΕΑ¹⁹³.

Στην υπόθεση *Petrovic κατά Αυστρίας*¹⁹⁴, ο ενάγων προσέβαλε ενώπιον του ΕΔΔΑ την άρνηση των αρμοδίων αρχών για χορήγηση επιδόματος γονικής άδειας, το οποίο καταβάλλεται μόνο στις μητέρες, κατά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Σύμφωνα με το δικαστήριο, η μη χορήγηση του επιδόματος αυτού δεν αποτελεί παράβαση της ΕΣΔΑ - δεδομένου ότι το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής δεν υποχρεώνει το κράτος σε καταβολή οικονομικής ενίσχυσης - ωστόσο, όμως, έχει επιπτώσεις στην οικογενειακή ζωή, γεγονός που επιτρέπει την εφαρμογή του άρθρου αυτού. Με τη νομολογία αυτή, επιβεβαιώνεται η θεμελιώδης αρχή του αδιαίρετου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ παράλληλα αναγνωρίζεται η αρχή της ισότητας τόσο ως συνδεδετικός κρίκος των τελευταίων όσο και ως μέτρο δικαστικής κρίσης αναφορικά με το αν το κράτος σέβεται τις συμβατικές του υποχρεώσεις κατά την εφαρμογή της κοινωνικής του πολιτικής¹⁹⁵.

Τέλος, αναφορικά με ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης, μία από τις πιο σημαντικές αποφάσεις ήταν αυτή στην υπόθεση *Feldbrugge*¹⁹⁶: Η αιτούσα προσέφυγε στο ΕΔΔΑ, με αίτημα την καταδίκη της Ολλανδίας για παράβαση του άρθρου 6§1 της ΕΣΔΑ, επικαλούμενη ότι η διαδικασία ενώπιον του αρμοδίου οργάνου σχετικά με τη διάγνωση του δικαιώματός της προς παροχή του επιδόματος ασθένειας δεν ήταν δίκαιη. Το ΕΔΔΑ απεφάνθη την εφαρμογή του άρθρου 6§1 της ΕΣΔΑ, παρά το γεγονός ότι επρόκειτο για διαφορά κοινωνικής ασφάλειας - δηλαδή για διοικητική διαφορά - ενώ το παραπάνω άρθρο περιορίζεται σε ποινικές και αστικές διαφορές. Πρόκριμα για την εφαρμογή του άρθρου αυτού αποτέλεσε η «αστική φύση» της υπό κρίσης διαφοράς παροχής επιδόματος ασθένειας. Το ΕΔΔΑ, στην περίπτωση αυτή, επιστρατεύτηκε την ιδιότυπη κατηγορία των διοικητικών διαφορών με έντονα στοιχεία ιδιωτικού δικαίου, προκειμένου να κάνει χρήση της διάταξης¹⁹⁷.

¹⁹³ Καστανάς Η., Κριστάκης Γ., *Επισκόπηση της Νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1997-1998)*, σ. 89.

¹⁹⁴ CEDH, 27.3.1998, Recueil des arrêts et décisions 1998-I.

¹⁹⁵ Καστανάς Η., Κριστάκης Γ., *op.cit.*, σ. 206-207.

¹⁹⁶ CEDH, 29.5.1986, Série A, no 99.

¹⁹⁷ Βλ. περισσότερα για το συλλογισμό του δικαστηρίου, Ευστρατίου Π.-Μ., *Η εφαρμογή του άρθρου 6 (1) ΕΣΔΑ στις δίκες κοινωνικής ασφάλειας*, ΕΔΚΑ, ΛΔ', 1992, σ. 285-295.

Συμπερασματικά, στη νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα ατομικών δικαιωμάτων, η πραγμάτωση των οποίων απαιτεί θετική ενέργεια από το κράτος. Η νομολογία του ΕΔΔΑ δύναται να οδηγήσει στην αγωγιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων. Βέβαια, το εν λόγω δικαστήριο δεν νομολόγησε για κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία προστατεύονται άμεσα από τον ΕΚΧ, ωστόσο, στηριζόμενο σε κάποιες διατάξεις της ΕΣΔΑ, όπως αυτές των άρθρων 6 και 8, προσέδωσε σε κάποια από αυτά δικαιοδοτική διάσταση¹⁹⁸.

11. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Από την εξέταση του ΕΚΧ συνάγεται το συμπέρασμα πως ο μηχανισμός ελέγχου του Χάρτη μόνο ικανοποιητικός δεν μπορεί να χαρακτηριστεί. Μάλιστα, παρά το γεγονός ότι έγιναν τροποποιήσεις στο σύστημα ελέγχου του, προκειμένου να επιτευχθεί η «αναζωογόνησή» του, - η πιο σημαντική από τις οποίες υπήρξε η πρόβλεψη της δυνατότητας άσκησης συλλογικών προσφυγών από συνδικαλιστικές οργανώσεις, καθώς και, υπό προϋποθέσεις, από μη κυβερνητικές οργανώσεις ενώπιον της Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης - τα αποτελέσματα παραμένουν απογοητευτικά.

Με δυο λέξεις, οι λόγοι που συνηγορούν στην παραπάνω διαπίστωση θα μπορούσαν να συνοψιστούν ιδίως στα ακόλουθα¹⁹⁹:

- α) στο γεγονός ότι στην εν λόγω διαδικασία μετέχει η Κυβερνητική Επιτροπή, η οποία σε αντίθεση προς το αντίστοιχο τριμερές σχήμα της ΔΟΕ, δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ότι επηρεάζει την ανεξαρτησία της διαδικασίας·
- β) το μόνο αποτέλεσμα που δύναται να επιφέρει η διαδικασία ελέγχου συνίσταται στο να απευθυνθεί σύσταση προς το συμβαλλόμενο μέρος που προέβη στην παράβαση. Ωστόσο, η σύσταση αυτή δεν είναι νομικά δεσμευτική και, κατά συνέπεια, το κράτος δεν υποχρεούται να την ακολουθήσει, ακόμη και στην περίπτωση που στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης παρακινηθεί σθεναρά να συμμορφωθεί με αυτήν·

¹⁹⁸ Matscher F., *op.cit.*, σ. 79-80.

¹⁹⁹ Πρβλ. Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L., *op.cit.*, σ. 668-669, ιδίως υποσημ. 1364.

γ) η διάρκεια περάτωσης ενός κύκλου ελέγχου είναι πολύ χρονοβόρα, δεδομένου ότι διαρκεί περισσότερο από τρία έτη - ίσως λιγότερο στο μέλλον καθώς η Συνέλευση δεν μετέχει πια

δ) η απουσία δικαιώματος ατομικής προσφυγής για τα φυσικά πρόσωπα, ανάλογης της ΕΣΔΑ, η οποία μειώνει την αξία του Χάρτη για το θύμα παραβίασης και τέλος,

ε) η ανεπάρκεια των μέσων της γραμματείας, η οποία βρίσκεται στην υπηρεσία των δύο κύριων οργάνων ελέγχου.

Συνεπώς, θα μπορούσε βάσιμα να υποστηριχθεί πως επί της ουσίας το κείμενο του αναθεωρημένου ΕΚΧ, παρά το ότι διακηρύσσει τον πληρέστερο κατάλογο κοινωνικών δικαιωμάτων, αδυνατεί στην πράξη να τον προστατεύσει ενώπιον των θυμάτων των παραβιάσεων. Επομένως, πώς μπορούμε να μιλήσουμε για αγωγιμότητα των δικαιωμάτων του Χάρτη, όταν ακόμη και η ίδια η προστασία τους μένει κενό γράμμα, δεδομένων των αδυναμιών που μόλις αναφέρθηκαν, με καταλυτικότερη ίσως τη μη πρόβλεψη ατομικής προσφυγής;

Γ΄ ΜΕΡΟΣ: Ο ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ

12. Εισαγωγικά: Η απουσία ενός καταλόγου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο ρόλος της νομολογίας του ΔΕΚ.

Οι ιδρυτικές Συνθήκες δεν περιείχαν καμία διάταξη αναφορικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου, τα οποία οι υπερεθνικοί θεσμοί θα όφειλαν να σέβονται κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Η συνεχής, όμως, και αναποτελεσματική άσκηση της δικαιοπαραγωγικής δραστηριότητας της Κοινότητας, σε συνδυασμό με τη διεύρυνση των κοινοτικών αρμοδιοτήτων, οδήγησαν στη συνειδητοποίηση του προβλήματος της έλλειψης ρητώς κατοχυρωμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Κοινότητα²⁰⁰. Άξονας, λοιπόν, της προστασίας των δικαιωμάτων αποτέλεσε η νομολογία του ΔΕΚ. Η τελευταία, προκειμένου να αντιμετωπίσει το ζήτημα αυτό, κατέφυγε κυρίως στις γενικές αρχές οι οποίες είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών^{201, 202}. Να επισημανθεί δε ότι, όταν το ΔΕΚ, στις αποφάσεις του αναφέρεται στα εθνικά Συντάγματα, τα οποία περιορίζουν την εφαρμογή του δικαίου, δεν κάνει αναφορά σε ορισμένα απ' αυτά, όχι διότι εξετάζει όλα τα Συντάγματα – πράγμα το οποίο δεν κάνει ποτέ - αλλά επειδή αρκείται απλώς σε μια

²⁰⁰ Σαχπεκίδου Ε., *Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ένωση*, σ. 109.

²⁰¹ Χρυσομάλλης Μ., *Θεμελιώδεις αποφάσεις του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, σ. 31.

²⁰² Στην απόφαση *Stauder* (12.11.69, υποθ.29/69, Συλλ.1969-1971, 147, σκ. 7) και αργότερα με την *Internationale Handelsgesellschaft* (17.12.1970, υποθ.11/70, Συλλ.1969-1971, 581, σκ. 4), το ΔΕΚ αναγνώρισε στη μεν πρώτη, για πρώτη φορά, ότι σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, τα οποία περιλαμβάνονται στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, στη δε δεύτερη έκρινε ότι «(...) η προάσπιση των δικαιωμάτων αυτών, αν και εμπνέεται από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, πρέπει να εξασφαλίζεται μέσα στο πλαίσιο της δομής και των στόχων της Κοινότητας». Στη συνέχεια στην απόφαση *Nold* (14.5.1974, υποθ.4/73, Συλλ., 277, σκ. 13), το ΔΕΚ επανέλαβε ότι διαπνέεται από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, επιπλέον δε, νομολόγησε ότι οι διεθνείς συμβάσεις, οι οποίες προστατεύουν τα θεμελιώδη δικαιώματα, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στα πλαίσια του κοινοτικού δικαίου.

οποιαδήποτε σύγκλιση ανάμεσα στα Συντάγματα ή τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών²⁰³.

Όσον αφορά στα κοινωνικά δικαιώματα, παρά το γεγονός ότι και αυτά αποτελούν μέρος των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών, το ΔΕΚ δεν τα έχει αξιοποιήσει στη νομολογία του, όπως έχει συμβεί με τα ατομικά. Αντιθέτως, όσες φορές αναγνώρισε τα κοινωνικά δικαιώματα, αυτό έγινε αντανακλαστικά²⁰⁴. Συγκεκριμένα, το εν λόγω Δικαστήριο έχει παραπέμψει μόνο σε δύο αποφάσεις του σε διεθνείς συμβάσεις προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων, και ειδικότερα στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης και σε Σύμβαση της Δ.Ο.Ε.: Η πρώτη απόφαση είναι η *Defrenne III κατά Sabena*²⁰⁵, και η δεύτερη η *Blaizot κατά Université de Liege*²⁰⁶. Στη μεν πρώτη παραπέμπει στην υπ' αριθ. 111 Σύμβαση της Δ.Ο.Ε. και στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, στη δε δεύτερη στο άρθρο 10 του δεύτερου, προκειμένου να ερμηνεύσει την έννοια της επαγγελματικής εκπαίδευσης, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 128 της ΣυνθΕΟΚ.

Ωστόσο, η προστασία των δικαιωμάτων από το ΔΕΚ, ελλείπει κάποιου κοινοτικού καταλόγου, πάσχει από αδιαφάνεια και αβεβαιότητα, δεδομένου ότι οι αποφάσεις αναφορικά με την έκταση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών λαμβάνονται από ένα δικαστήριο, το οποίο δεν διαθέτει δημοκρατική νομιμοποίηση²⁰⁷.

13. Η σύνταξη του ΧΘΔΕΕ

²⁰³ Rossi L.-S., "Constitutionnalisation" de l'Union européenne et des droits fondamentaux, RTDeur 38, 2002, σ. 41.

²⁰⁴ Κατρούγκαλος Γ., Τα κοινωνικά δικαιώματα, σ. 66-67.

²⁰⁵ ΔΕΚ, 15.6.1978, υποθ.149/77, Συλλ.1978, 421, σκέψη 28: «Τις ίδιες αντιλήψεις, εξάλλου, απηχεί ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης της 18^{ης} Νοεμβρίου 1961, καθώς και η Σύμβαση III του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας, περί των διακρίσεων σε θέματα απασχολήσεως και επαγγέλματος, της 25^{ης} Ιουνίου 1958».

²⁰⁶ ΔΕΚ, 2.2.1988, υποθ.24/86, Συλλ., 389, σκέψη 17: «(...) Σε όλα τα κράτη μέλη έχει γίνει δεκτό ότι ορισμένες πανεπιστημιακές σπουδές, με το να παρέχουν στους φοιτητές ορισμένες γνώσεις και ικανότητες ακαδημαϊκού επιπέδου, έχουν ακριβώς ως αντικείμενο την προετοιμασία αυτών για την άσκηση στο μέλλον συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Σ' αυτό προστίθεται το γεγονός ότι ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, τον οποίο έχουν υπογράψει τα περισσότερα κράτη μέλη, περιλαμβάνει, στο άρθρο του 10, μεταξύ των διαφόρων μορφών επαγγελματικής εκπαίδευσης, και την πανεπιστημιακή εκπαίδευση».

²⁰⁷ Παπαδοπούλου Λ., Ευρωπαϊκός Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Ευρωπαϊκή Έκφραση 37, 2000, σ. 49-50.

Το 1999 στην Κολωνία, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, οι επικεφαλής των κρατών μελών αποφάσισαν τη σύνταξη ενός Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης²⁰⁸. Το έργο της κατάρτισης του εν λόγω Χάρτη ανέλαβε η Συνέλευση - υπό την προεδρία του τέως Προέδρου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας *Roman Herzog* -, ένα «σώμα» ευρείας νομιμοποιητικής βάσης²⁰⁹, την οποία αποτελούσαν 15 αντιπρόσωποι αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων, ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, 16 μέλη του Ευρωπαϊκού και 30 (ανά δύο) των εθνικών κοινοβουλίων. Επιπλέον, συμμετείχαν δύο εκπρόσωποι του ΔΕΚ ως παρατηρητές, η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, η Επιτροπή των Περιφερειών και κοινωνικές ομάδες, οι οποίες εξέφρασαν και απόψεις. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε στις 15-16 Οκτωβρίου 1999 αποφασίστηκε, επίσης, η συμμετοχή εκπροσώπων του Συμβουλίου της Ευρώπης ως παρατηρητών. Οι εργασίες της Συνέλευσης ξεκίνησαν το Δεκέμβριο του 1999 και κατέληξαν στο οριστικό σχέδιο του Χάρτη στις 2 Οκτωβρίου 2000²¹⁰. Η σύνθεση του σώματος αυτού - το οποίο συναντάται για πρώτη φορά στην ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης - προσδίδει στο ΧΘΔΕΕ κοινοβουλευτικά στοιχεία, δεδομένου ότι η εκπόνησή του πραγματοποιήθηκε από μέλη, η πλειονότητα των οποίων προερχόταν από Κοινοβούλια - Ευρωπαϊκό και Εθνικά - και συνεπώς άμεσα εκλεγόμενων από το λαό. Συνακόλουθα, το εν λόγω κείμενο μπορεί να θεωρηθεί ότι διαθέτει τη μεγαλύτερη δημοκρατική νομιμοποίηση στην ιστορία της Ένωσης²¹¹.

Το κείμενο του ΧΘΔΕΕ - το οποίο υιοθετήθηκε πανηγυρικά στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας στις 7-9 Δεκεμβρίου 2000 ως κοινή πολιτική διακήρυξη του Συμβουλίου, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Επιτροπής και βασίστηκε στην τελευταία εκδοχή του, όπως δόθηκε στη δημοσιότητα και διαβιβάστηκε στο Συμβούλιο του Βιανντίτς στις 13-14 Οκτωβρίου 2000 - αποτελεί ένα κείμενο πολυσυλλεκτικό²¹², το οποίο αντλεί στοιχεία από διαφορετικές πηγές, όπως άλλωστε αναφέρεται στο Προοίμιο

²⁰⁸ Lenaerts K., De Smijter E.F., *A "Bill of Rights" for the European Union*, CMLR 38, 2001, σ. 273.

²⁰⁹ Σκανδάμης Ν., *Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Ι. Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2. Ιστορική μορφολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, σ. 120.

²¹⁰ Καριψιάδης Γ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων σε προοπτική*, ΤοΣ 6/2001, σ. 1216-1217.

²¹¹ Πρβλ. Βλαχόπουλος Σ., *Το δικαίωμα στην υγεία στο πλαίσιο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εφαρμογές II/2004, σ. 414.

²¹² Παπαδοπούλου Ρ-Ε., *Από τις γενικές αρχές του δικαίου στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ΔτΑ 12/2001, σ. 1071-1072.

της Συνθήκης (σημείο 5). Ειδικότερα, ως πηγές αναφέρονται οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η ΕΣΔΑ, η νομολογία του ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ, αλλά και οι κοινωνικούς χάρτες. Επιπλέον δε, αποτελεί το πρώτο κείμενο σε κοινοτικό επίπεδο, στο οποίο περιλαμβάνονται όλα τα κλασικά ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, τα κοινωνικά και τα οικονομικά²¹³.

Οι ανωτέρω κατευθύνσεις είχαν ήδη δρομολογηθεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολωνίας, το οποίο στην απόφασή του κάνει ρητή μνεία στις πηγές από τις οποίες έπρεπε να αντληθούν τα δικαιώματα, ανάμεσα στις οποίες αναφέρονται ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και ο Κοινοτικός Χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων.

14. Η νομική λειτουργία του ΧΘΔΕΕ

14.1 Η καταρχήν απουσία νομικής δεσμευτικότητας του ΧΘΔΕΕ

Όπως ήδη ειπώθηκε, Ο ΧΘΔΕΕ διακηρύχθηκε, εν πρώτοις, πανηγυρικά από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας, αφήνοντας για το μέλλον την εξέταση της εμβέλειάς του²¹⁴. Οι αντιδράσεις ορισμένων κρατών αναφορικά με τη δεσμευτικότητα του Χάρτη οφείλονταν κυρίως στο φόβο ότι η τελευταία θα οδηγούσε την Ένωση σε ομοσπονδιοποίηση, για την οποία ήταν ανέτοιμη²¹⁵, ή σε υπερ-κράτος. Οι λόγοι, δηλαδή, των αντιδράσεων ήταν περισσότερο πολιτικοί παρά νομικοί²¹⁶. Βέβαια, μια τέτοια αντίληψη είναι λανθασμένη, καθώς η Ένωση δεν αποτελεί κράτος αλλά ούτε και μπορεί να εξελιχθεί σε τέτοιο, ενώ, αντιθέτως, αποτελεί «ένα νέο είδος δημοκρατίας υπό διαμόρφωση, που ωστόσο δεν μπορεί να αναπτυχθεί όσο παραμένει προσκολλημένη στο εθνικό κρατικό παράδειγμα»²¹⁷. Παρά τη μη νομική δεσμευτικότητά του, ωστόσο, το ίδιο

²¹³ <http://europa.eu/scadplus/leg/el/lvb/l33501.htm>

²¹⁴ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Νίκαιας, 7, 8 και 9 Δεκεμβρίου 2000, Συμπεράσματα της Προεδρίας.

²¹⁵ Κουκιάδης Ι., *Η σχεδιαζόμενη υιοθέτηση από την ΕΕ Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και η ενίσχυση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας*, ΕΕΕυρΔ, ειδικό τεύχος, 2001, σ. 252.

²¹⁶ Lenaerts K., De Smijter E.E., *op.cit.*, σ. 299.

²¹⁷ Μανιτάκης Α., *Πολιτικές αρχές μιας άλλης Ευρώπης: Από τη «συγκυριαρχία» των κρατών στη «συναρχία» των λαών της Ευρώπης*, Κυριακάτικη Αυγή, 29 Απριλίου 2007, σ. 28.

το κείμενο του Χάρτη αναπτύσσει με έμμεσο τρόπο δεσμευτική ισχύ²¹⁸, δεδομένου ότι δεν κατοχυρώνει νέα δικαιώματα, αλλά περιλαμβάνει τα ήδη κατοχυρωμένα από τις διεθνείς συμβάσεις και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών²¹⁹.

14.2 Έμμεση δεσμευτικότητα του ΧΘΔΕΕ μέσα από τη νομολογία του ΔΕΚ: Η υπόθεση BECTU και οι αποφάσεις του Δεκεμβρίου 2007.

Παρά τη διστακτικότητα των Κυβερνήσεων να προσδώσουν στο ΧΘΔΕΕ νομική δεσμευτικότητα, το εν λόγω κείμενο αξιοποιήθηκε ερμηνευτικά τόσο από το ΔΕΚ όσο και το ΠΕΚ.

Ειδικότερα, στις 8 Φεβρουαρίου 2001, δύο μήνες μετά τη διακήρυξη του Χάρτη από τα κοινοτικά πολιτικά όργανα, ο ιταλός Γενικός Εισαγγελέας Antonio Tizzano υπεισέρχεται στην εξέταση του Χάρτη τόσο ως πηγή έμπνευσης (περίπτωση του Χάρτη ως *"instrumentum"*) όσο και ως πηγή δικαίου (ο Χάρτης ως *"negotium"*)²²⁰.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, μία συνδικαλιστική ένωση, η BECTU, προσέφυγε στο ανώτατο δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου κατά του βρετανικού Δημοσίου, λόγω μιας εθνικής διάταξης, η οποία προέβλεπε ότι ένας εργαζόμενος δεν αποκτά δικαίωμα για ετήσια άδεια με αποδοχές πριν από τη συμπλήρωση ορισμένου χρόνου απασχόλησης στον ίδιο εργοδότη. Τα ανωτέρω δικαστήριο έθεσε προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΚ αναφορικά με την ερμηνεία των διατάξεων της Οδηγίας 93/104/ΕΚ της 23^{ης} Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας.

Το σκεπτικό του Εισαγγελέα είχε ως εξής: Αρχικά κάνει αναφορά στο γεγονός ότι *«το δικαίωμα για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών δεν απαντά για πρώτη φορά στην οδηγία περί του χρόνου εργασίας εφόσον υφίσταται ήδη επί μακρόν, πέραν της διάρκειας της περιόδου της χορηγούμενης άδειας, ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα»*²²¹. Ακολούθως, αναφέρθηκε στις διεθνείς πράξεις οι οποίες κατοχυρώνουν το ως άνω κοινωνικό δικαίωμα και είναι η Οικουμενική Διακήρυξη του 1948 (άρθρο 24), ο Ευρωπαϊκός

²¹⁸ Βλαχόπουλος Σ., *op.cit.*, σ. 415.

²¹⁹ Βλ. Προϊμιο, παρ. 5, *«Ο παρών Χάρτης επιβεβαιώνει (...) τα δικαιώματα που απορρέουν (...)»*.

²²⁰ Κατσούφρος Θ., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο Κοινοτικός Δικαστής*, ΔτΑ 20/2003, σ. 1126.

²²¹ σκέψη 22.

Κοινωνικός Χάρτης (άρθρο 2§3), το Διεθνές Σύμφωνο για τα κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα του Ο.Η.Ε (άρθρο 7, εδάφιο δ') και ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων (άρθρο 8)²²². Στη συνέχεια επισήμανε ότι το κανονιστικό περιεχόμενο των εν λόγω πράξεων, καθώς και η έκτασή του διαφέρουν, διότι άλλες πράξεις αποτελούν διεθνείς συμβάσεις (το Διεθνές Σύμφωνο για τα κοινωνικά δικαιώματα του Ο.Η.Ε), ενώ οι υπόλοιπες απλές διακηρύξεις. Ωστόσο, όμως, τόνισε ότι *«σε όλες αυτές τις πράξεις το δικαίωμα για ετήσια άδεια αναφέρεται μεταξύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων με όρους μη ισοδύναμους»*²²³. Μετά την απαρίθμηση των παραπάνω διεθνών πράξεων, ο Εισαγγελέας αναφέρθηκε και στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, και συγκεκριμένα στο άρθρο 31§2 «Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας», προκειμένου να συνάγει το θεμελιώδη χαρακτήρα του κοινωνικού δικαιώματος.

Εν συνεχεία, ο Εισαγγελέας συνηγορεί στο γεγονός ότι ο ΧΘΔΕΕ δεν έχει κανονιστικό περιεχόμενο και στερείται αυτόνομης δεσμευτικής ισχύος, προβάλλει όμως, ελλείπει άλλου προσφορότερου χαρακτηρισμού, τη θέση της «επιβεβαιωτικής λειτουργίας» του Χάρτη²²⁴: Αναφέρει το Προοίμιο του Χάρτη, το οποίο απαριθμεί τις πηγές έμπνευσής του και επισημαίνει ότι *«σαφώς περιέχει διατυπώσεις που φαίνονται να αναγνωρίζουν δικαιώματα που ήδη προβλέπονται αλλού»*²²⁵, προσφεύγοντας στη γνωστή μέθοδο της συναγωγής των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου. Η θέση αυτή προσδίδει «έμμεση δεσμευτικότητα» στη διάταξη αυτή, η οποία εκλαμβάνεται *«ως ουσιαστικό μέτρο αναφοράς για όλους τους φορείς εντός της Κοινότητας – κράτη μέλη, όργανα, φυσικά και νομικά πρόσωπα»*²²⁶.

Με τις προτάσεις του αυτές, ο Γενικός Εισαγγελέας επιβεβαίωσε τόσο τη σημασία του ΧΘΔΕΕ ως σημείου αναφοράς, όσο και το ότι ο σκοπός της βελτίωσης της

²²² σκέψεις 23, 24.

²²³ σκέψη 25.

²²⁴ Στάγκος Π., *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη. Η σχέση της με τη συνταγματική εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, σ. 545.

²²⁵ σκέψη 27.

²²⁶ σκέψη 28.

ασφάλειας, της υγιεινής και της υγείας των εργαζομένων στην εργασία δεν εξαρτάται από καθαρά οικονομικές εκτιμήσεις²²⁷.

Η σημασία της απόφασης του ΔΕΚ²²⁸ έγκειται στο γεγονός της επέκτασης του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας 93/104, δεδομένου ότι κρίθηκε ότι το δικαίωμα του εργαζόμενου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών παρέχεται στους εργαζόμενους επί συμβάσει μικρότερης των δεκατριών εβδομάδων. Ωστόσο, το κοινοτικό δικαστήριο παρέλειψε να κάνει κάποια αναφορά στο ΧΘΔΕΕ, λόγω της κρισιμότητας του ζητήματος της νομικής ισχύος του τελευταίου. Αντίθετα, η θεμελίωση των διατάξεων της Οδηγίας στηρίχθηκε στη διάταξη του άρθρου 136 ΣΕΚ αλλά και στον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων²²⁹.

Ιερατέρω, κοινωνικό δικαίωμα, το οποίο κατοχυρώνεται στο ΧΘΔΕΕ επικαλέστηκε και η αυστριακή Εισαγγελέας C. Stix-Hackl στις προτάσεις της στις 31 Μαΐου 2001 στην υπόθεση Επιτροπή κατά Ιταλίας²³⁰. Με την προσφυγή της, η Επιτροπή ζητούσε την αναγνώριση παράβασης της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 12^{ης} Ιουνίου 1989, σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης, της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία, από την Ιταλία, λόγω της μη νομότυπης μεταφοράς της στο εσωτερικό δίκαιο. Στις προτάσεις της η Εισαγγελέας, μεταξύ άλλων, αναφέρει ότι «η σημασία του δικαιώματος σε υγιεινές και ασφαλείς συνθήκες εργασίας υπογραμμίζεται επίσης από το γεγονός ότι περιελήφθη στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (άρθρο 31, παράγραφος 1) της 7^{ης} Δεκεμβρίου 2000»²³¹.

Επιπλέον, το ΔΕΚ, σε δύο αποφάσεις του, τις οποίες εξέδωσε το **Δεκέμβριο του 2007**²³² - η πρώτη από τις οποίες εκδόθηκε ύστερα από προδικαστικό ερώτημα δικαστηρίου της Μεγάλης Βρετανίας - έκρινε, μεταξύ άλλων, και το χαρακτήρα του δικαιώματος συλλογικών δράσεων συμπεριλαμβανομένης της απεργίας ως θεμελιώδους

²²⁷ Σκουρής Β., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εισήγηση στην εκδήλωση «Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και η κοινωνία των πολιτών», σ. 31.

²²⁸ ΔΕΚ, 26.6.2001, υποθ. C-173/99, The Queen & Secretary of State for Trade and Industry, ex parte: Broadcasting, Entertainment, Cinematographic and Theatre Union (BECTU), Συλλ., I-4881.

²²⁹ Ιγγλεζάκης Ι., *Κοινωνικό κράτος δικαίου υπό το πρίσμα της συνταγματικής αναθεώρησης του 2001 (άρθρο 25§1 του Συντάγματος) και του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου*, σ. 232-233.

²³⁰ ΔΕΚ, 15.11.2001, υποθ. C-49/00, Συλλογή I-8615.

²³¹ σκέψη 57, υποσημείωση 11.

²³² Πρόκειται για τις αποφάσεις της 11.12.2007, υποθ. C-438/05, *International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union κατά Viking Line ABP και OÜ Viking Line Eesti* και της 18.12.2007, υποθ. C-341/05, *Laval un Partneri Ltd κατά Svenska Byggnadsarbetareförbundet κ.λ.π.*

δικαιώματος. Στις εν λόγω αποφάσεις, το Δικαστήριο, συμπεριέλαβε, μαζί με μια σειρά διεθνών κειμένων που κατοχυρώνουν τα κοινωνικά δικαιώματα, το ΧΘΔΕΕ, ως νομική βάση, στην οποία στηρίζεται το ως άνω δικαίωμα, που περιλαμβάνεται στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, ενώ, παράλληλα, επιβεβαιώνονται οι δυνατότητες περιορισμού του. Επιπρόσθετα δε, το ΔΕΚ προσφεύγει αποκλειστικά στο άρθρο 28 του Χάρτη, ως νομική βάση, για τους περιορισμούς του σε επίπεδο κοινοτικού δικαίου ²³³. Με τον τρόπο αυτό, το Δικαστήριο αναγνωρίζει μια «προεπίδραση» του Χάρτη, προτού ο τελευταίος αποκτήσει νομική δεσμευτικότητα ²³⁴.

14.3 Ο ΧΘΔΕΕ στη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας

14.3.1 Η νομική δεσμευτικότητα του ΧΘΔΕΕ

Περισσότερο από δύο χρόνια, μετά την αποτυχία της Συνταγματικής Συνθήκης και τα αρνητικά δημοψηφίσματα σε Γαλλία και Ολλανδία, τα κράτη μέλη συμφώνησαν πάνω σ' ένα νέο κείμενο: Συγκεκριμένα, στις 13 Δεκεμβρίου 2007, στο πλαίσιο της συνόδου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, υπογράφηκε η Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας, η οποία, ύστερα από πολυετείς διαπραγματεύσεις, τροποποιεί τις δύο βασικές Συνθήκες για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

²³³ «(...) πρέπει να τονιστεί ότι το δικαίωμα αναλήψεως συλλογικής δράσεως, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος απεργίας, αναγνωρίζεται τόσο από διάφορες διεθνείς πράξεις για τις οποίες τα κράτη μέλη έχουν συννεργαστεί ή στις οποίες έχουν προσχωρήσει, όπως είναι ο ευρωπαϊκός κοινωνικός χάρτης, που υπογράφηκε στο Τορίνο στις 18 Οκτωβρίου 1961 και μνημονεύεται εξάλλου ρητώς στο άρθρο 136 ΕΚ, και η σύμβαση αριθ. 87, της 9ης Ιουλίου 1948, όσον αφορά τη συνδικαλιστική ελευθερία και την προστασία του συνδικαλιστικού δικαιώματος, που συνήψε στις 9 Ιουλίου 1948 η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, όσο και από πράξεις που έχουν καταρτίσει τα εν λόγω κράτη μέλη σε κοινοτικό επίπεδο ή στο πλαίσιο της Ένωσης, όπως είναι ο κοινοτικός χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, ο οποίος θεσπίστηκε κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Στρασβούργου στις 9 Δεκεμβρίου 1989 και μνημονεύεται ομοίως στο άρθρο 136 ΕΚ, και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης που διακηρύχθηκε στη Νίκαια στις 7 Δεκεμβρίου 2000 (ΕΕ C 364, σ. 1)» (σκέψη 43). «Συνεπώς, ναι μεν το δικαίωμα αναλήψεως συλλογικής δράσεως, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος της απεργίας, πρέπει να αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες δικαίωμα που αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου, την τήρηση των οποίων εξασφαλίζει το Δικαστήριο, πλην όμως η άσκησή του πρέπει να υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς. Συγκεκριμένα, όπως τονίζει εκ νέου το άρθρο 28 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα εν λόγω δικαιώματα προστατεύονται σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές (...)» (σκέψη 44). Ομοίως και οι σκέψεις 90 και 91 της υπόθεσης C-341/05.

²³⁴ Ηλιοπούλου-Στράγγα Η., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: από τη Νίκαια στη Λισσαβόνα*, ΕυρΠολ 1/2008, σ. 101.

Ειδικότερα, όσον αφορά στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η εν λόγω Συνθήκη παραπέμπει στο ΧΘΔΕΕ, ο οποίος περιέχει το σύνολο των δικαιωμάτων των πολιτών της Ένωσης έναντι των θεσμικών οργάνων της²³⁵. Σε αντίθεση, δηλαδή, προς τη Συνταγματική Συνθήκη, η οποία περιείχε στο σώμα της ολόκληρο το κείμενο του Χάρτη, η Μεταρρυθμιστική Συνθήκη περιορίζεται σε μια γενική αναφορά - στο άρθρο 6 - της νομικής ισχύος του ΧΘΔΕΕ. Σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο, ο Χάρτης διαθέτει την ίδια νομική δεσμευτικότητα με τις Συνθήκες. Η αναφορά αυτή φαίνεται επαρκής για την ενίσχυση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ένωση: Η Συνθήκη της Λισσαβόνας αποφορτίζεται, τουλάχιστον ποσοτικά, ενώ ταυτόχρονα τα θεμελιώδη δικαιώματα αντιπροσωπεύουν ένα ουσιαστικό στοιχείο της μεταρρύθμισης²³⁶.

Συνεπώς, ο ΧΘΔΕΕ, χωρίς να αναφέρεται πουθενά στο κείμενο της Συνθήκης, αποκτά, με αυτόν τον τρόπο, νομική δεσμευτικότητα για όλα τα Κράτη μέλη της Ένωσης, πλην της Μεγάλης Βρετανίας και της Πολωνίας, οι οποίες, όπως θα γίνει λόγος παρακάτω, αυτοεξαιρέθηκαν, μέσω ειδικού Πρωτοκόλλου.

14.3.2 Το ειδικό καθεστώς για τη Μεγάλη Βρετανία και την Πολωνία: Το Πρωτόκολλο για την εφαρμογή του ΧΘΔΕΕ

Ήδη, από την περίοδο της επεξεργασίας του ΧΘΔΕΕ, η Μεγάλη Βρετανία είχε εκφράσει τους ενδοιασμούς της όσον αφορά στον εν λόγω Χάρτη, οι οποίοι, εν τέλει ξεπεράστηκαν κατά την υπογραφή της Συνταγματικής Συνθήκης, ύστερα από τη διαβεβαίωση ότι τόσο οι έννοιες «αρχές» και «δικαιώματα» είναι διακριτές όσο και ότι ο Χάρτης δεν θα επεκτείνει τις αρμοδιότητες της Ένωσης. Παρά τη διασάφιση αυτή, η Μεγάλη Βρετανία επανήλθε στις διαπραγματεύσεις με ένα καλά επεξεργασμένο Πρωτόκολλο, κυρίως λόγω των ενδοιασμών της σε σχέση με το κεφάλαιο του Χάρτη «Αλληλεγγύη». Οι φόβοι της συνίσταντο στο ότι στο κεφάλαιο αυτό είναι συγκεντρωμένες οι κοινωνικές διατάξεις, την εφαρμογή κάποιων από τις οποίες δεν επιθυμούσε στο εσωτερικό της²³⁷. Η υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου «*σχετικά με την*

²³⁵ http://europa.eu/lisbon_treaty/glance/index_el.htm

²³⁶ Schwarze J., *Le traité de Lisbonne. Quelques remarques d'un observateur allemand*, RMCUE 518, 2008, σ. 284.

²³⁷ De La Rochère J-D., Chaltiel F., *Le Traité de Lisbonne: Quel contenu?*, RMCUE 513, 2007, σ. 619-620.

εφαρμογή του *Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο* στη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας²³⁸, λοιπόν, αποδεικνύει με τον πλέον προφανή τρόπο τις πολιτικές δυσκολίες, οι οποίες υπήρχαν σε σχέση με την κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων στο ΧΘΔΕΕ. Μάλιστα, σε κανέναν άλλο θεματικό τομέα του ΧΘΔΕΕ, όπως αυτόν των κοινωνικών δικαιωμάτων, δεν συγκρούστηκαν τόσο διαμετρικά αντίθετες απόψεις, σε πολιτικό και επιστημονικό επίπεδο.

Συγκεκριμένα, η Βρετανία φοβόταν ότι ο ΧΘΔΕΕ θα λειτουργούσε ως «κερκόπορτα», μέσω της οποίας θα εισχωρούσαν, με όχημα το κοινοτικό δίκαιο, – αργά ή γρήγορα – νέα κοινωνικά δικαιώματα στην εσωτερική έννομη τάξη της²³⁹. Προκειμένου, λοιπόν, να αποφευχθεί μια ενδεχόμενη επέκταση της κανονιστικής εμβέλειας των κοινωνικών δικαιωμάτων, τόσο η Βρετανία όσο και η Πολωνία πέτυχαν, μέσω του Πρωτοκόλλου, περιορισμένη μόνο εφαρμογή²⁴⁰.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τη διάταξη του **άρθρου 1§1** του Πρωτοκόλλου, «Ο *Χάρτης* δεν διευρύνει την ευχέρεια του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή οποιουδήποτε δικαστηρίου της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου, να κρίνει ότι οι νόμοι, οι κανονισμοί ή οι διοικητικές διατάξεις, πρακτικές ή δράση της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου δεν συνάδουν με τα θεμελιώδη δικαιώματα, ελευθερίες και αρχές που επιβεβαιώνει». Περαιτέρω, στην **§2 του ιδίου άρθρου**, τονίζεται ότι «Ειδικότερα, και προς αποφυγή πάσης αμφιβολίας, ουδέν στον *Τίτλο IV* του *Χάρτη* παράγει αγωγήματα τα οποία εφαρμόζονται στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο, εκτός εάν η Πολωνία ή το Ηνωμένο Βασίλειο προβλέπουν τέτοια δικαιώματα στην εθνική τους νομοθεσία». Επίσης, στο **άρθρο 2** ορίζεται ότι «Όταν μια διάταξη του *Χάρτη* αναφέρεται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, εφαρμόζεται στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο μόνον στο βαθμό που τα δικαιώματα ή οι αρχές που περιέχει αναγνωρίζονται στη νομοθεσία ή τις πρακτικές της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου».

²³⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 311 ΣΕΚ [άρθρο 49β ΣΕΕ, όπως τροποποιήθηκε με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας], τα πρωτόκολλα που προσαρτώνται στη Συνθήκη με κοινή συμφωνία των κρατών μελών αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της.

²³⁹ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Η κοινωνική διάσταση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ΕυρΠολ 2/2008, σ. 329.

²⁴⁰ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *ibidem*, σ. 338.

Ειδικότερα, το ανωτέρω Πρωτόκολλο περιέχει τρεις επιφυλάξεις των δύο αυτών χωρών όσον αφορά στην εφαρμογή του ΧΘΔΕΕ, και συγκεκριμένα α) στην έκταση αρμοδιότητας του ΔΕΚ και των εθνικών τους δικαστηρίων, β) στη νομική ισχύ των δικαιωμάτων του κεφαλαίου «Αλληλεγγύη» και γ) στις προϋποθέσεις εφαρμογής των διατάξεων, στις οποίες γίνεται λόγος για «εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές»²⁴¹.

Παρά το γεγονός ότι από ίδιο το Πρωτόκολλο δεν συνάγεται ολοσχερής άρνηση δέσμευσης των δύο αυτών κρατών από το ΧΘΔΕΕ, γεννώνται, ερωτήματα σε σχέση με την εφαρμογή του τελευταίου, δεδομένου ότι αποκλείεται ο έλεγχος των νομοθετικών και διοικητικών διατάξεων από τα ευρωπαϊκά δικαστήρια, ενώ επιπλέον και η εφαρμογή κάποιων δικαιωμάτων εξαρτάται από την αναγνώρισή τους από το εθνικό δίκαιο ή την πρακτική²⁴².

Επιπρόσθετα, η Πολωνία προχώρησε σε Δήλωση στην οποία αναφέρεται ότι λόγω της παράδοσης της κοινωνικής δράσης της «*Solidarność*» και της ιδιαίτερης συμβολής της στην κατάκτηση κοινωνικών δικαιωμάτων και δικαιωμάτων των εργαζομένων σέβεται απεριόριστα τα κοινωνικά δικαιώματα και τα δικαιώματα των εργαζομένων που κατοχυρώνονται στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ιδιαιτέρως τα δικαιώματα των εργαζομένων που κατοχυρώνονται στο τέταρτο κεφάλαιο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ανωτέρω δήλωση, την οποία η Διακυβερνητική Διάσκεψη έλαβε υπό σημείωση και προσαρτάται στην Τελική Πράξη, καταδεικνύει, επιπλέον, πως η Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο απορρίπτουν τον Χάρτη για διαφορετικούς λόγους²⁴³.

Ωστόσο, το σημαντικό μειονέκτημα του *opting out* των δύο κρατών, για λόγους αναγόμενους στην εσωτερική τους πολιτική, περιορίζεται από το γεγονός ότι όχι μόνο το κείμενο της Συνθήκης αλλά επίσης και το αντίστοιχο Πρωτόκολλο περιλαμβάνει την αρχή ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα, τα οποία έχουν μέχρι σήμερα αναγνωριστεί από τη νομολογία, αποτελούν γενικές αρχές δικαίου, οι οποίες είναι μέρος του δικαίου της Ένωσης και κατά συνέπεια δεσμεύουν και τη Μεγάλη Βρετανία και την Πολωνία²⁴⁴.

²⁴¹ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων...*, *op.cit.*, σ. 117.

²⁴² Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *ibidem*, σ. 118.

²⁴³ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Η κοινωνική διάσταση...*, *op.cit.*, σ. 339.

²⁴⁴ Schwarze J., *op.cit.*, σ. 284.

Από την άλλη πλευρά, όμως, αξίζει να επισημανθεί ότι αυτό το *opting out* θέτει σε αμφισβήτηση το «κοινοτικό κεκτημένο», ιδίως στην περίπτωση κατά την οποία το ΔΕΚ έχει αναγνωρίσει ότι κάποιο δικαίωμα ανήκει στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, ενώ παράλληλα το Πρωτόκολλο το αμφισβητεί²⁴⁵. Αυτό συνέβη στις αποφάσεις του Δεκεμβρίου του 2007, στις οποίες το ΔΕΚ κλήθηκε να αποφανθεί για το δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων - στο οποίο ανήκει και η απεργία - και, προκειμένου να στηρίξει ότι το εν λόγω δικαίωμα αποτελεί μέρος των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου, αναφέρθηκε, μεταξύ άλλων, και στο ΧΘΔΕΕ. Συνακόλουθα, γεννάται και το ερώτημα, αν το Πρωτόκολλο θα μπορούσε να οδηγήσει στην κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας από τη Μεγάλη Βρετανία, με επίκληση του ίδιου του Πρωτοκόλλου, και χωρίς να θιγεί το κοινοτικό κεκτημένο. Επιπλέον δε, γεννώνται και ερωτήματα συνταγματικού δικαίου, λαμβάνοντας υπόψη ότι η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων τελεί υπό τον όρο της αμοιβαιότητας^{246,247}.

Καταληκτικά, μια άλλη εξίσου σημαντική επισήμανση αφορά στη δημιουργία, μέσω του Πρωτοκόλλου, μιας Ευρώπης «à la carte» στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων' ωστόσο το ίδιο το ΔΕΚ θα είναι το αρμόδιο κοινοτικό όργανο το οποίο θα κληθεί να ερμηνεύσει τελικώς τις διατάξεις του Πρωτοκόλλου και συνακόλουθα το εύρος των περιορισμών που εισάγονται με αυτό²⁴⁸.

15. Τα κοινωνικά δικαιώματα στον ΧΘΔΕΕ

15.1 Εισαγωγικά

Ο ΧΘΔΕΕ αποτελείται από ένα εισαγωγικό προοίμιο και 54 άρθρα, τα οποία περιλαμβάνονται σε 7 κεφάλαια. Τα θεμελιώδη δικαιώματα περιέχονται σε 6 κεφάλαια, τα οποία τιτλοφορούνται ως εξής: **Αξιοπρέπεια, Ελευθερία, Ισότητα, Αλληλεγγύη,**

²⁴⁵ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων...*, *op.cit.*, σ. 118

²⁴⁶ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *ibidem*, σ. 119

²⁴⁷ Άρθρο 28§3 του ελληνικού Συντάγματος: «Η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δεν θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και με τον όρο της αμοιβαιότητας».

²⁴⁸ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Η κοινωνική διάσταση...*, *op.cit.*, σ. 339.

Ιθαγένεια και Δικαιοσύνη. Τέλος, στο κεφάλαιο VII περιέχονται οι γενικές διατάξεις που διέπουν την ερμηνεία και την εφαρμογή του Χάρτη (άρθρα 51-53). Η κατηγοριοποίηση αυτή των δικαιωμάτων στα παραπάνω κεφάλαια έχει την έννοια της πιο ορθολογικής και εύστοχης κατάταξής τους σε ομάδες με βάση το περιεχόμενό τους. Η κατάταξη αυτή ελλείπει από τον ελληνικό Σύνταγμα και έτσι «αποτρέπεται η στεγανοποίηση των δικαιωμάτων δια της περιοριστικής και «ασφυκτικής» ένταξής τους σε μια από τις υπάρχουσες κατηγορίες»²⁴⁹.

Περαιτέρω, μια σημαντική καινοτομία του ΧΘΔΕΕ²⁵⁰ αποτελεί το γεγονός ότι στο κείμενό του συγκεντρώνονται όλα τα δικαιώματα του ατόμου: ατομικά, πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά και αυτά των πολιτών της Ένωσης. Με τον τρόπο αυτό, λοιπόν, εγκαταλείπεται η διάκριση - μεταξύ ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων από τη μια και κοινωνικών και οικονομικών από την άλλη - , η οποία υφίσταται στα ευρωπαϊκά και διεθνή κείμενα, και αντ' αυτής υλοποιείται η αρχή του «αδιαιρέτου» των δικαιωμάτων. Μάλιστα, στο σημείο αυτό ο ΧΘΔΕΕ έχει περισσότερες ομοιότητες με τα σύγχρονα ευρωπαϊκά εθνικά Συντάγματα, όπως το ελληνικό, και όχι με διεθνείς Συμβάσεις προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων²⁵¹. Επιπρόσθετα δε, από το γεγονός και μόνο ότι τα κοινωνικά δικαιώματα βρίσκονται, μαζί με τα ατομικά και τα πολιτικά, διάσπαρτα σε διαφορετικά κεφάλαια μέσα στο ΧΘΔΕΕ μπορεί να συναχθεί η ισοτιμία τους με τα τελευταία²⁵².

15.2 Τα επιμέρους κοινωνικά δικαιώματα του Χάρτη – Διακρίσεις

Το κυρίως σώμα των κοινωνικών δικαιωμάτων περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο IV, το οποίο έχει τίτλο «*Αλληλεγγύη*» και περιλαμβάνει τα άρθρα 27-38. Ο όρος «αλληλεγγύη» ήταν ο πιο αμφισβητήσιμος, δεδομένου ότι αποτελεί, αναμφίβολα κάτι καινούριο. Η αναφορά του, μάλιστα, μπορεί να θεωρηθεί ως μία από τις σημαντικότερες προσφορές του ΧΘΔΕΕ²⁵³. Επιπρόσθετα δε, αξίζει να επισημανθεί και το γεγονός ότι

²⁴⁹ Τζέμος Β., *Τα κρατικά καθήκοντα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, ΔτΑ 34/2007, σ. 484.

²⁵⁰ COM (2000) 644 τελικό, «Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με τη νομική φύση των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

²⁵¹ Ηλιοπούλου – Στράγγα Τ., *Η κοινωνική διάσταση...*, *op.cit.*, σ. 320.

²⁵² Κοντιάδης Ξ., *Συνταγματικές εγγυήσεις...*, *op.cit.*, σ. 258.

²⁵³ Braibant G., *La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, σ. 294.

ενώ η έννοια αυτή αφορούσε παραδοσιακά τις συλλογικές εργασιακές σχέσεις, στο ΧΘΔΕΕ αναδεικνύεται ως γενικότερη αξία, ισότιμη με τις υπόλοιπες, που αποτελούν το θεμέλιο του κοινοτικού οικοδομήματος²⁵⁴.

Αναλυτικότερα, το εν λόγω κεφάλαιο κατοχυρώνει τα ακόλουθα: το δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης (άρθρο 27), το δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων²⁵⁵ (άρθρο 28), το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας (άρθρο 29), την προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης (άρθρο 30), τις δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας (άρθρο 31), την απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και την προστασία των νέων στην εργασία (άρθρο 32), την οικογενειακή και επαγγελματική ζωή (άρθρο 33), την κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική αρωγή (άρθρο 34), την προστασία της υγείας (άρθρο 35), την πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος (άρθρο 36), την προστασία του περιβάλλοντος (άρθρο 37) και την προστασία του καταναλωτή (άρθρο 38).

Περαιτέρω, στο κεφάλαιο III «Ισότητα» (άρθρα 20-26), κατοχυρώνονται η ισότητα γυναικών και ανδρών στην απασχόληση και την εργασία (άρθρο 23), τα δικαιώματα του παιδιού (άρθρο 24), τα δικαιώματα των ηλικιωμένων (άρθρο 25), καθώς και η ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες (άρθρο 26). Τέλος, στο κεφάλαιο II υπό τον τίτλο «Ελευθερία» κατοχυρώνονται το δικαίωμα εκπαίδευσης (άρθρο 14) και το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 15).

Σύμφωνα με το ουσιαστικό περιεχόμενό τους, τα κοινωνικά δικαιώματα μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες²⁵⁶: Η πρώτη αφορά στο δικαίωμα της εργασίας και τα σχετικά με αυτή δικαιώματα. Σ' αυτήν ανήκουν η ελευθερία επιλογής του επαγγέλματος, το δικαίωμα σε υγιεινές, ασφαλείς και αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας,

²⁵⁴ Σκουρής Β., *op.cit.*, σ. 29.

²⁵⁵ Στη διατύπωση της διάταξης γίνεται ρητή αναφορά στο δικαίωμα της απεργίας ως μορφή συλλογικής δράσης. Το άρθρο αυτό ήταν ένα από τα πιο πολυσυζητημένα, καθώς η Μεγάλη Βρετανία και η Γερμανία αντιδρούσαν στη συμπερίληψη της απεργίας, η μεν πρώτη δεν επιθυμούσε καμιά αναφορά, η δε δεύτερη ήθελε η αναφορά της απεργίας να συμπληρώνεται από το "lock-out", το οποίο, όμως, έχει διαφορετικό περιεχόμενο στα κράτη μέλη. Ανάμεσα στα επιχειρήματα των διαφωνούντων ήταν και η διατύπωση του άρθρου 137§6 της ΣΕΚ, το οποίο εξαιρούσε από την εφαρμογή του το δικαίωμα της απεργίας. Ωστόσο, η διατύπωση αυτή αφορούσε το διαδικαστικό ζήτημα σχετικά με τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου, της Επιτροπής και του Κοινοβουλίου και δεν οδηγεί σε περιορισμό των αρμοδιοτήτων της Κοινότητας (βλ. Braibant G., *op.cit.*, σ. 176-178).

²⁵⁶ Κατρούγκαλος Γ., *Φιλελευθερισμός και αρχή του κοινωνικού κράτους στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη*, ΕΕΕυρΔ 2:2005, σ. 275-276.

καθώς και η απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και η προστασία των νέων στην εργασία. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα δικαιώματα σε κοινωνικές παροχές (εκπαίδευση, κοινωνική ασφάλεια, υγεία και πρόνοια). Σ' αυτήν περιλαμβάνονται τα δικαιώματα στην εκπαίδευση και την πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση, το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλειας και τις κοινωνικές υπηρεσίες για τη μητρότητα, την ασθένεια, τα εργατικά ατυχήματα, την εξάρτηση, τα γηρατειά και την ανεργία, το δικαίωμα κοινωνικής αρωγής και στεγαστικής βοήθειας για την εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όλους όσοι δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, καθώς και το δικαίωμα στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και άλλες υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος. Τέλος, η τρίτη κατηγορία αφορά στα δικαιώματα ειδικών κατηγοριών του πληθυσμού, στην οποία ανήκουν τα δικαιώματα των παιδιών και των ηλικιωμένων, των ατόμων με αναπηρίες καθώς και η προστασία της οικογενειακής ζωής.

Καταληκτικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο ΧΘΔΕΕ διακηρύσσει τα κοινωνικά δικαιώματα με έναν τρόπο περιοριστικό: Ο κατάλογός τους δεν περιλαμβάνει δικαιώματα όπως είναι το δικαίωμα σε δίκαιη αμοιβή, το δικαίωμα στην εργασία και το δικαίωμα στη στέγαση^{257,258}. Συνεπώς, ο Χάρτης «συστέλλει σημαντικά τον εννοιολογικό πυρήνα του περιεχομένου τους και, αντίστοιχα, τον βαθμό προστασίας τους»²⁵⁹ σε σχέση με τις εθνικές νομοθεσίες, τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και τις συμβάσεις ΔΟΕ²⁶⁰.

²⁵⁷ De Schutter O., "La garantie des droits et principes sociaux dans la Charte des droits fondamentaux de l'Union Européenne", στο J.-Y.Carlier, O.De Schutter (επιμ.), *La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, σ. 117.

²⁵⁸ Τα εν λόγω δικαιώματα κατοχυρώνονται στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων και συγκεκριμένα στο άρθρο 1 ΕΚΧ «Κάθε πρόσωπο θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να κερδίζει τη ζωή του με εργασία που αναλαμβάνει ελεύθερα», στο άρθρο 4 ΕΚΧ και 5 του Χάρτη των Εργαζομένων «Όλοι οι εργαζόμενοι έχουν δικαίωμα σε δίκαιη αμοιβή, που να εξασφαλίζει σ' αυτός και τις οικογένειές τους ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο» και στο άρθρο 31 του αναθεωρημένου Κοινωνικού Χάρτη «Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα στέγασης».

²⁵⁹ Νικολόπουλος Γ., *Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μία αμφιλεγόμενη διαδικασία*, ΠοινΔικ 2/2001, σ. 183.

²⁶⁰ Έτσι, το δικαίωμα στην εργασία γίνεται δικαίωμα του κάθε προσώπου «να εργάζεται και να ασκεί το επάγγελμα» (αρ.15) και «δικαίωμα πρόσβασης σε δωρεάν υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας», όπως επίσης και το δικαίωμα στην κοινωνική προστασία «δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλειας και στις κοινωνικές υπηρεσίες που εξασφαλίζουν προστασία» (αρ.34).

16. Το πρόβλημα της αγωγιμότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων στο ΧΘΔΕΕ

16.1 Η διαμάχη για τη συμπερίληψη των κοινωνικών δικαιωμάτων στο ΧΘΔΕΕ

Η κατοχύρωση ή μη των κοινωνικών δικαιωμάτων στο ΧΘΔΕΕ προκάλεσε προστριβές ανάμεσα στα κράτη μέλη²⁶¹, γεγονός το οποίο οφείλεται ιδίως στις διάφορες μορφές που προσλαμβάνει η αρχή του κοινωνικού κράτους στα εθνικά Συντάγματα²⁶².

Ειδικότερα, στη συνεδρίαση στις 5 Ιουνίου 2000 της Συνέλευσης καταγράφηκαν πάνω σ' αυτό το ζήτημα δύο κυρίως θέσεις: Η πρώτη ήταν η «ηπειρωτική», η οποία εδράζεται στο ισχυρό κοινωνικό κράτος, με εκπρόσωπο τον *Guy Braibant*, αντιπρόσωπο του Γάλλου Πρωθυπουργού²⁶³ και η δεύτερη, η «αγγλοσαξονική», η οποία στηριζόταν στην υπολειμματική αντίληψη του κοινωνικού κράτους και διατυπώθηκε από τον Λόρδο *Goldsmith Q.C.*, εκπρόσωπο της βρετανικής κυβέρνησης²⁶⁴. Υποστηρικτές της πρώτης θέσης ήταν οι εκπρόσωποι της Γερμανίας, του Βελγίου της Ελλάδας και οι σοσιαλδημοκράτες της Ισπανίας²⁶⁵, ενώ με τη δεύτερη γραμμή σκέψης τάχθηκαν οι εκπρόσωποι της Ιρλανδίας, της Ολλανδίας και της Δανίας.

²⁶¹ Σύμφωνα με την εντολή της Κολωνίας, «(...)Κατά την εκπόνηση του Χάρτη θα πρέπει εξάλλου να ληφθούν υπόψη οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα που περιέχονται στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και στον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων (άρθρο 136 ΣΕΚ), στο μέτρο που δεν αποτελούν βάση μόνο για τους στόχους της δράσης της Ένωσης (...)». Την εν λόγω εντολή επικαλέστηκαν και οι δυο αντιμαχόμενες πλευρές, οι μεν για να υποστηρίξουν την κατοχύρωση των εν λόγω δικαιωμάτων στο Χάρτη, οι δε δεύτεροι για να υπενθυμίσουν την κατοχύρωση μόνο των κοινωνικών δικαιωμάτων που δεν αποτελούσαν απλώς στόχους της Ένωσης (πρβλ. Παπαδοπούλου Λ., *Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη*, *op.cit.*, υποσ. 153, σ. 1034).

²⁶² Κοντιάδης Ξ., *Κοινωνικά Δικαιώματα και Κοινωνική Αλληλεγγύη στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα*, ΕΔΚΑ 2003, σ. 721-722.

²⁶³ Ο εκπρόσωπος της γαλλικής κυβέρνησης *Guy Braibant*, όπως και ο εκπρόσωπος της γερμανικής κάτω Βουλής *Jürge Meyer* (SPD), διαδραμάτισαν ιδιαίτερο ρόλο στις διεργασίες της Συνέλευσης αναφορικά με την κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Το σχέδιο συζήτησης για τα κοινωνικά δικαιώματα - το λεγόμενο «*Braibant – Meyer – Papier*» - περιείχε τις αντιλήψεις τους περί του αδιαιρέτου και μη διαφορετικού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συνάντησε ευρεία υποστήριξη, με τη βοήθεια και της σοσιαλδημοκρατικής πλειοψηφίας στη σύνθεση του σώματος (πρβλ. Ζώρας Κ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Νίκαια 2000. Πολιτική και Κοινωνική Δυναμική*, ΔτΑ 14/2002, σ. 444).

²⁶⁴ Παπαδοπούλου Λ., *Ευρωπαϊκός Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων...*, *op.cit.*, σ. 49.

²⁶⁵ Η Γαλλία έπαιξε ενεργό ρόλο για την επίτευξη συμφωνίας, προκειμένου να προβλεφθεί ένα ελάχιστο όριο προστασίας των δικαιωμάτων των εργαζομένων (αρ. 27-33) και των δικαιωμάτων στην κοινωνική ασφάλιση και αρωγή (αρ.34). Ωστόσο, δεν προβλέφθηκε το δικαίωμα για εργασία και ειδικότερα το

Πιο αναλυτικά, οι υποστηρικτές της πρώτης άποψης, οι οποίοι επιθυμούσαν έναν κατάλογο κοινωνικών δικαιωμάτων αντίστοιχο προς αυτό των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, διατύπωσαν τα εξής επιχειρήματα: Πρώτον, η κοινή γνώμη και η κοινωνία των πολιτών δεν θα μπορούσαν να αποδεχτούν την απουσία των κοινωνικών δικαιωμάτων, δεδομένου ότι η δράση της Ένωσης αφορά κυρίως κοινωνικοοικονομικούς τομείς. Δεύτερον, τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούσαν τις πιο επίμαχες έννοιες και για το λόγο αυτό δικαιολογούσαν τη συγκρότηση και λειτουργία της Συνέλευσης, καθώς ζήτημα αναφορικά με τα ατομικά δικαιώματα δυνάμενο να οδηγήσει στη συγκρότηση της τελευταίας δεν υφίστατο, δεδομένης της ΕΣΔΑ. Τρίτον, η απουσία ενός καταλόγου κοινωνικών δικαιωμάτων από το Χάρτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα ισοδυναμούσε με μη αποδοχή των έτερων δύο Χαρτών: του Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων και του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Από την άλλη πλευρά, η δεύτερη άποψη υποστήριζε ότι ο ΧΘΔΕΕ πρέπει να περιέχει λίγα μόνο κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία η Ένωση δύναται να υλοποιήσει - αυτά δηλαδή που ανήκουν στην αρμοδιότητα της Ένωσης σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας - πράγμα όμως που δεν συνέτρεχε στην περίπτωση της κοινωνικής ασφάλειας²⁶⁶. Οι υπέρμαχοι αυτής της άποψης, λοιπόν, εξέφραζαν το φόβο ότι η καταχώρηση των κοινωνικών δικαιωμάτων στο Χάρτη θα είχε ως συνέπεια να προσδώσει στην Ένωση νέες αρμοδιότητες στο κοινωνικό πεδίο και συνακόλουθα η τελευταία θα δύνατο να υλοποιήσει τα εν λόγω δικαιώματα υπό την πρόφαση της κατοχύρωσής τους στο ΧΘΔΕΕ²⁶⁷.

16.2 Η διάκριση αρχών και δικαιωμάτων

16.2.1 Γενικά: Διάκριση και αγωγιμότητα

δικαίωμα για ένα ελάχιστο εισόδημα. Επιπλέον, η Γαλλία είχε καθοριστικό ρόλο και στην κατοχύρωση του δικαιώματος πρόσβασης στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος (αρ. 36), αναφορικά με το οποίο υπήρξε διαφωνία μεταξύ των δύο παραπάνω θέσεων. (Βλ. De La Rochère J., *La Charte des droits fondamentaux de l'Union Européenne: quelle valeur ajoutée, quel avenir*, RMCUE 443, 2000, σ. 676).

²⁶⁶ Πρβλ. Παπαδοπούλου Λ., *Ευρωπαϊκός Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων...*, *op.cit.*, σ. 51-52.

²⁶⁷ De Schutter O., *op.cit.*, σ. 117.

Κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας του σχεδίου του ΧΘΔΕΕ, οι συντάκτες του κειμένου προσέφυγαν στη διάκριση μεταξύ «αρχών» και «δικαιωμάτων», προκειμένου να ξεπεραστούν τα εμπόδια σε σχέση με την κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων^{268,269}. Ωστόσο, στο κείμενο, δεν γίνεται καμιά αναφορά σχετικά με το ποιές διατάξεις ανήκουν στην πρώτη και ποιές στη δεύτερη κατηγορία, δημιουργώντας επιπλέον σύγχυση: Κι αυτό διότι, βάσει της ανωτέρω διάκρισης, κάποιοι θεωρητικοί υποστηρίζουν πως τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν «αρχές», πράγμα το οποίο σημαίνει πως, όταν ο ΧΘΔΕΕ καταστεί νομικά δεσμευτικός, δεν θα είναι αγωγή, ενώ πάλι κάποιοι άλλοι θεωρούν πως τα κοινωνικά δικαιώματα αναπτύσσουν πλήρη αγωγιμότητα²⁷⁰. Οι λόγοι, οι οποίοι οδήγησαν στην επιλογή του ενιαίου κειμένου, οφείλονταν ιδίως στο γεγονός ότι η ενδεχόμενη μελλοντική δεσμευτικότητα του Χάρτη δεν θα συνεπαγόταν αποκλειστικά το δικαίωμα προσφυγής του ατόμου στο Δικαστήριο²⁷¹.

Ωστόσο, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι «αρχές» δεν στερούνται κανονιστικού χαρακτήρα, δεδομένου μάλιστα ότι δεν ήταν επιθυμητή, με βάση και την εντολή της Κολωνίας, η συμπερίληψη στο ΧΘΔΕΕ διατάξεων κοινωνικού περιεχομένου με τη μορφή προγραμματικών διατάξεων²⁷². Εξάλλου, τόσο οι «αρχές» όσο και τα «δικαιώματα» περιλαμβάνονται στα θεμελιώδη δικαιώματα του Χάρτη²⁷³.

Εντούτοις, αξίζει να επισημανθεί ότι η αγωγιμότητα ή μη ενός κοινωνικού δικαιώματος δεν εξαρτάται από το χαρακτηρισμό του ως «δικαιώματος» ή «αρχής». Συνεπώς, στην περίπτωση που ο ΧΘΔΕΕ καταστεί νομικά δεσμευτικός, οι κοινωνικού

²⁶⁸ De La Rochère J., *op.cit.*, σ. 677.

²⁶⁹ Πολλές συζητήσεις είχε προκαλέσει το άρθρο 31 του Charte 4316/00, το οποίο αποτελούσε το πρώτο άρθρο των κοινωνικών δικαιωμάτων και προέβαινε στο διαχωρισμό μεταξύ δικαιωμάτων και αρχών. Σύμφωνα με αυτό, «Τα όργανα και οι οργανισμοί της Ένωσης, τα κράτη μέλη όταν ενεργούν αποκλειστικά στο πλαίσιο του πεδίου εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου και οι κοινωνικοί εταίροι σε κοινοτικό επίπεδο και στο πλαίσιο των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους σέβονται τα δικαιώματα και υλοποιούν τις κοινωνικές αρχές, που εξαγγέλλονται στον παρόντα χάρτη». (Πρβλ. Παπαδοπούλου Α., *Ευρωπαϊκός Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων...*, *op.cit.*, σ. 53 και 55)

²⁷⁰ McCrudden C., *The Future of the EU Charter of Fundamental Rights*, σ. 17, [<http://www.uaces.org>].

²⁷¹ Παπαδοπούλου Α., *Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, ΤοΣ 6/2001, σ. 1312.

²⁷² Κοντιάδης Ξ., *Κοινωνικά δικαιώματα...*, *op.cit.*, σ. 724.

²⁷³ Η διάκριση αυτή είναι γνωστή στη Γαλλία από τη νομολογία του συνταγματικού Συμβουλίου, το οποίο κατ' επανάληψη έχει κάνει λόγο για αρχές με συνταγματική αξία, ο σεβασμός των οποίων ανατίθεται στο νομοθέτη. Η διάκριση αυτή ενυπάρχει στη διακήρυξη του Κοινοβουλίου των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αρχών της 12^{ης} Απριλίου 1989 αναφορικά με το δικαίωμα στο περιβάλλον (αρ.24) και τις συνθήκες εργασίας (αρ.13), Benoît · Rohmer F., «La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne ou une remise en cause des ponctifs en matière de droits économiques et sociaux», στο F.Benoît-Rohmer, C.Crewe, (επιμ.), *Les droits sociaux ou la demolition de quelques ponctifs*, σ. 179.

περιεχομένου διατάξεις του θα αναπτύξουν ανάλογη νομική δεσμευτικότητα και συγκεκριμένα²⁷⁴:

- α) θα αποτελούν κανόνες δικαίου οι οποίοι κατ' επέκταση θα είναι δεσμευτικοί και συνεπώς θα υποχρεώνουν τα όργανα τόσο της Ένωσης όσο και των κρατών μελών να δρουν σύμφωνα προς τις αντίστοιχες διατάξεις του Χάρτη
- β) θα λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία κανόνων δικαίου του Ευρωπαϊκής Ένωσης
- γ) θα αποτελούν κανόνα ελέγχου κατά τον έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων των οργάνων των κρατών μελών κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους που σχετίζονται με το δίκαιο της Ένωσης
- δ) θα αποτελούν δικαιολογητικό λόγο για τον περιορισμό άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της Ένωσης και των κρατών μελών
- ε) θα δικαιολογούν, σε επίπεδο Ένωσης, «αποκλίσεις» από την αρχή της ισότητας και θα δύναται να νομιμοποιούν τη λήψη θετικών μέτρων διάκρισης υπέρ ασθενέστερων και αποκλεισμένων από ευμενείς ρυθμίσεις ομάδων προσώπων
- στ) τέλος, θα θεμελιώνονται αγωγήμες αξιώσεις έναντι των κοινωνικών δικαιωμάτων μετά την ενεργοποίηση του εθνικού νομοθέτη, εκτός αν υπάρξει τροποποίηση αρμοδιοτήτων στον κοινωνικό τομέα, και
- ζ) θα θεμελιώνεται αστική ευθύνη για παράλειψη του νομοθέτη προς ενεργοποίηση κάποιου κοινωνικού δικαιώματος στα κράτη μέλη.

16.2.2 Η γενική διατύπωση του άρθρου 51

Στο Προοίμιο του ΧΘΔΕΕ ορίζεται ότι *«η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές»*. Ακολούθως, το άρθρο 51§1, ορίζει το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη, απευθυνόμενο στα Όργανα της Ένωσης και τα Κράτη μέλη, τα οποία *«σέβονται τα δικαιώματα, τηρούν τις αρχές και προάγουν την εφαρμογή τους»*. Όπως γίνεται φανερό, μέσω των ανωτέρω διατυπώσεων, εισάγεται διάκριση ανάμεσα στα «δικαιώματα» και τις «αρχές», η οποία επιβάλλει για τα μεν πρώτα το «σεβασμό», για τις δε δεύτερες την «τήρηση». Ειδικότερα, η διάκριση αυτή έχει επίδραση στην διαφορετική αντιμετώπιση των δικαιωμάτων άλλων ως «υποκειμενικών», με δυνατότητα, δηλαδή,

²⁷⁴ Πρβλ. Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Η κοινωνική διάσταση...*, *op.cit.*, σ. 347-348.

ευθείας επίκλησής τους από φυσικά και νομικά πρόσωπα ενώπιον του ΔΕΚ και συνακόλουθα τη συμμόρφωση της αρχής, η οποία προέβη στην παραβίαση, και άλλων ως «δικαιοκαθορισμών»²⁷⁵, με την έννοια ότι η υποχρέωση σεβασμού των τελευταίων παρεμβάλλεται από την υποχρέωση εφαρμογής νομοθετικών ή εκτελεστικών πράξεων, οι οποίες τα υλοποιούν.

16.2.3 Ειδικότερα: Η διατύπωση των διατάξεων που κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα και οι επεξηγήσεις : Αρχές ή δικαιώματα;

Δεδομένης της ανυπαρξίας κάποιου σαφούς διαχωρισμού όσον αφορά στο ποιές διατάξεις αναφέρονται σε αρχές και ποιές σε δικαιώματα, οι επεξηγήσεις του κάθε άρθρου αποτελούν έναν τρόπο, προκειμένου να καταστεί δυνατή η αποσαφήνιση του περιεχομένου του.

Ωστόσο, στην περίπτωση του ΧΘΔΕΕ, οι επεξηγήσεις δεν συμβάλλουν ιδιαίτερα στη διάκριση μεταξύ «αρχών» και «δικαιωμάτων». Κι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι υπάρχουν συχνά διαφοροποιήσεις μεταξύ των διατυπώσεων των διατάξεων των άρθρων και των επεξηγήσεων, οι οποίες ακολουθούν, αναφορικά με το αν το ρυθμιστικό αντικείμενο των άρθρων ανήκει στη μία ή την άλλη κατηγορία.

Ειδικότερα, ξεκινώντας από το κεφάλαιο «ελευθερία» και το άρθρο 14, το οποίο κατοχυρώνει το κοινωνικό δικαίωμα της εκπαίδευσης, ενώ στον τίτλο και τις διατάξεις του γίνεται λόγος για **δικαίωμα**²⁷⁶, η επεξήγηση του άρθρου κάνει λόγο για **αρχή**²⁷⁷. Ακολούθως, στο κεφάλαιο «ισότητα» και στα άρθρα 24 και 25, τόσο στις διατάξεις όσο και στις επεξηγήσεις γίνεται αναφορά σε **δικαιώματα** του παιδιού και των ηλικιωμένων αντίστοιχα, ενώ αντίθετα το άρθρο 26 κάνει λόγο για **δικαίωμα**²⁷⁸ και η επεξήγησή του για **αρχή**²⁷⁹. Τέλος, στο κεφάλαιο «αλληλεγγύη», στη διατύπωση του άρθρου 34 γίνεται

²⁷⁵ Στάγκος 11., *op.cit.*, σ. 507.

²⁷⁶ Άρθρο 14§1: «Κάθε πρόσωπο έχει **δικαίωμα στην εκπαίδευση** και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση», §2. «Το **δικαίωμα** αυτό περιλαμβάνει την ενχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης».

²⁷⁷ Επεξήγηση άρθρου 14: «Κρίθηκε σκόπιμο να επεκταθεί το **δικαίωμα** αυτό στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση (...) καθώς και να προστεθεί η **αρχή** του δωρεάν χαρακτήρα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης».

²⁷⁸ Άρθρο 26: «Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το **δικαίωμα** των ατόμων με ειδικές ανάγκες(...)».

²⁷⁹ Επεξήγηση άρθρου 26: «Η **αρχή** που περιέχεται στο παρόν άρθρο (...)».

λόγος για δικαίωμα²⁸⁰, ενώ στις επεξηγήσεις για αρχές²⁸¹, το ίδιο δε συμβαίνει και στο άρθρο 35²⁸², η επεξήγηση του οποίου αναφέρεται σε αρχή²⁸³. Το ίδιο δε, ισχύει για την πλειονότητα των διατάξεων του κεφαλαίου.

Συνεπεία δε των ανωτέρω αντιφάσεων, δεν μπορεί να συναχθεί κάποιο ασφαλές συμπέρασμα όσον αφορά στην κανονιστικότητα των άρθρων²⁸⁴.

Καταληκτικά, να αναφερθεί ότι η αντίφαση αυτή μεταξύ των διατυπώσεων των άρθρων και των επεξηγήσεων δεν αποτελεί το μοναδικό ανασταλτικό παράγοντα, προκειμένου να συναχθεί συμπέρασμα αναφορικά με τη νομική φύση κάποιων κοινωνικών δικαιωμάτων. Κι αυτό διότι ορισμένες κοινωνικές διατάξεις του ΧΘΔΕΕ, παρά το γεφονός ότι έχουν συγκεκριμένο και σαφώς καθορισμένο περιεχόμενο, δημιουργούν την ίδια αβεβαιότητα. Έτσι, παραδείγματος χάρη, δεν είναι εύκολο να συναχθεί η νομική φύση τόσο στο δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας (άρθρο 29) και την προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης (άρθρο 30) – δεν γίνεται λόγος για το γενικό δικαίωμα στην εργασία – όσο και στο δικαίωμα στεγαστικής βοήθειας προς εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης – κι εδώ δεν γίνεται λόγος για δικαίωμα στη στέγαση - (άρθρο 34§3)²⁸⁵.

17. Πεδίο εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ και κοινωνικά δικαιώματα

17.1 Η αρχή της επικουρικότητας

Το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη προσδιορίζεται στο άρθρο 51§1, στο οποίο ορίζονται τα εξής: «Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης». Η αναφορά ότι ο ΧΘΔΕΕ

²⁸⁰ Άρθρο 34§1: «Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλειας και στις κοινωνικές υπηρεσίες (...), §2. «Κάθε πρόσωπο που διαμένει και διακινείται νομίμως εντός της Ένωσης έχει δικαίωμα στις παροχές κοινωνικής ασφάλειας (...).»

²⁸¹ Επεξήγηση άρθρου 34: «Η αρχή που προβλέπεται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 34 (...).»

²⁸² Άρθρο 35: «Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στην πρόληψη σε θέματα υγείας και να απολαύει ιατρικής περίθαλψης (...).»

²⁸³ Επεξήγηση άρθρου 35: «Οι αρχές που περιέχονται σε αυτό το άρθρο(...).»

²⁸⁴ Βλ. Κοντιάδης Ξ., Κοινωνικά δικαιώματα..., *op.cit.*, σ. 733.

²⁸⁵ Von Bogdandy A., *The European Union as a human rights organisation? Human rights and the core of the European Union*, CMLR 37, 2000, σ. 1314.

απευθύνεται στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης συνάδει με το άρθρο 6§2 της Συνθήκης της Ε.Ε., σύμφωνα με το οποίο η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα. Κατά συνέπεια, ο εν λόγω Χάρτης αφορά και τους τρεις πυλώνες²⁸⁶. Όργανα της Ένωσης, αποτελούν, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 7 της ΣΕΚ, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, η Επιτροπή, το ΔΕΚ και το Ελεγκτικό Συνέδριο, καθώς και πλην των ανωτέρω, ο Ευρωπαϊκός Διαμεσολαβητής, τα συμβουλευτικά όργανα - όπως είναι η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και η Επιτροπή των Περιφερειών - και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ενώ οργανισμούς αποτελούν οι δεκαέξι αποκεντρωμένοι οργανισμοί δημοσίου χαρακτήρα, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με λειτουργίες που αφορούν στην εφαρμογή των πολιτικών της Κοινότητας²⁸⁷.

Περαιτέρω, αξίζει να αναφερθεί ότι το τελευταίο εδάφιο της διάταξης «μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης»²⁸⁸ αντικατέστησε τη φράση «αποκλειστικά εντός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης», η οποία υπήρχε σε προγενέστερο σχέδιο του Χάρτη, προκειμένου, με αυτόν τον τρόπο, να καταστεί σαφές στους υπέρμαχους της εθνικής κυριαρχίας ότι ο ΧΘΔΕΕ δεν περιορίζει τη δικαιοδοσία των κρατών μελών υπέρ της Ένωσης αλλά ούτε και αποτελεί νέα φάση στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης²⁸⁹. Αντιθέτως, μάλιστα, μέσω αυτού του εδαφίου, εκφράζεται η βούληση των κρατών μελών να αποτελέσει μεν η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μέσα από τον ΧΘΔΕΕ, νομιμοποιητικό παράγοντα της ολοκλήρωσης, βασισμένο δε στην πρωταρχία της εθνικής αναγνωρισιμότητας και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁹⁰²⁹¹.

²⁸⁶ De La Rochère J., *op.cit.*, σ. 678.

²⁸⁷ Παπαδοπούλου Λ., *Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία...*, *op.cit.*, σ. 1315.

²⁸⁸ Η εν λόγω φράση στο γαλλικό και αγγλικό κείμενο αποδίδεται ως *"ainsi qu'aux États membres uniquement lorsqu'ils mettent en œuvre le droit de l'Union"* και *"and to the Member States only when they are implementing Union law"* αντίστοιχα.

²⁸⁹ Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου Σ., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανταποκρίνεται στο ευρωπαϊκό κεκτημένο;*, ΔτΑ 9/2001, σ. 215-216.

²⁹⁰ Στάγκος Π., *op.cit.*, σ. 504.

²⁹¹ Στην «επεξήγηση» του άρθρου, αναφέρεται η νομολογία του ΔΕΚ (αποφάσεις *Wachauf* και *Karlsson*), σύμφωνα με την οποία «(...)οι υποχρεώσεις που απορρέουν από την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη δεσμεύουν και τα κράτη μέλη όταν υλοποιούν κοινοτικές ρυθμίσεις». Ωστόσο, στις περιπτώσεις αυτές επρόκειτο για εφαρμογή κοινοτικών οδηγιών από το κράτος μέλος, όπου το ΔΕΚ έκρινε ότι οι κοινοτικές και οι εθνικές ρυθμίσεις που τις εφαρμόζαν έπρεπε να ερμηνεύονται σύμφωνα με τα θεμελιώδη δικαιώματα. (Πρβλ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου Σ., *op.cit.*, σ. 216).

Η τελευταία αυτή διαπίστωση επιβεβαιώνεται και στην §2 του ανωτέρω άρθρου σύμφωνα με το οποίο «Ο παρών Χάρτης δεν δημιουργεί καμία νέα αρμοδιότητα ούτε κανένα νέο καθήκον για την Κοινότητα και την Ένωση και δεν τροποποιεί τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα που καθορίζονται από τις Συνθήκες». Με τη διατύπωση αυτή, επιβεβαιώνεται απλώς το πεδίο δράσης του ΧΘΔΕΕ, το οποίο ούτε ενισχύεται ούτε περιορίζεται²⁹². Οι συντάκτες του Χάρτη, δηλαδή, μέσω αυτού του εδαφίου, προειδοποιούν την Ένωση - η οποία έχει περιορισμένες αρμοδιότητες σε σχέση προς τα κράτη μέλη βάσει των Συνθηκών - να σέβονται τα δικαιώματα και, όταν ενεργούν, να μην προβαίνουν σε συγκαλυμμένες παρεμβάσεις στα δικαιώματα, τα οποία προστατεύονται από το κράτος μέλος²⁹³.

Επιπλέον δε, η αρχή της επικουρικότητας αποτρέπει τα κοινωνικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο ΧΘΔΕΕ να αποτελέσουν «συνταγματικές εντολές», δηλαδή, διατάξεις, το κανονιστικό περιεχόμενο των οποίων συνίσταται στην υποχρέωση του κοινού νομοθέτη να προβεί σε νομοθετική εξειδίκευση του, χωρίς παράλληλα να δημιουργείται αγωγή αξίωση²⁹⁴.

Το ερώτημα, λοιπόν, που εύλογα ανακύπτει είναι το πώς θα μπορέσει να συνδυαστεί η αναγνώριση ενός ευρέως φάσματος κοινωνικών δικαιωμάτων, χωρίς την επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, κάτι που ρητώς απαγορεύεται στο Χάρτη. Είναι, για παράδειγμα, δυνατή η προστασία του δικαιώματος για απασχόληση²⁹⁵;

17.2 Οι προσθήκες της Συνταγματικής Συνθήκης στο ΧΘΔΕΕ

Η ενσωμάτωση του ΧΘΔΕΕ στη Συνταγματική Συνθήκη συνοδεύτηκε από κάποιες αλλαγές στις διατάξεις που αφορούν στην ερμηνεία και την εφαρμογή του Χάρτη. Οι εν λόγω τροποποιήσεις αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση της κατανομής των αρμοδιοτήτων που είχε συμφωνηθεί και στον αποκλεισμό της επέκτασης των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, επιπλέον δε, και στον περιορισμό της κανονιστικής

²⁹² Lenaerts K., De Smijter E.E., *op.cit.*, σ. 282.

²⁹³ Στάγκος Π., *op.cit.*, σ. 508.

²⁹⁴ Κοντιάδης Ξ., *Κοινωνικά δικαιώματα...*, *op.cit.*, σ. 731.

²⁹⁵ Κουκιάδης Ι., *op.cit.*, σ. 256.

εμβέλειας των κοινωνικών δικαιωμάτων του ΧΘΔΕΕ²⁹⁶. Ειδικότερα, στο άρθρο 51§1 (II-111), το τελευταίο εδάφιο συμπληρώθηκε από τη διατύπωση «(...) και εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως της απονέμονται από τα άλλα μέρη του Συντάγματος», ενώ στην §2 του εν λόγω άρθρου αναφέρεται επιπλέον ότι «Ο παρών Χάρτης δεν επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης πέραν των αρμοδιοτήτων της Ένωσης (...)». Επιπρόσθετα, το άρθρο 52 (II-112) ενισχύθηκε από τη νέα §5, σύμφωνα με την οποία «Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη που περιέχουν αρχές μπορούν να εφαρμόζονται με νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης και με πράξεις των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους. Η επίκληση των διατάξεων αυτών ενώπιον δικαστηρίου είναι παραδεκτή μόνον για την ερμηνεία των εν λόγω πράξεων και τον έλεγχο της νομιμότητάς τους». Η προσθήκη του τελευταίου αυτού εδαφίου είναι ιδιαίτερα σημαντική, δεδομένου ότι, με αυτόν τον τρόπο, αποκλείεται η άμεση αγωγιμότητα των διατάξεων των άρθρων που κάνουν λόγο για «αρχές»²⁹⁷, ενώ ταυτόχρονα αντικατοπτρίζεται και η αρνητική στάση και αντίδραση ορισμένων κρατών μελών τόσο στην ενσωμάτωση των κοινωνικών δικαιωμάτων στο ΧΘΔΕΕ όσο και σε οποιαδήποτε «δικαστικοποίησή» τους²⁹⁸. Κατά συνέπεια, με τη ρητή αναφορά ότι επιτρέπεται η δικαστική επίκληση των αρχών μόνο για τον έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων υλοποίησής τους, «ομολογείται» στην ουσία ότι χωρίς την προσθήκη αυτή η αγωγιμότητα θα ήταν εφικτή²⁹⁹.

Τέλος, με την ενσωμάτωση του ΧΘΔΕΕ στη Συνταγματική Συνθήκη, το ΔΕΚ θα αποκτούσε αποφασιστική αρμοδιότητα στην ερμηνεία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο Χάρτη, ενώ τα όργανα της Κοινότητας δεν θα μπορούσαν να καθορίσουν την πολιτική ατζέντα, χωρίς τον εξωτερικό έλεγχο του ΔΕΚ³⁰⁰.

²⁹⁶ Ηλιοπούλου – Στράγγα Η., *Η κοινωνική διάσταση...*, *op.cit.*, σ. 334.

²⁹⁷ Κοντιάδης Ξ., *Κοινωνικά δικαιώματα...*, *op.cit.*, σ. 725.

²⁹⁸ Ηλιοπούλου – Στράγγα Η., *Η κοινωνική διάσταση...*, *op.cit.*, σ. 335.

²⁹⁹ Αλιπράντης Ν., *Τα κοινωνικά δικαιώματα υπόκεινται σε δικαιοδοτικό έλεγχο;*, *op.cit.*, σ. 273.

³⁰⁰ Engel C., *The European Charter of Fundamental Rights. A Changed Political Opportunity Structure and its Normative Consequences*, *ELJ*, Vol 7, No 2, 2001, σ. 159.

17.3 Η περιοριστική διατύπωση των διατάξεων που κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα: οι εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές

Οι διατάξεις οι οποίες κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα στο Χάρτη, χρησιμοποιούν μια ιδιαίτερη τεχνική στη διατύπωσή τους, η οποία συναντάται συχνά στο πεδίο προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων³⁰¹:

Ειδικότερα, οι εν λόγω διατάξεις διατυπώνονται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να περικλείουν την έννοια ότι η Ένωση δεν μπορεί να παρέμβει σε δικαιώματα, τα οποία προστατεύονται από το εθνικό δίκαιο³⁰², ανήκουν, επομένως, στην αρμοδιότητα των κρατών μελών.

Επιπλέον, οι διατάξεις αυτές επαναλαμβάνουν συχνά τη φράση «εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές»³⁰³. Η παραπάνω διατύπωση, η συμπερίληψη της οποίας στο Χάρτη έγινε ύστερα από μάχη της Μεγάλης Βρετανίας, επιδιώκει να ενισχύσει την άποψη ότι ο Χάρτης δεν παρεμβαίνει στις εθνικές νομοθεσίες στα επίμαχα αυτά ζητήματα, αλλά και να επισημάνει το σεβασμό της Ένωσης στις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν ανάμεσα στα εθνικά δίκαια σχετικά με τα κοινωνικά δικαιώματα. Η Ένωση, λοιπόν, δεν έχει αρμοδιότητα παρεμβολής στα δικαιώματα αυτά, παρά μόνο όταν της αναγνωρίζεται από τη Συνθήκη δυνατότητα παρέμβασης.

Συνακόλουθα, οι συνεχείς και επαναλαμβανόμενες εκφράσεις στις «κοινωνικές» διατάξεις αναφορικά με το κοινοτικό δίκαιο και τις εθνικές νομοθεσίες καθώς και η γενικόλογη διατύπωση των διατάξεων, καταδεικνύει πως η επικλησιμότητα των αρχών ενώπιον των δικαστηρίων είναι απομακρυσμένη³⁰⁴.

Εν κατακλείδι, οι ειδικές αυτές επιφυλάξεις αποβλέπουν στην ουσία τόσο στην εξασφάλιση της συμφωνηθείσας κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών όσο και στην αποτροπή μιας ενδεχόμενης επέκτασης των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, επιπλέον δε σχετικοποιούν την αυτονομία των κοινοτικών

³⁰¹ Goldsmith Q.C., *A Charter of rights, freedoms and principles*, CMLR 38, 2001, σ. 1213.

³⁰² Π.χ. «Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλειας και στις κοινωνικές υπηρεσίες (...)».

³⁰³ Ενδεικτικά, «(...) στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές» (αρ.27), «(...) σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές(...)» (αρ.28), «(...) σύμφωνα με τους κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές», (αρ.34), κλπ.

³⁰⁴ Στάγκος Π., *op.cit.*, σ. 533.

ρυθμίσεων, ενώ ταυτόχρονα ενυπάρχει και ο κίνδυνος κλονισμού της ασφάλειας του δικαίου³⁰⁵.

18. Συμπερασματικές κρίσεις

Βάσει όλων όσων προηγήθηκαν, γίνεται σαφές ότι οι διατάξεις των άρθρων του ΧΘΔΕΕ, οι οποίες κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα, όπως επίσης και οι γενικές διατάξεις αναφορικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή του Χάρτη, είναι διατυπωμένες κατά τέτοιο προσεκτικό τρόπο, ώστε το νομικό περιεχόμενο των ως άνω δικαιωμάτων να διαφοροποιείται σε σχέση με αυτό των ατομικών³⁰⁶. Κι αυτό είναι εύλογο, δεδομένου ότι οι συνέπειες της άμεσης δεσμευτικότητας των πρώτων θα έχει επιπτώσεις στην κατανομή των ρόλων των κοινοτικών οργάνων αλλά και μεταξύ της Κοινότητας και των κρατών μελών.

Ανεξάρτητα, πάντως, από την κανονιστική λειτουργία των κοινωνικών δικαιωμάτων, η συμπερίληψή τους στον ΧΘΔΕΕ καταδεικνύει τη συμβολική τους δύναμη, η οποία έγκειται κυρίως στην αποτύπωση ενός συστήματος αξιών εκτός της κοινής αγοράς - το οποίο χαρακτηρίζει τον κοινωνικό βίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - αλλά και στην ενίσχυση του ευρωπαϊκού κοινωνικού προτύπου³⁰⁷. Επιπλέον δε, ανεξάρτητα από την έλλειψη αγωγιότητάς τους, η επίδραση του Χάρτη παραμένει ιδιαίτερα σημαντική, δεδομένου ότι, μέσω αυτού, παρέχεται η προοπτική της βελτίωσης από την Ένωση τόσο του εργατικού δικαίου όσο και των συστημάτων της κοινωνικής ασφάλειας που προβλέπονται στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών, όταν τα τελευταία αδυνατούν να ανταποκριθούν σε ανάλογη μεταρρύθμιση. Με αυτόν τον τρόπο, ο ΧΘΔΕΕ, μπορεί να καταστεί το μέσο για τη διατήρηση του *status quo*, παρέχοντας τη δυνατότητα δικαστικών διεκδικήσεων³⁰⁸.

Επιπλέον, πρέπει να αναφερθεί εκ νέου πως παρά το γεγονός ότι τα κοινωνικά δικαιώματα που απαριθμούνται στο κεφάλαιο «αλληλεγγύη» δεν εμφανίζονται για πρώτη φορά σε διεθνές κείμενο, υπάρχει μια καινοτομία στο Χάρτη, η οποία συνίσταται στο ότι

³⁰⁵ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Η κοινωνική διάσταση...*, *op.cit.*, σ. 337.

³⁰⁶ Κοντιάδης Ξ., *Συνταγματικές εγγυήσεις...*, *op.cit.*, σ. 262.

³⁰⁷ Κοντιάδης Ξ., *ibidem*, σ. 263.

³⁰⁸ Πρβλ. Von Bogdandy Α., *op.cit.*, σ. 1313-1314.

είναι η πρώτη φορά όπου σε ένα διεθνές κείμενο τα κοινωνικά δικαιώματα απαριθμούνται μαζί με τα ατομικά και τα πολιτικά, πράγμα που υποδεικνύει πως τα πρώτα μπορούν να αποτελέσουν δικαιώματα «με πλήρη υπόσταση»³⁰⁹, και συνακόλουθα θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως δικαιώματα κοινού ενδιαφέροντος που αγγίζουν την αξιοπρέπεια του ατόμου³¹⁰.

Επιπρόσθετα δε, με την επικείμενη επικύρωση από τα κράτη μέλη της Μεταρρυθμιστικής Συνθήκης της Λισσαβόνας, τα δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης θα είναι υποχρεωμένα να προσφεύγουν στο ΧΘΔΕΕ και όχι να τον χρησιμοποιούν κατά βούληση, δεδομένου ότι ο τελευταίος «αφαιρεί το μονοπώλιο της ερμηνείας και της επεξεργασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τη διακριτική ευχέρεια των ΔΕΚ και ΠΕΚ»³¹¹.

³⁰⁹ Braibant G., *op.cit.*, σ. 294.

³¹⁰ De La Rochère J., *op.cit.*, σ. 676.

³¹¹ Rossi L.-S., *op.cit.*, σ. 42.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το πρώτο ζητούμενο αφορά στο νομικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων. Δεν πρέπει πλέον να αμφισβητείται ότι τα κοινωνικά δικαιώματα έχουν κανονιστικό χαρακτήρα. Κι αυτό διότι κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα και από τη στιγμή που θετικοποιούνται στον υπέρτατο νόμο του Κράτους, αυτόματα καθίστανται κανόνες δικαίου, υπέρτερης τυπικής ισχύος, με αξίωση σεβασμού από όλες τις εξουσίες. Συνεπώς, επιβάλλεται εκ των προτέρων ο αποκλεισμός όλων εκείνων των θεωρητικών κατασκευών, οι οποίες αρνούνται τη δεσμευτικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων και επιχειρούν να τα υποβαθμίσουν σε «προγραμματικές δηλώσεις» ή «ερμηνευτικές αρχές»³¹². Δεδομένου, μάλιστα, ότι ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι κείμενο δεσμευτικό, ισχύουν τα ίδια αναφορικά με τα κοινωνικά δικαιώματα που προστατεύει.

Το δεύτερο ερώτημα που εύλογα γεννάται συνίσταται στο αν τα κοινωνικά δικαιώματα, με δεδομένη την κανονιστικότητα που αναπτύσσεται, καθίστανται αυτομάτως και αγωγή, ικανά, δηλαδή, να επιτρέψουν από μόνα τους στο φορέα τους - χωρίς τη μεσολάβηση της νομοθετικής λειτουργίας - την άμεση επίκλησή τους ενώπιον των δικαιοδοτικών οργάνων. Η απάντηση είναι βεβαίως αρνητική. Η κανονιστικότητα ενός κοινωνικού δικαιώματος δεν συνεπάγεται και την αγωγιότητά του. Οι δύο αυτές έννοιες δεν ταυτίζονται. Μάλιστα, η αποσύνδεση της κανονιστικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων από την επιδίωξη αγωγιότητας συνέβαλε στη δημιουργία ισχυρής κριτικής απέναντι στην άποψη που υποστήριζε τον προγραμματικό χαρακτήρα των εν λόγω δικαιωμάτων³¹³. Άλλωστε κάποια κοινωνικά δικαιώματα είναι από τη φύση τους ασυμβίβαστα με την έννοια της αγωγιότητας. Η ενδεχόμενη δε αναγνώριση της τελευταίας σε επίπεδο κράτους δύναται να ενισχύσει τη δικαστική εξουσία έναντι της νομοθετικής στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής ή στην αύξηση των αναγκαίων κοινοτικών πόρων σε επίπεδο Ένωσης³¹⁴.

³¹² Παυλάκος Γ., *Η νομική φύση των Κοινωνικών Δικαιωμάτων. Διερεύνηση ενός εριζόμενου ζητήματος υπό το πρίσμα της θεωρίας του Δικαίου*, Εφαρμογές, 1991, σ. 115-116.

³¹³ Κοντιάδης Ξ., *Το κανονιστικό περιεχόμενο...*, *op.cit.*, σ. 271.

³¹⁴ Κοντιάδης Ξ., *Συνταγματικές εγγυήσεις...*, *op.cit.*, σ. 262.

Με δεδομένο το γεγονός ότι τα κοινωνικά δικαιώματα, σε εθνικό επίπεδο, δεν αναπτύσσουν αγωγιμότητα - παρά μόνο σε κάποιες περιπτώσεις αντανakλαστικά μετά από δυναμικές αποφάσεις δικαστηρίων - καθίσταται ακόμη δυσκολότερη συζήτηση περί αγωγίμων δικαιωμάτων σε επίπεδο Ένωσης. Τα κράτη μέλη, όπως έχει ήδη ειπωθεί, αντιλαμβάνονται διαφορετικά την έννοια του κοινωνικού κράτους και κατ' επέκταση τα κοινωνικά δικαιώματα. Κατά συνέπεια, είναι πολύ δύσκολο να βρεθεί μια κοινά αποδεκτή λύση σε επίπεδο κρατών μελών σε ένα τόσο αμφιλεγόμενο θέμα. Η διαφορετική αυτή αντίληψη των κρατών, ως προς τα κοινωνικά δικαιώματα, φάνηκε κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας του ΧΘΔΕΕ, και αντικατοπτρίζεται στη διατύπωση των επίμαχων διατάξεων του Χάρτη. Ειδικότερα, σε πολλές διατάξεις γίνεται παραπομπή στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, πράγμα που θα δημιουργήσει αρνητικές επιδράσεις στη νομολογιακή τους εξέλιξη, ενώ δεν αποκλείεται να δημιουργηθούν και προβλήματα όσον αφορά στην ασφάλεια του δικαίου.

Επιπρόσθετα δε, με τη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας, εισάγεται μια Ευρώπη «δύο ταχυτήτων», ένας όρος ο οποίος εμφανίζεται στο πεδίο της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, καθώς για 2 κράτη από τα 27 – Ηνωμένο Βασίλειο και Πολωνία – προβλέπεται ειδικό καθεστώς - μέσω του Πρωτοκόλλου - στο ευαίσθητο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ωστόσο, το όργανο της Ένωσης που θα κληθεί να δώσει απαντήσεις πάνω στα νομικά ζητήματα που θα εγερθούν θα είναι το ΔΕΚ, δηλαδή, η δικαστική και όχι η πολιτική εξουσία³¹⁵. Κι αυτό διότι είναι βέβαιο πως, με την επικείμενη νομική δεσμευτικότητα του ΧΘΔΕΕ, το ΔΕΚ θα γίνει αποδέκτης προσφυγών των πολιτών της Ένωσης, για παράβαση διατάξεων, μέρος των οποίων αποτελούν και αυτές που κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα. Απομένει, λοιπόν, να δούμε στην πράξη πώς θα εξελιχθεί η νομολογία του Δικαστηρίου και με ποιόν τρόπο θα αναδειχθεί το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων του Χάρτη. Και, ίσως στο μέλλον, το εν λόγω δικαστήριο - το οποίο έχει επιδείξει μεγαλύτερη αυτοσυγκράτηση από τα ανώτατα δικαστήρια των κρατών μελών - θα κληθεί να αλλάξει

³¹⁵ Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων...*, *op.cit.*, σ. 122-123.

στάση, πράγμα το οποίο θα επηρεάσει το ρόλο της δικαιοσύνης αλλά και τη σχέση δικαστικών και πολιτικών οργάνων στην Ένωση³¹⁶.

Εν κατακλείδι, τονίζεται εκ νέου η καινοτομία της ύπαρξης στο ίδιο καταστατικό κείμενο των ατομικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα κοινωνικά δικαιώματα, παρά το ασαφές τους περιεχόμενο, αποτελούν και αυτά δικαιώματα του ανθρώπου και συνακόλουθα αξιώνουν το ίδιο επίπεδο προστασίας. Τα δικαιώματα χαρακτηρίζονται από παραπληρωματικότητα και δεν μπορεί να νοηθεί η προστασία της μιας κατηγορίας χωρίς παράλληλα να προστατεύεται και η άλλη. Το δικαίωμα, για παράδειγμα, κάθε πολίτη σε μια δίκαιη δίκη - ένα κλασικό ατομικό δικαίωμα - πρέπει να περιέχει και την υποχρέωση του κράτους να αναλαμβάνει τα έξοδα της δίκης για έναν πτωχό³¹⁷. Ένα άλλο παράδειγμα αφορά στον ΕΚΧ' ο εν λόγω Χάρτης κατοχυρώνει κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία καλύπτουν έξι τομείς: τη στέγαση, την υγεία, την εκπαίδευση, τις συνθήκες εργασίας, την κοινωνική προστασία και την αρχή της μη διάκρισης. Αυτοί οι τομείς είναι τόσο σημαντικοί σε μια κοινωνία, η οποία δε νοείται να είναι δημοκρατική, χωρίς την ύπαρξή τους³¹⁸.

³¹⁶ Βενιζέλος Ε, *Η πρόκληση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος*, σ. 56-57.

³¹⁷ Ζώρας Κ., *op.cit.*, σ. 444.

³¹⁸ Brillat R., "La mise en œuvre des droits sociaux fondamentaux: remarques générales", στο *La protection des droits sociaux fondamentaux en Europe par la Charte sociale européenne*, σ. 90-91.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρθρογραφία-Εργογραφία

Ξενόγλωσση

Benoît-Rohmer F., (2003), “La Charte des droits fondamentaux de l’Union européenne ou une remise en cause des poncifs en matière de droits économiques et sociaux” στο F. Benoît – Rohmer, C.Crewe, (dir.), *Les droits sociaux ou la démolition de quelques poncifs*, Actes du Colloque des 15 et 16 juin 2001, Faculté de Droit, des Sciences Politiques et de Gestion de l’ Université Robert-Schuman, Strasbourg, Institut de Recherches Carré de Malberg (IRCM)/ Équipe Droits de l’ homme (GRICE), Presses Universitaires de Strasbourg.

Braibant G., (2001), *La Charte des droits fondamentaux de l’Union européenne. Témoignage et commentaires*, Paris, Éditions du Seuil, collection Essais.

Brillat R., “La mise en œuvre des droits sociaux fondamentaux: remarques générales” στο *La protection des droits sociaux fondamentaux en Europe par la Charte sociale européenne*, actes, conférence organisée par le Secrétariat de la Charte sociale européenne, Sofia (Bulgarie) 5-7 juillet 2000, Droits de l’homme/Cahiers de la Charte Sociale, Editions du Conseil de l’Europe.

Brillat R., (2001), “Le système de contrôle de l’application de la Charte Sociale” στο J.-F. Akandji-Kombé, S. Leclerc (eds), *La Charte Sociale Européenne*, Bruxelles, Brylant.

De La Rochère J., *La Charte des droits fondamentaux de l’Union Européenne: quelle valeur ajoutée, quel avenir?*, RMCUE, no 443, décembre 2000, σ. 674-680.

De La Rochère J., Chaltiel F., *Le Traité de Lisbonne: quel contenu?*, RMCUE, no 513, décembre 2007, σ. 617-620.

De Schutter O., (2002), “La garantie des droits et principes sociaux dans la Charte des droits fondamentaux de l’Union Européenne”, στο J.-Y. Carlier, O. De Schutter (dir.), *La Charte des droits fondamentaux de l’Union européenne. Son apport à la protection des droits de l’homme en Europe*, Bruxelles, Brylant.

Engel C., *The European Charter of Fundamental Rights. A Changed Political Opportunity Structure and its Normative Consequences*, ELJ, Vol 7, No 2, June 2001, σ. 151-170.

Fitzpatrick B., “Le système européen de protection des droits sociaux fondamentaux” στο *La protection des droits sociaux fondamentaux en Europe par la Charte sociale européenne*, actes, conférence organisée par le Secrétariat de la Charte sociale européenne, Sofia (Bulgarie) 5-7 juillet 2000, Droits de l’homme/Cahiers de la Charte Sociale, Editions du Conseil de l’Europe.

Fuchs K., (1994), “The European Social Charter: Its role in present-day Europe and its reform” στο K. Drzewicki, C. Krause, A. Rosas, (eds), *Social Rights as Human Rights. A European Challenge*, Turku/ Åbo, Finland, Institute for Human Rights, Åbo Akademi University.

Lord Goldsmith Q.C., *A Charter of Rights, Freedoms and Principles*, CMLR 38, 2001, σ. 1201-1216.

Lenaerts K., De Smijter E.E., *A “Bill of Rights” for the European Union*, CMLR 38, 2001, σ. 273-300.

Matscher F., (2003), “Quelques remarques sur la protection des droits sociaux en général et sur la Charte sociale en particulier” στο F.Benoît – Rohmer, C.Crewe, (dir.), *Les droits*

sociaux ou la démolition de quelques ponts, Actes du Colloque des 15 et 16 juin 2001, Faculté de Droit, des Sciences Politiques et de Gestion de l' Université Robert-Schuman, Strasbourg, Institut de Recherches Carré de Malberg (IRCM)/ Équipe Droits de l' homme (GRICE), Presses Universitaires de Strasbourg.

McCrudden C., *The future of the EU Charter of Fundamental Rights*, *UACES On-line Reflection Papers*, No. 1, February 2002, σ. 1-27, δημοσιευμένο στο <http://www.uaces.org>

Rossi L.-S., «*Constitutionnalisation*» de l'Union européenne et des droits fondamentaux, *RTDeur.* 38 (1), janv.-mars 2002, σ. 27-52.

Schwarze J., *Le Traité de Lisbonne. Quelques remarques d' un observateur allemand*, *RMCUE*, no 518, mai 2008, σ. 281-284.

Sciotti C., (2002), "L'applicabilité de la Charte Sociale Européenne dans l'ordre juridique des états contractants" στο J-F. Flauss (dir.), *Droits sociaux et droit européen. Bilan et prospective de la protection normative*, Bruxelles, Brylant, Νέμεσις.

Von Bogdandy A., *The European Union as a human rights organization? Human rights and the core of the European Union*, *CMLR* 37, 2000, σ. 1307-1338.

Ελληνική

Αλιπράντης Ν., (1999), Πρόλογος στο Γ. Λμίτση (επιμ.), *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης – Το θεσμικό πλαίσιο, Συμβούλιο της Ευρώπης, Το σύστημα του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Αλιπράντης Ν., (2002), Πρόλογος στο Δ. Βενιέρη, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης. Η κοινωνική πολιτική του Συμβουλίου της Ευρώπης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Αλιπράντης Ν., (2005), «Τα κοινωνικά δικαιώματα υπόκεινται σε δικαιοδοτικό έλεγχο;», στο Ν. Αλιπράντης (επιμ.), *Για μια διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων ένα πρότυπο: Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Αμίτσης Γ., (επιμ.), (1999), *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης – Το θεσμικό πλαίσιο, Συμβούλιο της Ευρώπης, Το σύστημα του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Αμίτσης Γ., (2001), *Η θεσμική κατοχύρωση των ελαχίστων ορίων διαβίωσης στην ελληνική και διεθνή έννομη τάξη*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Ανθόπουλος Χ., *Η προστασία της υγείας ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα*, ΤοΣ 4/1993, σ. 741-783.

Ανθόπουλος Χ., *Η τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως συνταγματική αρχή. Μια ανάλυση του άρθρου 25§1 εδ.γ΄*, ΔτΑ 15/2002, σ. 677-708.

Βαλτικός Ν., (1995), «Η προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων σε οικουμενικό επίπεδο: Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας», στο Σ. Βασιλούνη, (επιμ.), *Όψεις της προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*, Αθήνα, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου – Βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ».

Βενιέρης Δ., (2002), *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης. Η κοινωνική πολιτική του Συμβουλίου της Ευρώπης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Βενιζέλος Ε., (2002), *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001*, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Βενιζέλος Ε., (2003), *Η πρόκληση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.

Birk R., (2005), «Ένας νέος μηχανισμός του Χάρτη: Οι συλλογικές καταγγελίες», στο Ν. Αλιπράντης (επιμ.), *Για μια διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων ένα πρότυπο: Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Blanpain R., Κουκιάδης Ι., (2002), *Το κοινοτικό δίκαιο της εργασίας πριν και μετά το Μάαστριχτ*, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.

Βλαχόπουλος Σ., *Το δικαίωμα στην υγεία στο πλαίσιο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, έτος ΙΖ', τεύχος ΙΙ/2004, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σ. 397-426.

Δαγτόγλου Π.Δ., (1991), *Συνταγματικό Δίκαιο. Ατομικά Δικαιώματα Α'*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Δαγτόγλου Π.Δ., (1991), *Συνταγματικό Δίκαιο. Ατομικά Δικαιώματα Β'*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Ευστρατίου Π.-Μ., *Η εφαρμογή του άρθρου 6 (1) ΕΣΔΑ στις δίκες κοινωνικής ασφάλειας. Οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στις υποθέσεις Feldbrugge και Deumeland της 29.5.1986*, ΕΔΚΑ, τόμος ΛΔ' (1992), σ. 285-295.

Gomien, D., Harris, D. & Zwaak, I., (2001), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και πρακτική*, Γ.Αμίτσης, (επιμ.), Θεσμικά κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης, Αθήνα, Παπαζήσης.

Ζερδέλης Δ., (1991), *Η απόλυση ως ultima ratio. Η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στο δίκαιο της καταγγελίας της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.

Ζώρας Κ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Νίκαια 2000. Πολιτική και Κοινωνική Δυναμική*, ΔτΑ 14/2002, σ. 429-454.

Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., (1990), *Η «τριτενέργεια» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος 1975*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: από τη Νίκαια στη Λισαβόνα*, ΕυρΠολ 1/2008, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σ. 91-123.

Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., *Η κοινωνική διάσταση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ΕυρΠολ 2/2008, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σ. 319-349.

Ιγγλεζάκης Ι., (2005), *Κοινωνικό κράτος δικαίου υπό το πρίσμα της συνταγματικής αναθεώρησης του 2001 (άρθρο 25 §1 του Συντάγματος) και του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.

Καριψιάδης Γ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων σε προοπτική*, ΤοΣ 6/2001, σ. 1211-1227.

Κασιμάτης Γ., *Το ζήτημα της «τριτενέργειας» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*, ΤοΣ, έτος Ζ, 1981, Ιανουάριος-Μάρτιος, τεύχος 1^ο, σ. 1-41.

Καστανάς Η., Κριστάκης Γ., (2000), *Επισκόπηση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1997-1998)*, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου / Κέντρο Δικανικών Μελετών, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Κατρούγκαλος Γ., (1997), *Το κοινωνικό κράτος της μεταβιομηχανικής εποχής*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Κατρούγκαλος Γ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα στους “τρεις κόσμους” του κράτους πρόνοιας*, ΔτΑ 2/1999, σ. 265-295.

Κατρούγκαλος Γ., *Φιλελευθερισμός και αρχή του κοινωνικού κράτους στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη*, ΕΕΕυρΔ 2:2005, σ. 255-278.

Κατρούγκαλος Γ., (2006), *Τα κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Κατρούγκαλος Γ., *Αρχή της αναλογικότητας και κοινωνικά δικαιώματα*, ΔτΑ, τόμος εκτός σειράς, IV/2006, σ. 141-158.

Κατρούγκαλος Γ., *Οι διεθνείς κανόνες κοινωνικού δικαίου στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΤοΣ 2/2007, σ. 331-343.

Κατσούφρος Θ., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο Κοινοτικός Δικαστής*, ΔτΑ 20/2003, σ. 1107-1135.

Kenny T., (1999), *Για τη διασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων σε όλη την Ευρώπη – Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: ένα εργαλείο για τις ΜΚΟ*, Αθήνα, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Κοντιάδης Ξ., (1997), *Κράτος πρόνοιας και κοινωνικά δικαιώματα. Συμβολή στην ερμηνεία των μορφών συνταγματοποίησης της κοινωνικής προστασίας*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Κοντιάδης Ξ., (2002), *Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Κοντιάδης Ξ., *Κοινωνικά δικαιώματα και κοινωνική αλληλεγγύη στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα*, ΕΔΚΑ, τόμος ΜΕ΄, Οκτώβριος 2003, σ. 721-736.

Κοντιάδης Ξ., (2004), *Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν. Σάκκουλας

Κοντιάδης Ξ., (2004), «Το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας - 75 χρόνια, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Σάκκουλας.

Κουκιάδης Ι., *Η σχεδιαζόμενη υιοθέτηση από την ΕΕ Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και η ενίσχυση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας*, ΕΕΕυρΔ, ειδικό τεύχος, 2001, σ. 241-260.

Κουκούλη – Σπηλιωτοπούλου Σ., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναποкрίνεται στο ευρωπαϊκό κεκτημένο*;, ΔτΑ 9/2001, σ. 203-221.

Κρεμαλής Κ., (1985), *Δίκαιο Κοινωνικών Ασφαλίσεων*, Αθήνα – Κομοτηνή, Νομικές εκδόσεις, Αντ.Ν.Σάκκουλας

Κρεμαλής Κ., (1987), *Το δικαίωμα για προστασία της υγείας. Από τις κοινωνικές ασφαλίσεις ασθένειας στο ενιαίο σύστημα υπηρεσιών υγείας*, Αθήνα.

Λεβέντης Γ., *Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη*, ΤοΣ, έτος Β΄, 1976, Μάρτιος-Απρίλιος, τεύχος 2^{ον}, σ. 121-186.

Λεβέντης Γ., *Το δικαίωμα για κοινωνική ασφάλιση*, ΝοΒ 1977, σ. 628-631.

Μάνεσης Α., (1981), *Συνταγματικά δικαιώματα, α΄ ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, γ΄ έκδοση*, Θεσσαλονίκη.

Μάνεσης Α., (1995), «Η προβληματική της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο», στο Σ. Βασιλουνή, (επιμ.), *Όψεις της προστασίας των ατομικών*

και κοινωνικών δικαιωμάτων, Αθήνα, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου – Βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ».

Μανιτάκης Α., (1981), *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος*, Αθήνα – Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Μανιτάκης Α., *Η κανονιστική διάσταση των σχέσεων κράτους δικαίου και κοινωνικού κράτους*, ΤοΣ 4/1993, σ. 681-702.

Μανιτάκης Α., (1994), *Κράτος Δικαίου και Δικαστικός έλεγχος της Συνταγματικότητας*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.

Μανιτάκης Α., *Πολιτικές αρχές μιας άλλης Ευρώπης: Από τη «συγκυριαρχία» των κρατών στη «συναρχία» των λαών της Ευρώπης*, Κυριακάτικη Αυγή, 29 Απριλίου 2007, σ. 28-29.

Μανωλκίδης Σ.Κ., *Η νομική φύση του δικαιώματος στην υγεία και η τυπική ισοδυναμία των συνταγματικών διατάξεων: Ένα ακόμη σχόλιο με αφορμή τη ΣτΕ 400/86 (ολ.)*, Δίκαιο και Πολιτική 17-18, Παρατηρητής, σ. 197-212.

Ματθίας Σ, Κριστάκις Γ., Σταυρίτη Λ., Στεφανάκη Κ., (επιμ.), (2006), *Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη με βάση τη νομολογία του Στρασβούργου*, Αθήνα, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών.

Μαυριάς Κ., (2000), *Συνταγματικό Δίκαιο. Θεωρία του κράτους – Πολίτευμα - Λειτουργίες του κράτους*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Νικολακοπούλου-Στεφάνου Η., (2006), «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική», στο Κ. Στεφάνου (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τόμος γ', Οικονομική ολοκλήρωση και πολιτικές. Το ρυθμιστικό πλαίσιο*, Αθήνα, ΕΠΕΕΣ/Ι. Σιδέρης.

Νικολόπουλος Γ., *Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μία αμφιλεγόμενη διαδικασία*, ΠoinΔικ, 2/2001 (έτος 4ο), σ. 177-183.

Παπαδημητρίου Γ., (2002), *Η Συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Παπαδοπούλου Α., *Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη*, ΤοΣ 6/2001, σ. 1267-1326.

Παπαδοπούλου Α., *Ευρωπαϊκός Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, Ευρωπαϊκή Έκφραση, τ.37, 2^ο τρίμηνο 2000, σ. 49-55.

Παπαδοπούλου Ρ-Ε., *Από τις γενικές αρχές του δικαίου στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πορεία προς ένα γραπτό σύστημα κοινοτικής προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, ΔτΛ 12/2001, σ. 1029-1082.

Παπακωνσταντίνου Α., *Η θεωρία του "κοινωνικού κεκτημένου" ως απόδειξη της κανονιστικής υφής του κοινωνικού κράτους. Παρατηρήσεις στη ΣτΕ 2409/1998*, ΤοΣ 2/1999, σ. 297-306.

Παραράς Π., (2001), *Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, δεύτερη έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Παυλάκος Γ., *Η νομική φύση των Κοινωνικών Δικαιωμάτων. Διερεύνηση ενός εριζόμενου ζητήματος υπό το πρίσμα της θεωρίας του Δικαίου*, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, έτος Δ', 1991, τεύχος 1-2, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σ. 111-121.

Ρούκουνας Ε., (1995), *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Αθήνα, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου / Βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ».

Σαρμάς Ι., (1998), *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής. Αναλυτική Μελέτη των Μεγάλων Θεμάτων*, Αθήνα-Κομοτηνή, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου / Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Σαχπεκίδου Ε., (1995), *Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ένωση*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.

Σκουρής Β., (2005), «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εισήγηση στο «Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και η κοινωνία των πολιτών», Αθήνα, Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδας.

Σκανδάμης Ν., (2003), *Ευρωπαϊκό δίκαιο, 1. Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2. Ιστορική μορφολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Στάγκος ΙΙ., (2004), *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη. Η σχέση της με τη συνταγματική εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.

Στεργίου Α., *Η αναζήτηση της κανονιστικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων (Με αφορμή τη διάταξη του άρθρ. 22 παρ. 4 του Συντάγματος)*, ΤοΣ 4/1993, σ. 703-739.

Στεργίου Α., (2006), «Σχετικά με την αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου», στο *Πέντε χρόνια μετά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του 2001. Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση*, τόμος πρώτος, Αθήνα-Κομοτηνή, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου - Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσο / Αντ.Ν. Σάκκουλας.

Σωτηρέλης Γ., (2000), *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Τζέμος Β., *Τα κρατικά καθήκοντα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, ΔτΑ 34/2007, σ. 471-492.

Τσάτσος Δ., (1993), *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Β΄, Οργάνωση και Λειτουργία της Πολιτείας*, β΄ έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Τσάτσος Δ., (1988), *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ΄, Θεμελιώδη δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Χρυσόγονος Κ., (2006), *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 3^η έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Χρυσομάλλης Μ., (1990), *Θεμελιώδεις Αποφάσεις του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τομ.α΄: Κοινοτική Έννομη Τάξη και Κοινοτικό Σύστημα Έννομης Προστασίας*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

http://www.coe.int/t/f/droits_de_l%27homme/cse/7_Ressources/FAQ_fr.asp#TopOfPage

http://www.coe.int/t/e/human_rights/esc/3_Reporting_procedure/I_State_Reports/NRsCalendar_en.pdf

http://www.coe.int/t/e/human_rights/esc/4_collective_complaints/List_of_collective_complaints/default.asp#topOfPage

<http://europa.eu/scadplus/leg/el/lvb/l3350l.htm>

http://europa.eu/lisbon_treaty/glance/index_el.htm

ΝΟΜΟΣ (πρόσβαση μόνο σε συνδρομητές): [http:// lawdb.intrasoftnet.com](http://lawdb.intrasoftnet.com)

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

ΣτΕ, 2253/1976 Τμ.Α΄, ΝοΒ 1977, σ. 605.

ΑΠ, 495/1986, ΕΕργΔ 1986, σ. 1041.

ΣτΕ, 400/1986 Ολ., ΤοΣ 1986, σ. 433.

ΣτΕ, 3682/1986, ΤοΣ 1986, σ. 461.

ΑΠ, 681/87 Τμ. Β΄, ΕΕργΔ 1988, σ. 352.

ΑΠ, 843/87, ΔΕΝ, 1988 σ. 644.

ΣτΕ, 10/1988 Ολ., ΝοΒ 1988, σ. 807.

ΑΠ, 805/90 (τμ. Β΄), ΕΔΚΑ 1992, σ. 57.

ΕΣ, 236/1991 ΙΙ Τμ., ΔιΔικ 1991, σ. 702.

ΣτΕ, 2802/1991 Α΄ Τμ., ΔιΔικ, 1992, σ. 626.

ΣτΕ, 910/1994 Β΄ Τμ., ΔιΔικ 1994, σ. 1214.

ΣτΕ, 1464/1995 Ολ., Ελ.Επαγγ 1998, σ. 47.

ΣτΕ, 2409/1998 ΣΤ΄ Τμ., ΕΕργΔ 1999, σ. 1024.

ΣτΕ, 1095/2001 Δ΄ Τμ., ΕΔΚΑ 2001, σ. 346.

ΕΣ, 1492/2002 Ολ., ΕΔΚΑ 2002, σ. 842.

ΣτΕ, 2458/2002, ΝοΒ 2004, σ. 110.

ΣτΕ, 260/2004 ΣΤ΄ Τμ., ΝοΒ 2004, σ. 1299.

ΣτΕ, 996/2004 Γ΄ Τμ., [[http:// lawdb.intrasoftnet.com](http://lawdb.intrasoftnet.com)].

ΣτΕ, 574/2005 Γ΄ Τμ., [<http:// lawdb.intrasoftnet.com>].

ΣτΕ, 1844/2005 Γ΄ Τμ., [<http:// lawdb.intrasoftnet.com>].

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

ΔΕΚ, 12.11.1969, υποθ. 29/69, Erich Stauder κατά πόλης του Ulm-Sozialamt, Συλλογή, 1969-1971, 147.

ΔΕΚ, 17.12.1970, υποθ. 11/70, Internationale Handelsgesellschaft κατά Einfuhr-und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, Συλλογή 1969-1971, 581.

ΔΕΚ, 14.5.1974, υποθ. 4/73, J. Nold, Kohlen und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής, Συλλογή, 277.

ΔΕΚ, 15.6.1978, υποθ. 149/77, Gabrielle Defrenne (III) κατά Société Anonyme Belge de Navigation Aérienne Sabena, Συλλογή 1978, 421.

ΔΕΚ, 2.2.1988, υποθ. 24/86, Vincent Blaizot κατά Université de Liege και λοιπών, Συλλογή, 398.

ΔΕΚ, 26.6.2001, υποθ. C-173/99, The Queen & Secretary of State for Trade and Industry, ex parte: Broadcasting, Entertainment, Cinematographic and Theatre Union (BECTU), Συλλογή, I-4881.

ΔΕΚ, 15.11.2001, υποθ. C-49/00, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ιταλικής Δημοκρατίας, Συλλογή, I-8615.

ΔΕΚ, 11.12.2007, υποθ. C-438/05, International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union κατά Viking Line ABP και OÜ Viking Line Eesti

ΔΕΚ, 18.12.2007, υποθ. C-341/05, Laval un Partneri Ltd κατά Svenska Byggnadsarbetareförbundet κ.λ.π.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

CEDH, 13.6.1979, *Marckx c/ Belgique*, Série A, no 31.

CEDH, 9.10.1979, *Airey*, Série A, no 32.

CEDH, 29.5.1986, *Feldbrugge c/ Pays-Bas*, Série A, no 99.

CEDH, 9.12.1994, *López-Ostra c/ Espagne*, Série A, no 303-C.

CEDH, 24.2.1998, *Botta c/ Italie*, Recueil des arrêts et décisions 1998-I.

CEDH, 27.3.1998, *Petrovic c/ Autriche*, Recueil des arrêts et décisions 1998-I.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

I. ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα

Άρθρο 16

[Εκπαίδευση]

1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.

2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλυσή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.

3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα.

4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.

5. Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση. Τα ιδρύματα αυτά τελούν υπό την εποπτεία του Κράτους, έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους αφορούν τους οργανισμούς τους. Συγχώνευση ή

κατάτμηση ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να γίνει και κατά παρέκκλιση από κάθε αντίθετη διάταξη, όπως νόμος ορίζει.

7. Η επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση παρέχεται από το Κράτος και με σχολές ανώτερης βαθμίδας για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο από τρία χρόνια, όπως προβλέπεται ειδικότερα από το νόμο, που ορίζει και τα επαγγελματικά δικαιώματα όσων αποφοιτούν από τις σχολές αυτές.

9. Ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του κράτους.

Το Κράτος επιχορηγεί και ελέγχει τις ενώσεις των αθλητικών σωματείων κάθε είδους, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει επίσης τη διάθεση των ενισχύσεων που παρέχονται κάθε φορά στις επιχορηγούμενες ενώσεις σύμφωνα με τον προορισμό τους

Άρθρο 21

[Προστασία γάμου, οικογένειας, υγείας]

1. Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους.

2. Πολύτεκνες οικογένειες, ανάπηροι πολέμου και ειρηνικής περιόδου, θύματα πολέμου, χήρες, ορφανά εκείνων που έπεσαν στον πόλεμο, καθώς και όσοι πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος.

3. Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων.

4. Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που τη στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους.

5. Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή δημογραφικής πολιτικής, καθώς και η λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων αποτελεί υποχρέωση του Κράτους.

6. Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.

Άρθρο 22

[Κοινωνικό δικαίωμα εργασίας]

1. Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού.

Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας.

2. Με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας, που συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και, αν αυτές αποτύχουν, με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία.

3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας από τους δημόσιους υπαλλήλους και τους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

4. Οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται.

Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, καθώς και τα σχετικά με την προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση τοπικών αναγκών.

5. Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει.

Ερμηνευτική δήλωση:

Στους γενικούς όρους εργασίας περιλαμβάνεται και ο προσδιορισμός του τρόπου και του υποχρέου είσπραξης και απόδοσης στις συνδικαλιστικές οργανώσεις της συνδρομής των μελών τους που προβλέπεται από τα καταστατικά τους.

Άρθρο 23

[Συνδικαλιστική ελευθερία - Απεργία]

1. Το Κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου.

2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων.

Απαγορεύεται η απεργία με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των δημοσίων υπαλλήλων και των υπαλλήλων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του προσωπικού των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου, υπόκειται στους συγκεκριμένους περιορισμούς του νόμου που το ρυθμίζει. Οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να φθάνουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησής του.

Άρθρο 25

[Εγγυήσεις ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων]

1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.

3. Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται.

4. Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ 1961

ΜΕΡΟΣ II

Άρθρον 1

Δικαίωμα για εργασία

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για εργασία τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να αναγνωρίζουν, ως έναν από τους κυριότερους αντικειμενικούς τους σκοπούς και αρμοδιότητες, την πραγματοποίηση και τη διατήρηση του ψηλότερου και σταθερότερου δυνατού επιπέδου απασχόλησης για την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης.

2. Να προστατεύουν με αποτελεσματικό τρόπο το δικαίωμα του εργαζόμενου να κερδίζει τη ζωή του με εργασία που αναλαμβάνει ελεύθερα.

3. Να συστήνουν ή να διατηρούν δωρεάν υπηρεσίες απασχόλησης για όλους τους εργαζόμενους.

4. Να εξασφαλίζουν ή να ευνοούν κατάλληλο επαγγελματικό προσανατολισμό καθώς επίσης και κατάλληλη επαγγελματική εκπαίδευση και επαναπροσαρμογή.

Άρθρον 2

Δικαίωμα για δίκαιες συνθήκες εργασίας

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για δίκαιες συνθήκες εργασίας, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να καθορίζουν λογική διάρκεια ημερήσιας και εβδομαδιαίας εργασίας, ενώ θα πρέπει να μειώνεται σταδιακά η εβδομαδιαία διάρκεια της εργασίας, εφόσον το επιτρέπουν η αύξηση της παραγωγικότητας και οι άλλοι σχετικοί παράγοντες.
2. Να προβλέπουν αργίες με αποδοχές.
3. Να εξασφαλίζουν τη χορήγηση ετήσιας άδειας με αποδοχές με διάρκεια τουλάχιστον δύο εβδομάδες.
4. Να εξασφαλίζουν στους εργαζόμενους που απασχολούνται σε ορισμένες επικίνδυνες ή ανθυγιεινές εργασίες είτε μείωση της διάρκειας της εργασίας είτε συμπληρωματική άδεια με αποδοχές.
5. Να εξασφαλίζουν εβδομαδιαία ανάπαυση που να συμπίπτει, κατά το δυνατό, με την ημέρα της εβδομάδας που αναγνωρίζεται ως ημέρα ανάπαυσης είτε παραδοσιακά είτε από τις συνήθειες της χώρας ή της περιοχής.

Άρθρον 3

Δικαίωμα για ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας, τα Συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να εκδίδουν κανονισμούς ασφάλειας και υγιεινής.
2. Να καθορίζουν μέτρα ελέγχου της εφαρμογής των κανονισμών αυτών.
3. Να συμβουλευονται όταν είναι δυνατό τις εργοδοτικές και εργατικές οργανώσεις πάνω στα μέτρα που αποσκοπούν στη βελτίωση της ασφάλειας και της υγιεινής της εργασίας.

Άρθρον 4

Δικαίωμα για δίκαιη αμοιβή

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για δίκαιη αμοιβή, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να αναγνωρίζουν το δικαίωμα των εργαζομένων για αμοιβή αρκετή να εξασφαλίζει σ' αυτούς και τις οικογένειές τους ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης.
2. Να αναγνωρίζουν το δικαίωμα των εργαζομένων για αυξημένη αμοιβή για υπερωριακή απασχόληση, με εξαίρεση ορισμένες ειδικές περιπτώσεις.
3. Να αναγνωρίζουν το δικαίωμα των εργαζομένων, ανδρών και γυναικών, για ίση αμοιβή για εργασία ίσης αξίας.
4. Να αναγνωρίζουν το δικαίωμα όλων των εργαζομένων για λογική προθεσμία προειδοποίησης σε περίπτωση τερματισμού της απασχόλησης.
5. Να επιτρέπουν κρατήσεις πάνω στις αποδοχές μόνο σύμφωνα με τις προϋποθέσεις και μέσα στα όρια που προβλέπονται από την εθνική νομοθεσία ή ρύθμιση ή καθορίζονται με συλλογικές συμβάσεις ή διαιτητικές αποφάσεις.

Η άσκηση των δικαιωμάτων αυτών θα πρέπει να εξασφαλίζεται είτε με ελεύθερα συναπτόμενες συλλογικές συμβάσεις είτε με διαιτητικές αποφάσεις είτε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο σύμφωνο με τις εθνικές συνθήκες.

Άρθρον 5

Συνδικαλιστικό δικαίωμα

Για την εξασφάλιση ή την προώθηση της ελευθερίας των εργοδοτών και των εργαζομένων να συνιστούν τοπικές, εθνικές ή διεθνείς οργανώσεις για την προστασία των οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων τους και να προσχωρούν σ' αυτές τις οργανώσεις, τα Συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση ώστε η εθνική νομοθεσία να μη προσβάλλει αλλά ούτε να εφαρμόζεται με τέτοιο τρόπο που να προσβάλλει την ελευθερία αυτή. Το μέτρο στο οποίο οι εγγυήσεις που προβλέπονται απ'

αυτό το άρθρο θα εφαρμόζονται στην αστυνομία θα καθορίζεται από την εθνική νομοθεσία ή ρύθμιση. Η αρχή της εφαρμογής των εγγυήσεων αυτών στα μέλη των ενόπλων δυνάμεων και το μέτρο στο οποίο θα μπορούσαν να εφαρμοσθούν σ' αυτή την κατηγορία προσώπων καθορίζονται επίσης από την εθνική νομοθεσία ή ρύθμιση.

Άρθρον 6

Δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος της συλλογικής διαπραγμάτευσης, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να ευνοούν την ισομερή συνεννόηση μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων.
2. Να προωθούν, όταν αυτό είναι αναγκαίο και σκόπιμο, την καθιέρωση διαδικασιών εκούσιας διαπραγμάτευσης μεταξύ των εργοδοτών ή των οργανώσεων των εργοδοτών αφ' ενός και των οργανώσεων των εργαζομένων αφ' ετέρου, προκειμένου να ρυθμίζονται οι όροι απασχόλησης με συλλογικές συμβάσεις.
3. Να ευνοούν την καθιέρωση και χρησιμοποίηση κατάλληλων διαδικασιών συνδιαλλαγής και διαιτησίας για τη ρύθμιση των εργασιακών διαφορών και αναγνωρίζουν:
4. Το δικαίωμα των εργαζομένων και των εργοδοτών για συλλογικές ενέργειες σε περίπτωση σύγκρουσης συμφερόντων, περιλαμβανομένου και του δικαιώματος της απεργίας, με την επιφύλαξη των υποχρεώσεων που θα μπορούσαν να προκύψουν από τις ισχύουσες συλλογικές συμβάσεις.

Άρθρον 7

Δικαίωμα των παιδιών και των νεαρών προσώπων για προστασία

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των παιδιών και των νεαρών προσώπων για προστασία, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να καθορίζουν το 15^ο έτος της ηλικίας ως κατώτατο όριο ηλικίας για την είσοδο στην απασχόληση, με δυνατότητα όμως εξαιρέσεων για τα παιδιά που απασχολούνται σε ορισμένες ελαφρές εργασίες που δεν απειλούν να βλάψουν την υγεία τους, την ηθική τους ή την εκπαίδευσή τους.

2. Να καθορίζουν ψηλότερο κατώτατο όριο ηλικίας για την είσοδο στην απασχόληση για ορισμένες εργασίες που θεωρούνται επικίνδυνες ή ανθυγιεινές.

3. Να απαγορεύουν την απασχόληση παιδιών, που υποχρεούνται να φοιτούν στο σχολείο, σε εργασίες που τους στερούν τη δυνατότητα να επωφεληθούν από την εκπαίδευσή αυτή.

4. Να περιορίζουν τη διάρκεια της εργασίας των εργαζομένων που έχουν ηλικία κάτω των 16 ετών, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται αυτή στις απαιτήσεις της ανάπτυξής τους και ιδιαίτερα στις ανάγκες της επαγγελματικής τους εκπαίδευσης.

5. Να αναγνωρίζουν το δικαίωμα των νεαρών εργαζομένων και των μαθητευομένων για δίκαιη αμοιβή ή για κατάλληλη παροχή.

6. Να προβλέπουν ότι οι ώρες που διαθέτουν τα νεαρά πρόσωπα για επαγγελματική εκπαίδευση κατά την κανονική διάρκεια της εργασίας τους, με συναίνεση του εργοδότη τους, θα θεωρούνται ότι περιλαμβάνονται στην ημερήσια εργασία.

7. Να καθορίζουν τη διάρκεια της κανονικής άδειας με αποδοχές για τους εργαζόμενους με ηλικία κάτω των 18 ετών σε τρεις εβδομάδες τουλάχιστον.

8. Να απαγορεύουν την απασχόληση εργαζομένων με ηλικία κάτω των 18 ετών σε νυκτερινές εργασίες, με εξαίρεση ορισμένες απασχολήσεις που καθορίζονται από την εθνική νομοθεσία ή ρύθμιση.

9. Να προβλέπουν ότι οι εργαζόμενοι με ηλικία κάτω των 18 ετών που απασχολούνται σε ορισμένες εργασίες που καθορίζονται από την εθνική νομοθεσία ή ρύθμιση θα πρέπει να υποβάλλονται σε τακτική ιατρική εξέταση.

10. Να εξασφαλίζουν ειδική προστασία από τους σωματικούς και ηθικούς κινδύνους στους οποίους εκτίθενται τα παιδιά και τα νεαρά πρόσωπα και κυρίως από τους κινδύνους εκείνους που προκαλούνται άμεσα ή έμμεσα από την εργασία τους.

Άρθρον 8

Δικαίωμα των εργαζομένων γυναικών για προστασία

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των εργαζομένων γυναικών για προστασία, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να εξασφαλίζουν στις γυναίκες, πριν και μετά τον τοκετό, ανάπαυση συνολικής διάρκειας τουλάχιστον 12 εβδομάδων, είτε με τη μορφή άδειας με αποδοχές είτε με τη μορφή κατάλληλων παροχών κοινωνικής ασφάλειας ή παροχών από δημόσια κεφάλαια.

2. Να θεωρούν παράνομη την κοινοποίηση από μέρους του εργοδότη της απόλυσης σε γυναίκα ενώ διαρκεί η άδειά της λόγω μητρότητας ή σε ημερομηνία που η προθεσμία της προειδοποίησης εκπνέει κατά τη διάρκεια της απουσίας αυτής.

3. Να εξασφαλίζουν στις μητέρες που θηλάζουν τα παιδιά τους παύσεις εργασίας που να είναι αρκετές για τον σκοπό αυτόν.

4. α) Να ρυθμίζουν την απασχόληση του γυναικείου εργατικού δυναμικού για νυκτερινή εργασία σε βιομηχανικές απασχολήσεις.

β) Να απαγορεύουν την απασχόληση του γυναικείου εργατικού δυναμικού σε υπόγειες εργασίες στα μεταλλεία και ενδεχόμενα σε όλες τις εργασίες που δεν ταιριάζουν στο εργατικό αυτό δυναμικό λόγω του επικίνδυνου, ανθυγιεινού ή επίπονου χαρακτήρα τους.

Άρθρον 9

Δικαίωμα για επαγγελματικό προσανατολισμό

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για επαγγελματικό προσανατολισμό, τα Συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συστήνουν ή να προωθούν, εφόσον είναι αναγκαίο, υπηρεσία που θα βοηθάει όλα τα πρόσωπα, περιλαμβανομένων και των αναπήρων, στην επίλυση των προβλημάτων τους που σχετίζονται με την εκλογή επαγγέλματος ή με την επαγγελματική τους προώθηση, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ενδιαφερομένου και τη σχέση που

υπάρχει ανάμεσα σ' αυτά και στις δυνατότητες της αγοράς εργασίας· η βοήθεια αυτή θα πρέπει να παρέχεται δωρεάν, τόσο στους νέους, στους οποίους περιλαμβάνονται και τα παιδιά σχολικής ηλικίας, όσο και στους ενήλικες.

Άρθρον 10

Δικαίωμα για επαγγελματική εκπαίδευση

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για επαγγελματική εκπαίδευση, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να εξασφαλίζουν ή να ευνοούν, εφόσον είναι ανάγκη, την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση όλων των προσώπων, περιλαμβανομένων και των αναπήρων, σε συνεννόηση με τις επαγγελματικές οργανώσεις των εργοδοτών και των εργαζομένων και να παρέχουν τα μέσα που θα επιτρέπουν την είσοδό τους στην ανώτερη τεχνική εκπαίδευση και στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση με μοναδικό κριτήριο την ατομική ικανότητα.

2. Να εξασφαλίζουν ή να ευνοούν σύστημα μαθητείας καθώς και άλλα συστήματα εκπαίδευσης των νεαρών αγοριών και κοριτσιών στις διάφορες απασχολήσεις τους.

3. Να εξασφαλίζουν ή να ευνοούν, εφόσον είναι ανάγκη:

α) κατάλληλα και προσιτά μέτρα για την εκπαίδευση των ενήλικων εργαζομένων,
β) ειδικά μέτρα για επαγγελματική μετεκπαίδευση των ενήλικων εργαζομένων που επιβάλλεται από την τεχνική εξέλιξη ή από νέο προσανατολισμό της αγοράς εργασίας.

4. Να ενθαρρύνουν την πλήρη χρησιμοποίηση των μέσων, που προβλέπονται από κατάλληλες διατάξεις, όπως είναι:

α) η μείωση ή η κατάργηση δικαιωμάτων και τελών,
β) η χορήγηση οικονομικής βοήθειας στις κατάλληλες περιπτώσεις,
γ) ο συνυπολογισμός στο κανονικό ωράριο εργασίας του χρόνου που διατίθεται για συμπληρωματικά εκπαιδευτικά μαθήματα που παρακολουθούν οι εργαζόμενοι κατά τη διάρκεια της απασχόλησής τους μετά από αίτημα του εργοδότη τους,

δ) η εγγύηση με κατάλληλο έλεγχο και σε συνεννόηση με τις επαγγελματικές οργανώσεις των εργοδοτών και των εργαζομένων, της αποτελεσματικότητας του συστήματος μαθητείας και κάθε άλλου συστήματος εκπαίδευσης για νεαρούς εργαζόμενους και γενικά της κατάλληλης προστασίας των νεαρών εργαζομένων.

Άρθρον 11

Δικαίωμα για προστασία της υγείας

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για προστασία της υγείας, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να λαμβάνουν, είτε απευθείας είτε με τη συνεργασία δημόσιων και ιδιωτικών οργανώσεων, κατάλληλα μέτρα που θα αποσκοπούν ιδίως:

1. Να εξαφανίζουν κατά το δυνατό τα αίτια μη ικανοποιητικής υγείας.
2. Να προβλέπουν συμβουλευτικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διαφώτισης σε ό,τι αφορά τη βελτίωση της υγείας και την ανάπτυξη της συναίσθησης ατομικής ευθύνης στον τομέα της υγείας.
3. Να προλαβαίνουν, κατά το δυνατό, τις επιδημικές, ενδημικές και άλλες ασθένειες.

Άρθρον 12

Δικαίωμα για κοινωνική ασφάλεια

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για κοινωνική ασφάλεια, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να καθιερώνουν ή να διατηρούν σύστημα κοινωνικής ασφάλειας.
2. Να διατηρούν το σύστημα κοινωνικής ασφάλειας σε ικανοποιητικό επίπεδο, ίσο τουλάχιστον με εκείνο που απαιτείται για την επικύρωση της 102 Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας, σχετικά με τα ελάχιστα όρια κοινωνικής ασφάλειας.

3. Να καταβάλλουν προσπάθειες για την ανύψωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας σε ψηλότερο επίπεδο.

4. Να λαμβάνουν μέτρα, με τη σύναψη των κατάλληλων διμερών ή πολυμερών συμβάσεων ή με άλλα μέσα και με την επιφύλαξη των προϋποθέσεων που καθορίζονται με τις συμφωνίες αυτές, για να διασφαλίζουν:

α) την ισότητα μεταχείρισης ανάμεσα στους υπηκόους του κάθε Συμβαλλόμενου Μέρους και τους υπηκόους των άλλων Μερών, αναφορικά με τα δικαιώματα για κοινωνική ασφάλεια, περιλαμβανομένης και της διαφύλαξης των πλεονεκτημάτων που έχουν παραχωρηθεί από τις νομοθεσίες κοινωνικής ασφάλειας, ανεξάρτητα με τις μετακινήσεις που θα ήταν δυνατό να πραγματοποιήσουν τα προστατευόμενα πρόσωπα στο έδαφος των Συμβαλλόμενων Μερών,

β) την παροχή, διατήρηση και αποκατάσταση των δικαιωμάτων για κοινωνική ασφάλεια με μέσα, όπως είναι ο συνυπολογισμός των περιόδων ασφάλισης ή απασχόλησης που πραγματοποιούνται σύμφωνα με τη νομοθεσία του καθενός από τα Συμβαλλόμενα Μέρη.

Άρθρον 13

Δικαίωμα για κοινωνική και ιατρική αντίληψη

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για κοινωνική και ιατρική αντίληψη, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να μεριμνούν ώστε κάθε πρόσωπο, που δεν διαθέτει επαρκείς πόρους και δεν είναι σε θέση να τους εξασφαλίσει με δικά του μέσα ή από άλλη πηγή, ιδίως δε από παροχές που καταβάλλονται από σύστημα κοινωνικής ασφάλειας, να μπορεί να λαμβάνει κατάλληλη βοήθεια και σε περίπτωση ασθένειας τις φροντίδες που απαιτεί η κατάσταση της υγείας του.

2. Να μεριμνούν ώστε τα πρόσωπα που δικαιούνται παρόμοια βοήθεια να μη βλέπουν να τους περιορίζονται από τον λόγο αυτόν τα πολιτικά ή κοινωνικά δικαιώματά τους.

3. Να προβλέπουν ότι όλα τα πρόσωπα θα μπορούν να λαμβάνουν από τις αρμόδιες υπηρεσίες δημοσίου ή ιδιωτικού χαρακτήρα οποιαδήποτε αναγκαία προσωπική βοήθεια για την πρόληψη, εξάλειψη ή βελτίωση της κατάστασης ανάγκης, προσωπικής ή οικογενειακής φύσεως.

4. Να εφαρμόζουν τις διατάξεις των παραγρ. 1, 2 και 3 αυτού του άρθρου, με βάση την ισότητα των υπηκόων τους με τους υπηκόους των άλλων Συμβαλλόμενων Μερών, που βρίσκονται νόμιμα στο έδαφός τους, σύμφωνα με τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν με βάση την Ευρωπαϊκή Σύμβαση κοινωνικής και ιατρικής αντίληψης, που υπογράφηκε στο Παρίσι στις 11 Δεκεμβρίου 1953.

Άρθρον 14

Δικαίωμα για απόλαυση των κοινωνικών υπηρεσιών

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για απόλαυση των κοινωνικών υπηρεσιών, τα Συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να ενθαρρύνουν ή να οργανώνουν τις υπηρεσίες που χρησιμοποιούν τις μεθόδους που ταιριάζουν στην κοινωνική υπηρεσία και συμβάλλουν στην καλή διαβίωση και στην ανάπτυξη των ατόμων και των ομάδων μέσα στην κοινωνία καθώς και στην προσαρμογή τους στο κοινωνικό περιβάλλον.

2. Να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των ατόμων και των εθελοντικών ή άλλων οργανώσεων στη σύσταση ή στη διατήρηση των υπηρεσιών αυτών.

Άρθρον 15

Δικαίωμα των προσώπων που μειονεκτούν σωματικά ή διανοητικά για επαγγελματική εκπαίδευση και επαγγελματική και κοινωνική επαναπροσαρμογή

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των προσώπων που μειονεκτούν σωματικά ή διανοητικά για επαγγελματική εκπαίδευση και

επαγγελματική και κοινωνική επαναπροσαρμογή τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για να θέτουν στη διάθεση των ενδιαφερομένων μέσα επαγγελματικής εκπαίδευσης, στα οποία θα περιλαμβάνονται, ενδεχόμενα, ειδικευμένα ιδρύματα δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα.

2. Να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για την τοποθέτηση των σωματικά μειονεκτούντων προσώπων, ιδίως μέσω ειδικευμένων υπηρεσιών τοποθέτησης σε εργασία, για τη δημιουργία δυνατοτήτων προστατευόμενης απασχόλησης και την εφαρμογή μέτρων για την ενθάρρυνση των εργοδοτών να προσλαμβάνουν σωματικά μειονεκτούντα πρόσωπα.

Άρθρον 16

Δικαίωμα της οικογένειας για κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία

Για πραγματοποίηση των απαραίτητων συνθηκών διαβίωσης που απαιτούνται για την πλήρη ανάπτυξη της οικογένειας που είναι βασικό κύτταρο της κοινωνίας, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προωθούν την οικονομική, νομική και κοινωνική προστασία της οικογενειακής ζωής, ιδίως με κοινωνικές και οικογενειακές παροχές, με φορολογικές διατάξεις, με ενθάρρυνση για την κατασκευή κατοικιών που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της οικογένειας, με την ενίσχυση των νέων εστιών ή με κάθε άλλο κατάλληλο μέτρο.

Άρθρον 17

Δικαίωμα της μητέρας και του παιδιού για κοινωνική και οικονομική προστασία

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος της μητέρας και του παιδιού για κοινωνική και οικονομική προστασία, τα Συμβαλλόμενα μέρη θα λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα για το σκοπό αυτόν, περιλαμβανομένης της σύστασης ή της διατήρησης κατάλληλων ιδρυμάτων ή υπηρεσιών.

Άρθρον 18

Δικαίωμα για την άσκηση κερδοφόρας δραστηριότητας στο έδαφος των άλλων Συμβαλλομένων Μερών

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος εξάσκησης κερδοφόρας δραστηριότητας στο έδαφος οποιουδήποτε άλλου Συμβαλλόμενου μέρους, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να εφαρμόζουν τους υπάρχοντες κανονισμούς με φιλελεύθερο πνεύμα.
2. Να απλοποιούν τις διατυπώσεις που ισχύουν και να μειώνουν ή να καταργούν τα δικαστικά τέλη και κάθε άλλη οικονομική επιβάρυνση που καταβάλλεται από τους αλλοδαπούς εργαζόμενους ή τους εργοδότες τους.
3. Να κάνουν ελαστικότερους, είτε ατομικά είτε συλλογικά, τους κανονισμούς που ισχύουν για την απασχόληση των αλλοδαπών εργαζομένων και να αναγνωρίζουν:
4. Το δικαίωμα εξόδου των υπηκόων τους που επιθυμούν να αναπτύξουν κερδοφόρα δραστηριότητα στο έδαφος των άλλων Συμβαλλόμενων Μερών.

Άρθρον 19

Δικαίωμα των μεταναστών εργατών και των οικογενειών τους για προστασία και αντίληψη

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαιώματος των μεταναστών εργατών και των οικογενειών τους για προστασία και αντίληψη στο έδαφος οποιουδήποτε άλλου Συμβαλλόμενου Μέρους, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να διατηρούν ή να εξασφαλίζουν την ύπαρξη κατάλληλων υπηρεσιών που θα απασχολούνται δωρεάν με την παροχή βοήθειας στους εργαζόμενους αυτούς και ιδίως με την παροχή σ' αυτούς σωστών πληροφοριών και να λαμβάνουν κάθε χρήσιμο μέτρο,

μέσα στα πλαίσια που επιτρέπονται από την εθνική νομοθεσία και ρύθμιση, ενάντια σε κάθε απατηλή προπαγάνδα που αναφέρεται στη μετανάστευση και παλιννόστηση.

2. Να λαμβάνουν, στα πλαίσια της δικαιοδοσίας τους, κατάλληλα μέτρα για να διευκολύνεται η αναχώρηση, το ταξίδι και η υποδοχή των εργαζομένων αυτών και των οικογενειών τους και να εξασφαλίζουν σ' αυτούς, στα πλαίσια της δικαιοδοσίας τους, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τις απαραίτητες υγειονομικές και ιατρικές υπηρεσίες καθώς και καλές συνθήκες υγιεινής.

3. Να προωθούν τη συνεργασία, ανάλογα με την περίπτωση, μεταξύ των κοινωνικών υπηρεσιών, δημόσιων ή ιδιωτικών, των χωρών προέλευσης και υποδοχής.

4. Να εξασφαλίζουν στους εργαζόμενους αυτούς που βρίσκονται νόμιμα στο έδαφός τους, εφόσον τα θέματα αυτά ρυθμίζονται από τη νομοθεσία ή τη ρύθμιση ή υπάγονται στον έλεγχο των διοικητικών αρχών, ίδια μεταχείριση με τους υπηκόους τους αναφορικά με τα παρακάτω θέματα:

α) αμοιβή και άλλοι όροι απασχόλησης και εργασίας,

β) υπαγωγή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και απόλαυση των πλεονεκτημάτων που παρέχονται από τις συλλογικές συμβάσεις,

γ) στέγαση

5. Να εξασφαλίζουν στους εργαζόμενους αυτούς που βρίσκονται νόμιμα στο έδαφός τους ίση μεταχείριση με τους υπηκόους τους αναφορικά με τους δασμούς, τους φόρους και τις εισφορές που σχετίζονται με την εργασία και καταβάλλονται με αφορμή την ιδιότητα του εργάτη.

6. Να διευκολύνουν, κατά το δυνατό, την επανασυγκέντρωση της οικογένειας του μετανάστη εργάτη στον οποίο έχει επιτραπεί να εγκατασταθεί στο έδαφός τους.

7. Να εξασφαλίζουν στους εργαζόμενους αυτούς που βρίσκονται νόμιμα στο έδαφός τους ίση μεταχείριση με τους υπηκόους τους από την άποψη της προσφυγής στη δικαιοσύνη σχετικά με τα ζητήματα που αναφέρονται στο άρθρο αυτό.

8. Να εξασφαλίζουν στους εργαζόμενους αυτούς που διαμένουν κανονικά στο έδαφός τους ότι θα μπορούν να απελαθούν μόνο σε περίπτωση που απειλούν την ασφάλεια του Κράτους ή παραβιάζουν τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη.

9. Να επιτρέπουν, μέσα στα όρια που καθορίζονται από τη νομοθεσία, τη μεταφορά οποιουδήποτε τμήματος των αποδοχών και των οικονομιών των μεταναστών εργατών που αυτοί επιθυμούν να μεταφέρουν.

10. Να επεκτείνουν την προστασία και τη βοήθεια που προβλέπονται από το άρθρο αυτό και στους μετανάστες εργαζόμενους που εργάζονται για δικό τους λογαριασμό, εφόσον αυτά τα μέτρα εφαρμόζονται και στην κατηγορία αυτή.

ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΧΑΡΤΗ ΤΟΥ 1988

ΜΕΡΟΣ II

Άρθρο 1

**Δικαίωμα στην ισότητα ευκαιριών και μεταχείρισης στον τομέα της απασχόλησης
και του επαγγέλματος, χωρίς διάκριση λόγω του φύλου**

1. Για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος της ισότητας ευκαιριών και μεταχείρισης στον τομέα της απασχόλησης και του επαγγέλματος χωρίς διάκριση λόγω φύλου, τα Μέρη δεσμεύονται να αναγνωρίσουν το δικαίωμα αυτό και να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για να διασφαλίσουν ή να προάγουν την εφαρμογή του στους ακόλουθους τομείς:

- στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην προστασία κατά της απόλυσης και στην επαγγελματική επανένταξη

- στον επαγγελματικό προσανατολισμό, κατάρτιση, επιμόρφωση και επαγγελματική αναπροσαρμογή

- στους όρους απασχόλησης και τις συνθήκες εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της αποζημίωσης

- στην εξέλιξη της σταδιοδρομίας, συμπεριλαμβανομένης της προαγωγής.

2. Δεν θεωρούνται διακρίσεις κατά την πρώτη παράγραφο του παρόντος άρθρου οι διατάξεις για την προστασία της γυναίκας, ιδιαίτερα όσον αφορά την εγκυμοσύνη, τον τοκετό και τη λοχεία.

3. Η παράγραφος 1 του παρόντος άρθρου δεν εμποδίζει τη λήψη ειδικών μέτρων που στοχεύουν στην εξάλειψη των υφιστάμενων ανισοτήτων.

4. Μπορούν να εξαιρεθούν από το πεδίο εφαρμογής του παρόντος άρθρου ή συγκεκριμένων διατάξεών του, οι επαγγελματικές δραστηριότητες που εξαιτίας της φύσης ή των συνθηκών άσκησής τους δεν μπορούν να ανατεθούν παρά μόνο σε άτομα ορισμένου φύλου.

Άρθρο 2

Δικαίωμα στην ενημέρωση και στη διαβούλευση

1. Για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των εργαζομένων στην ενημέρωση και διαβούλευση στους κόλπους της επιχείρησης, τα Μέρη δεσμεύονται να λάβουν ή να προωθήσουν μέτρα που να επιτρέπουν στους εργαζομένους ή στους εκπροσώπους τους, σύμφωνα με τη νομοθεσία και την εθνική πρακτική:

α. να ενημερώνονται τακτικά ή σε κατάλληλο χρόνο και με τρόπο κατανοητό για την οικονομική και λογιστική κατάσταση της επιχείρησης που τους απασχολεί, λαμβάνοντας υπόψη ότι η γνωστοποίηση συγκεκριμένων πληροφοριών που είναι δυνατόν να ζημιώσουν την επιχείρηση μπορεί να αποκλεισθεί ή να πραγματοποιηθεί εμπιστευτικά και

β. να ενημερώνονται στον κατάλληλο χρόνο για τις επικείμενες αποφάσεις οι οποίες πρόκειται να επηρεάσουν ουσιαστικά τα συμφέροντα των εργαζομένων και ειδικότερα για όσες έχουν σημαντικές συνέπειες για την κατάσταση της απασχόλησης στην επιχείρηση.

2. Τα Μέρη μπορούν να εξαιρέσουν από το πεδίο εφαρμογής της πρώτης παραγράφου του παρόντος άρθρου τις επιχειρήσεις οι οποίες απασχολούν λιγότερους εργαζόμενους από το όριο το οποίο καθορίζει η εθνική νομοθεσία ή πρακτική.

Άρθρο 3

Δικαίωμα συμμετοχής στον καθορισμό και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και του εργασιακού περιβάλλοντος

1. Για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των εργαζομένων να συμμετέχουν στον καθορισμό και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και του εργασιακού περιβάλλοντος μέσα στην επιχείρηση, τα Μέρη δεσμεύονται να λάβουν ή να προωθήσουν μέτρα που να επιτρέπουν στους εργαζόμενους ή τους εκπροσώπους τους, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία και πρακτική, να συμβάλλουν:

α. στον καθορισμό και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας, της οργάνωσής της και του εργασιακού περιβάλλοντος

β. στην προστασία της υγείας και της ασφάλειας στους κόλπους της επιχείρησης

γ. στην οργάνωση των υπηρεσιών και των κοινωνικών και κοινωνικο-πολιτιστικών διευκολύνσεων της επιχείρησης

δ. στον έλεγχο εφαρμογής των ρυθμίσεων σ' αυτούς τους τομείς.

2. Τα Μέρη μπορούν να εξαιρέσουν από το πεδίο εφαρμογής της πρώτης παραγράφου του παρόντος άρθρου τις επιχειρήσεις οι οποίες απασχολούν λιγότερους εργαζόμενους από το όριο το οποίο καθορίζει η εθνική νομοθεσία ή πρακτική.

Άρθρο 4

Το δικαίωμα των ηλικιωμένων ατόμων σε κοινωνική προστασία

Για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των ηλικιωμένων ατόμων σε κοινωνική προστασία, τα Μέρη δεσμεύονται να λάβουν ή να

προωθήσουν, απευθείας ή σε συνεργασία με δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς, τα κατάλληλα μέτρα που αποσκοπούν ιδίως:

1. στο να επιτρέπουν στα ηλικιωμένα άτομα να παραμείνουν, κατά το μεγαλύτερο δυνατό χρονικό διάστημα, ενεργά μέλη της κοινωνίας μέσω:

α. ικανοποιητικών εισοδημάτων που τους επιτρέπουν να διάγουν αξιοπρεπή ζωή και να συμμετέχουν ενεργά στη δημόσια, κοινωνική και πολιτιστική ζωή,

β. της διάδοσης πληροφοριών που αφορούν τις υπηρεσίες και τις διευκολύνσεις προς όφελος των ηλικιωμένων ατόμων και τις δυνατότητες γι' αυτούς να προσφεύγουν σε αυτές.

2. στο να επιτρέπουν στα ηλικιωμένα άτομα να επιλέγουν ελεύθερα τον τρόπο ζωής τους και να διάγουν ανεξάρτητη ζωή μέσα στο σύνηθες περιβάλλον τους όσο καιρό το επιθυμούν και αυτό είναι δυνατόν μέσω:

α. της διάθεσης κατοικιών κατάλληλων για τις ανάγκες τους και για την κατάσταση της υγείας τους ή επαρκών επιδομάτων για τη διαμόρφωση της κατοικίας,

β. της υγειονομικής περίθαλψης και των υπηρεσιών που απαιτεί η κατάστασή τους.

3. στο να εγγυώνται στα ηλικιωμένα άτομα που ζουν σε οίκους ευγηρίας την κατάλληλη βοήθεια με σεβασμό της ιδιωτικής τους ζωής, και τη συμμετοχή στη διαμόρφωση των συνθηκών ζωής μέσα στον οίκο ευγηρίας.

ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΟΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ 1996

ΜΕΡΟΣ II

Άρθρο 24

Δικαίωμα για προστασία σε περίπτωση λήξης της απασχόλησης

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των εργαζομένων για προστασία σε περίπτωση λήξης της απασχόλησης, τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να αναγνωρίζουν:

α. το δικαίωμα όλων των εργαζομένων να μην απομακρύνονται από την εργασία τους χωρίς έγκυρη αιτία, που να συνδέεται με τις δυνατότητες τους ή τη συμπεριφορά τους ή να βασίζεται σε λειτουργικές ανάγκες της επιχείρησης, του φορέα ή της υπηρεσίας.

β. Το δικαίωμα των εργαζομένων που απομακρύνονται από την εργασία τους χωρίς εύλογη αιτία, για επαρκή αποζημίωση ή άλλη κατάλληλη συνδρομή.

Για το σκοπό αυτό τα Μέρη είναι υποχρεωμένα να εξασφαλίζουν στον εργαζόμενο που απομακρύνθηκε από την εργασία του χωρίς εύλογη αιτία το δικαίωμα προσφυγής σε ανεξάρτητο όργανο.

Άρθρο 25

Δικαίωμα των εργαζομένων για προστασία των απαιτήσεών τους σε περίπτωση πτώχευσης του εργοδότη

Για αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος των εργαζομένων για προστασία των απαιτήσεών τους σε περίπτωση πτώχευσης του εργοδότη, τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εξασφαλίζουν τις απαιτήσεις των εργαζομένων που προκύπτουν από συμβάσεις εργασίας ή εργασιακές σχέσεις μέσω της παρέμβασης θεσμικού φορέα ή με οποιαδήποτε άλλη μορφή αποτελεσματικής προστασίας.

Άρθρο 26

Δικαίωμα για αξιοπρέπεια στην εργασία

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος όλων των εργαζομένων για προστασία της αξιοπρέπειάς τους στην εργασία, τα Μέρη

αναλαμβάνουν την υποχρέωση, σε συνεργασία με τις οργανώσεις των εργαζομένων και των εργοδοτών:

1. να προωθούν την ευαισθητοποίηση, την ενημέρωση και την πρόληψη της σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας ή σε σχέση με την εργασία και να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία των εργαζομένων από μια τέτοια συμπεριφορά

2. να προωθούν την ευαισθητοποίηση, την ενημέρωση και την πρόληψη ανάρμοστων ή εμφανώς εχθρικών και προσβλητικών πράξεων που επαναλαμβάνονται εναντίον κάθε εργαζόμενου στο χώρο εργασίας ή σε σχέση με την εργασία και να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία των εργαζομένων από τέτοια συμπεριφορά.

Άρθρο 27

Δικαίωμα των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις για ίσες ευκαιρίες και ίση μεταχείριση

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των εργαζομένων, αντρών και γυναικών, με οικογενειακές υποχρεώσεις για ίσες ευκαιρίες και ίση μεταχείριση μεταξύ αυτών και των άλλων εργαζομένων, τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα, τα οποία:

α. να επιτρέπουν στους εργαζόμενους με οικογενειακές υποχρεώσεις να εντάσσονται και να παραμένουν στην απασχόληση, καθώς και να επιστρέφουν στην απασχόληση μετά από απουσία που οφείλεται σε αυτές τις υποχρεώσεις, περιλαμβανομένων των μέτρων για επαγγελματικό προσανατολισμό και κατάρτιση

β. να λαμβάνουν υπόψη τις ανάγκες τους αναφορικά με τις συνθήκες απασχόλησης και κοινωνικής ασφάλισης

γ. να αναπτύσσουν ή να προωθούν υπηρεσίες, δημόσιες ή ιδιωτικές, ιδιαίτερα με τη δημιουργία παιδικών σταθμών και άλλων προγραμμάτων δημιουργικής απασχόλησης των παιδιών

2. να παρέχουν τη δυνατότητα σε κάθε γονέα, μετά την άδεια μητρότητας, λήψης γονικής άδειας για τη φροντίδα του παιδιού, η διάρκεια της οποίας και οι όροι χορήγησης θα καθορίζονται από την εθνική νομοθεσία, τις συλλογικές συμβάσεις ή την πρακτική

3. να εξασφαλίζουν ότι οι οικογενειακές υποχρεώσεις, ως τέτοιες, δεν θα αποτελούν έγκυρο λόγο για απομάκρυνση από την εργασία.

Άρθρο 28

Δικαίωμα των εκπροσώπων των εργαζομένων για προστασία στο επίπεδο της επιχείρησης και παροχή διευκολύνσεων

Για αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος των εκπροσώπων των εργαζομένων στην εκπλήρωση των καθηκόντων τους, τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εξασφαλίζουν ότι οι εκπρόσωποι αυτοί στο επίπεδο της επιχείρησης:

α. αναλαμβάνουν αποτελεσματική προστασία ενάντια σε κάθε επιζήμια ενέργεια, περιλαμβανομένης της απομάκρυνσής τους από την εργασία, λόγω της θέσης τους ή των δραστηριοτήτων τους ως εκπρόσωποι των εργαζομένων στο επίπεδο της επιχείρησης

β. έχουν τις κατάλληλες διευκολύνσεις προκειμένου να εκπληρώνουν άμεσα και αποτελεσματικά τα καθήκοντά τους, λαμβάνοντας υπόψη τις επικρατούσες στη χώρα εργασιακές σχέσεις καθώς και τις ανάγκες, τη σημασία και τις δυνατότητες της εν λόγω επιχείρησης

Άρθρο 29

Δικαίωμα για ενημέρωση και διαβούλευση σε διαδικασίες ομαδικών απολύσεων

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των εργαζομένων για ενημέρωση και διαβούλευση σε περιπτώσεις ομαδικών απολύσεων, τα Μέρη αναλαμβάνουν να εξασφαλίζουν ότι οι εργοδότες θα ενημερώνουν και θα συμβουλευονται τους εκπροσώπους των εργαζομένων, σε εύλογο χρόνο πριν από ομαδικές απολύσεις, για τους τρόπους και τα μέσα αποφυγής των ομαδικών απολύσεων

ή περιορισμού του αριθμού και των συνεπειών τους, για παράδειγμα υιοθετώντας συνοδευτικά κοινωνικά μέτρα που στοχεύουν, ιδιαίτερα, στην επανένταξη ή επανακατάρτιση των ενδιαφερομένων εργαζομένων.

Άρθρο 30

Δικαίωμα για προστασία ενάντια στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος ενάντια στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

α. να λαμβάνουν μέτρα, στο πλαίσιο μιας συνολικής και συντονισμένης προσέγγισης για την προώθηση της αποτελεσματικής πρόσβασης των ατόμων, που είναι ή απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό ή φτώχεια, καθώς και των οικογενειών τους στην απασχόληση, στη στέγαση, στην κατάρτιση, στην εκπαίδευση, στον πολιτισμό, και στην κοινωνική και ιατρική φροντίδα

β. να αναθεωρούν περιοδικά αυτά τα μέτρα, με στόχο την προσαρμογή τους στις εκάστοτε ανάγκες, αν κρίνεται αναγκαίο.

Άρθρο 31

Δικαίωμα για στέγαση

Για αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος για στέγαση, τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να λαμβάνουν μέτρα που αποβλέπουν:

1. στην προώθηση της πρόσβασης σε κατάλληλες συνθήκες στέγασης
2. στην πρόληψη και μείωση των αστέγων με στόχο την σταδιακή εξάλειψη του φαινομένου
3. στην εξασφάλιση προσιτών τιμών στέγης στα άτομα που δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους.

III. ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ

Προοίμιο

Οι λαοί της Ευρώπης, εγκαθιδρύοντας μεταξύ τους μια διαρκώς στενότερη ένωση, αποφάσισαν να μοιραστούν ένα ειρηνικό μέλλον θεμελιωμένο σε κοινές αξίες.

Η Ένωση, έχοντας επίγνωση της πνευματικής και ηθικής κληρονομιάς της, εδράζεται στις αδιαίρετες και οικουμενικές αξίες της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης. Ερείδεται στις αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Η Ένωση τοποθετεί τον άνθρωπο στην καρδιά της δράσης της, καθιερώνοντας την ιθαγένεια της Ένωσης και δημιουργώντας ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης.

Η Ένωση συμβάλλει στη διαφύλαξη και την ανάπτυξη αυτών των κοινών αξιών, σεβόμενη

Προς το σκοπό αυτό, είναι αναγκαίο να ενισχυθεί η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υπό το πρίσμα των κοινωνικών αλλαγών, της κοινωνικής προόδου και των επιστημονικών και τεχνολογικών εξελίξεων, καθιστώντας τα πιο αντιληπτά σε ένα Χάρτη.

Ο παρών Χάρτης επιβεβαιώνει, σεβόμενος τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Κοινότητας και της Ένωσης, καθώς και

Η απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών συνεπάγεται ευθύνες και καθήκοντα έναντι τόσο των τρίτων όσο και της ανθρώπινης κοινότητας και των μελλοντικών γενεών.

Κατά συνέπεια, η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που ορίζονται κατωτέρω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II ΕΛΕΥΘΕΡΙΕΣ

Άρθρο 14

Δικαίωμα εκπαίδευσης

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πρόσβαση στην επαγγελματική και συνεχή κατάρτιση.

2. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ευχέρεια δωρεάν παρακολούθησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

3. Η ελευθερία ίδρυσης εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με σεβασμό των δημοκρατικών αρχών, καθώς και το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση και τη μόρφωση των τέκνων τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές πεποιθήσεις τους, γίνονται σεβαστά σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή τους.

Άρθρο 15

Ελευθερία του επαγγέλματος και δικαίωμα προς εργασία

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να εργάζεται και να ασκεί το επάγγελμα, το οποίο επιλέγει ή αποδέχεται ελεύθερα.

2. Κάθε πολίτης της Ένωσης είναι ελεύθερος να αναζητά απασχόληση, να εργάζεται, να εγκαθίσταται ή να παρέχει υπηρεσίες σε κάθε κράτος μέλος.

3. Οι υπήκοοι τρίτων χωρών που έχουν άδεια να εργάζονται στο έδαφος των κρατών μελών δικαιούνται συνθηκών εργασίας αντίστοιχων με εκείνες που απολαμβάνουν οι πολίτες της Ένωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III ΙΣΟΤΗΤΑ

Άρθρο 24

Δικαιώματα του παιδιού

1. Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους. Τα παιδιά μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους. Η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους.

2. Σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού.

3. Κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί τακτικά προσωπικές σχέσεις και απευθείας επαφές με τους δύο γονείς του, εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο προς το συμφέρον του.

Άρθρο 25

Δικαιώματα των ηλικιωμένων

Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ηλικιωμένων προσώπων να διάγουν μια αξιοπρεπή και ανεξάρτητη ζωή και να συμμετέχουν στον κοινωνικό και πολιτιστικό βίο.

Άρθρο 26

Ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες

Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα των ατόμων με ειδικές ανάγκες να επωφελούνται μέτρων που θα τους εξασφαλίζουν την αυτονομία, την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή στον κοινοτικό βίο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ

Άρθρο 27

Δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης

Εξασφαλίζεται στους εργαζομένους ή τους εκπροσώπους τους, στα ενδεδειγμένα επίπεδα, εγκαίρως ενημέρωση και διαβούλευση, στις περιπτώσεις και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το κοινοτικό δίκαιο και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

Άρθρο 28

Δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων

Οι εργαζόμενοι και οι εργοδότες, ή οι αντίστοιχες οργανώσεις τους, έχουν σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, δικαίωμα να διαπραγματεύονται και να συνάπτουν συλλογικές συμβάσεις στα ενδεδειγμένα επίπεδα, καθώς και να προσφεύγουν, σε περίπτωση σύγκρουσης συμφερόντων, σε συλλογικές δράσεις για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους, συμπεριλαμβανομένης της απεργίας.

Άρθρο 29

Δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα πρόσβασης σε δωρεάν υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας.

Άρθρο 30

Προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης

Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα προστασίας έναντι κάθε αδικαιολόγητης απόλυσης, σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

Άρθρο 31

Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας

1. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε υγιεινές, ασφαλείς και αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας.

2. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε ένα όριο μέγιστης διάρκειας εργασίας, σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης, καθώς και σε ετήσια περίοδο αμειβομένων διακοπών.

Άρθρο 32

Απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και προστασία των νέων στην εργασία

Η εργασία των παιδιών απαγορεύεται. Η ελάχιστη ηλικία για την ανάληψη εργασίας δεν μπορεί να είναι μικρότερη από την ηλικία κατά την οποία λήγει η υποχρεωτική σχολική φοίτηση, υπό την επιφύλαξη ευνοϊκότερων κανόνων για τους νέους και εξαιρέσει περιορισμένων παρεκκλίσεων.

Οι νέοι που εργάζονται πρέπει να απολαύουν συνθηκών εργασίας προσαρμοσμένων στην ηλικία τους και να προστατεύονται από την οικονομική εκμετάλλευση ή από οποιαδήποτε εργασία που θα μπορούσε να βλάψει την ασφάλειά τους, την υγεία τους, τη σωματική, πνευματική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή τους ή να θέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή τους.

Άρθρο 33

Οικογενειακή και επαγγελματική ζωή

1. Η οικογένεια απολαμβάνει νομική, οικονομική και κοινωνική προστασία.

2. Κάθε πρόσωπο, προκειμένου να μπορεί να συνδυάζει την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή του, έχει δικαίωμα προστασίας από την απόλυση για λόγους που συνδέονται με τη μητρότητα καθώς και δικαίωμα αμειβόμενης άδειας μητρότητας και γονικής άδειας μετά τη γέννηση ή την υιοθεσία παιδιού.

Άρθρο 34

Κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική αρωγή

1. Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλειας και στις κοινωνικές υπηρεσίες που εξασφαλίζουν προστασία σε περιπτώσεις όπως η μητρότητα, η ασθένεια, το εργατικό ατύχημα, η εξάρτηση ή το γήρας, καθώς και σε περίπτωση απώλειας της απασχόλησης, σύμφωνα με τις λεπτομερέστερες διατάξεις που ορίζονται στο κοινοτικό δίκαιο και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

2. Κάθε πρόσωπο που διαμένει και διακινείται νομίμως εντός της Ένωσης έχει δικαίωμα στις παροχές κοινωνικής ασφάλειας και στα κοινωνικά πλεονεκτήματα, σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

3. Η Ένωση, προκειμένου να καταπολεμηθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός και η φτώχεια, αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα κοινωνικής αρωγής και στεγαστικής βοήθειας προς εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όλους όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, σύμφωνα με τις λεπτομερέστερες διατάξεις που ορίζονται στο κοινοτικό δίκαιο και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

Άρθρο 35

Προστασία της υγείας

Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στην πρόληψη σε θέματα υγείας και να απολαύει ιατρικής περίθαλψης, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται στις

εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή όλων των πολιτικών και δράσεων της Ένωσης εξασφαλίζεται υψηλού επιπέδου προστασία της υγείας του ανθρώπου.

Άρθρο 36

Πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος

Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται την πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος, όπως αυτό προβλέπεται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, σύμφωνα με τη συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, προκειμένου να προαχθεί η κοινωνική και εδαφική συνοχή της Ένωσης.

Άρθρο 37

Προστασία του περιβάλλοντος

Υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης.

Άρθρο 38

Προστασία του καταναλωτή

Οι πολιτικές της Ένωσης διασφαλίζουν υψηλό επίπεδο προστασίας του καταναλωτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Άρθρο 51

Πεδίο εφαρμογής

1. Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Κατά συνέπεια, οι ανωτέρω σέβονται τα δικαιώματα, τηρούν τις αρχές και προάγουν την εφαρμογή τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους.

2. Ο παρών Χάρτης δεν δημιουργεί καμία νέα αρμοδιότητα και κανένα νέο καθήκον για την Κοινότητα και για την Ένωση και δεν τροποποιεί τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα που καθορίζονται από τις συνθήκες.

Άρθρο 52

Εμβέλεια των διασφαλιζόμενων δικαιωμάτων

1. Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να τηρεί το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων.

2. Τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη και θεμελιώνονται στις κοινοτικές συνθήκες ή στη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων που καθορίζονται σε αυτές.

3. Στο μέτρο που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους επιφυλάσσει η εν λόγω σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία.

Άρθρο 53

Επίπεδο προστασίας

Καμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες είναι μέρη η Ένωση, η Κοινότητα ή όλα τα κράτη μέλη, και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, καθώς και από τα συντάγματα των κρατών μελών.

IV. ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

ΤΑ ΥΨΗΛΑ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΜΕΡΗ,

ΕΚΤΙΜΩΝΤΑΣ ότι στο άρθρο 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που διακηρύσσονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης·

ΕΚΤΙΜΩΝΤΑΣ ότι ο Χάρτης πρόκειται να εφαρμοσθεί κατά τρόπο αυστηρά σύμφωνο με τις διατάξεις του προαναφερόμενου άρθρου 6 και του τίτλου VII του Χάρτη αυτού καθεαυτόν·

ΕΚΤΙΜΩΝΤΑΣ το προαναφερόμενο άρθρο 6 απαιτεί ο Χάρτης να εφαρμόζεται και να ερμηνεύεται από τα δικαστήρια της Πολωνίας και του Ηνωμένου Βασιλείου, κατά τρόπο αυστηρά σύμφωνο με τις επεξηγήσεις που ορίζονται στο εν λόγω άρθρο·

ΕΚΤΙΜΩΝΤΑΣ ότι ο Χάρης περιέχει τόσο δικαιώματα όσο και αρχές·

ΕΚΤΙΜΩΝΤΑΣ ότι ο Χάρης περιέχει τόσο διατάξεις που έχουν αστικό και πολιτικό χαρακτήρα όσο και διατάξεις που έχουν οικονομικό και κοινωνικό χαρακτήρα·

ΕΚΤΙΜΩΝΤΑΣ ότι ο Χάρης επιβεβαιώνει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που αναγνωρίζονται στην Ένωση και τα προβάλλει περισσότερο, αλλά δεν δημιουργεί νέα δικαιώματα και νέες αρχές·

ΥΠΕΝΘΥΜΙΖΟΝΤΑΣ τις υποχρεώσεις της Πολωνίας και του Ηνωμένου Βασιλείου στο πλαίσιο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και του δικαίου της Ένωσης εν γένει·

ΣΗΜΕΙΩΝΟΝΤΑΣ την επιθυμία της Πολωνίας και του Ηνωμένου Βασιλείου να διευκρινισθούν ορισμένες πτυχές της εφαρμογής του Χάρτη·

ΕΠΙΘΥΜΩΝΤΑΣ, κατά συνέπεια, να διευκρινίσουν την εφαρμογή του Χάρτη σε σχέση με τους νόμους και τη διοικητική δράση της Πολωνίας και του Ηνωμένου Βασιλείου και του αγωγίμου χαρακτήρα του εντός της Πολωνίας και του Ηνωμένου Βασιλείου·

ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΝΟΝΤΑΣ ότι οι αναφορές του παρόντος Πρωτοκόλλου στην εφαρμογή ειδικών διατάξεων του Χάρτη δεν θίγουν ουδαμώς την εφαρμογή άλλων διατάξεων του Χάρτη·

ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΝΟΝΤΑΣ ότι το παρόν Πρωτόκολλο δεν θίγει την εφαρμογή του Χάρτη στα άλλα κράτη μέλη·

ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΝΟΝΤΑΣ ότι το παρόν Πρωτόκολλο δεν θίγει τις λοιπές υποχρεώσεις της Πολωνίας και του Ηνωμένου Βασιλείου στο πλαίσιο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και του δικαίου της Ένωσης εν γένει·

ΣΥΜΦΩΝΗΣΑΝ επί των ακολούθων διατάξεων, οι οποίες προσαρτώνται στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και στη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

Άρθρο 1

1. Ο Χάρτης δεν διευρύνει την ευχέρεια του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή οποιουδήποτε δικαστηρίου της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου, να κρίνει ότι οι νόμοι, οι κανονισμοί ή οι διοικητικές διατάξεις, πρακτικές ή δράση της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου δεν συνάδουν με τα θεμελιώδη δικαιώματα, ελευθερίες και αρχές που επιβεβαιώνει.

2. Ειδικότερα, και προς αποφυγή πάσης αμφιβολίας, ουδέν στον Τίτλο IV του Χάρτη παράγει αγωγήμια δικαιώματα τα οποία εφαρμόζονται στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο, εκτός εάν η Πολωνία ή το Ηνωμένο Βασίλειο προβλέπουν τέτοια δικαιώματα στην εθνική τους νομοθεσία.

Άρθρο 2

Όταν μια διάταξη του Χάρτη αναφέρεται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, εφαρμόζεται στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο μόνον στο βαθμό που τα δικαιώματα ή οι αρχές που περιέχει αναγνωρίζονται στη νομοθεσία ή τις πρακτικές της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου.

